

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**es-SİCİSTÂNÎ'NİN NÜZHETÜ'L-KULÛB ve EMÎR
es-SAN'ÂNÎ'NİN TEFSÎRU GARÎBÎ'L-KUR'ÂN
İSİMLİ ESERLERİNİN MUKAYESESİ**

Yüksek Lisans Tezi

MISRA AÇAR

İZMİR-2021

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**es-SİCİSTÂNÎ'NİN NÜZHETÜ'L-KULÛB ve EMÎR
es-SAN'ÂNÎ'NİN TEFSÎRU GARÎBÎ'L-KUR'ÂN
İSİMLİ ESERLERİNİN MUKAYESESİ**

Yüksek Lisans Tezi

MISRA AÇAR

DANIŞMAN: PROF. DR. SEVGİ TÜTÜN

İZMİR-2021

YEMİN METNİ

Tezli Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “es-Sicistânî’nin Nüzhetü’l-Kulûb ve Emîr es-San‘ânî’nin Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân İsimli Eserlerinin Mukayesesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29/12/2021

MISRA AÇAR

ÖZET

Tezli Yüksek Lisans Tezi

**es-SİCİSTÂNÎ'NİN NÜZHETÜ'L-KULÛB VE EMÎR es-
SAN'ÂNÎ'NİN TEFSÎRU GARÎBÎ'L-KUR'ÂN İSİMLİ ESERLERİNİN
MUKAYESESİ**

MISRA AÇAR

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Garîbü'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerîm'deki garîb lafızların tefsirini konu alan bir ilimdir. Geçmişten günümüze kadar birbirinden farklı hacim ve üslupla pek çok Garîbü'l-Kur'ân eseri kaleme alınmış ve bu vesileyle zengin bir literatür ortaya konulmuştur. Bu çalışma, hicrî 4. yüzyılda yaşamış olan Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eseri ile hicrî 12. yüzyıl gibi, nispeten daha geç bir dönemde yaşamış olan Emîr es-San'ânî'nin *Tefsîru Garîbî'l-Kur'ân* adlı eserini konu almaktadır.

Çalışmamız bir giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş kısmında araştırmanın amacı ve metodu hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî (ö.330) ile Emîr es-San'ânî'nin (ö.1182) hayatları, ilmî kişilikleri ve Garîbü'l-Kur'ân'a dair kaleme aldıkları eserleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Müellifler ve eserleriyle ilgili yapılan çalışmalara da yine bu bölümde yer verilmiştir.

İkinci bölümde garîb kelimesinin lügat ve ıstılah anlamları incelenerek, garîb kelimesinin kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Ardından Garîbü'l-Kur'ân ilminin tanımı, doğuş ve gelişme süreci ile öneminden bahsedilerek; ayrıca kapsamlı bir Garîbü'l-Kur'ân literatürüne yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde teze konu edilen iki Garîbü'l-Kur'ân eseri kaynaklar, metot, içerik ve biçim (tertip) gibi pek çok yönden karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Gerekli

görülen yerlerde tablolar kullanılarak elde edilen veriler daha somut ve pratik bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise çalışmadan elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Her iki eser arasında üslup ve kelimelerin anlamlarının tespiti açısından yüksek oranda benzerliklerin bulunduğu; aynı kelimeye zıt manaların verilmesi gibi büyük mana farklılıklarının bulunmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte eserlerde yer verilen garîb kelimelerin sayısı, şiir ile istiḥâda başvurma sıklığı ve kelimelerin imlası vb. konularda az da olsa farklılıklar belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Garîbü'l-Kur'ân, Garîb, Sicistânî, San`ânî, Nüzhetü'l-Kulûb, Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân, Tefsir, Kur'ân.

ABSTRACT

Master's Thesis

**COMPARİSON OF es-SİCİSTÂNÎ'S NÜZHET AL-KULÛB AND EMİR
es-SAN`ÂNÎ'S TAFSÎRU GARİB AL-QUR`AN**

MISRA AÇAR

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Garib al-Qur'an is a science that deals with the interpretation of garib (meaning unclear) words in the Qur'an. From the past to the present, many Garib al-Qur'an, on this occasion, works have been written in various volumes and genres, and a vast literature has been presented. Research scope is include Muhammad b. Uzeyz es-Sicistani's "Nuzhet al-Kulûb fî Tafsîr Garib al-Qur'an al-Aziz" and the study deals with the works of Emir es-San'ani, who lived in a slightly later period, such as the 12th century, called "Tafsîru Garib al-Qur'an ".

This study consists of these sections: introduction, three chapters and a conclusion.

The objective and methods of the research are explained in the introduction section.

In the first chapter, the lexical and terminology meanings of the word garîb are examined, The conceptual framework of the word garîb has been attempting to drawned. Then, by mentioning the definition of the discipline of Garib al-Qur'an, the dawn of Garib al-Qur'an and development process and emphasize of importance tried to be defined. In addition, a comprehensive Garib al-Qur'an literature is included in the end of chapter.

In the second chapter, The lives of Muhammad b. Uzeyz es-Sicistânî (d.330) and Emir es-San'ani (d.1182), their academic lifes and their bibliographies on Garib al-Qur'an were aimed to be introduced. Authors publications and their works are also included in this section.

Within the third chapter, the two Garib al-Qur'an works, which are the subject of the proposal, have been compared in numerous ways such as sources, strategy, substance and frame (contexture).

In the summary, there is the the data obtained from the study were evaluated. It has been determined that there are high similarities between the two works in terms of determining the style and the meanings of the Garib al-Qur'an's words. It has been determined that there are no big meaning differences such as giving opposite meanings to the same word. However, there were slight differences in matters such as the number of Garib al-Qur'an words included in the works; the frequency of reference to poetry and istiṣhād method, the spelling of the words are the small differences found out.

Keywords: Garib al-Qur'an, Garīb, Sicistânî, San'ânî, Nuzhet al-Kulûb, Tefsîru Garib al-Qur'an, Tafsir, Qur'an.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	ixx
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GARİB KELİMESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE GARİBÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

1.1. Garîb Kelimesinin Anlamı	3
1.1.1. Lügat Anlamı	3
1.1.2. İstılah Anlamı	4
1.2. Lafızlarda Garîbliğin Sebepleri ve Çeşitleri	5
1.3. Garîbü'l-Kur'ân İlmi	7
1.3.1. Garîbü'l-Kur'ân İlminin Tanımı	8
1.3.2. Kur'ân'da Garîb Kelimelerin Varlığına Dair Görüşler	10
1.3.3. Garîbü'l-Kur'ân İlminin Doğuşu ve Gelişmesi	14
1.3.4. Garîbü'l-Kur'ân İlminin Önemi	17
1.3.5. Garîbü'l-Kur'ân Literatürü	20

İKİNCİ BÖLÜM

2. MÜELLİFLERİN HAYATLARI VE GARİBÜ'L-KUR'ÂN'A DAİR ESERLERİ

2.1. MUHAMMED UZEYZ es-SİCİSTÂNÎ VE ESERİ	29
2.1.1. Hayatı, Nesebi ve İlmi Kişiliği	29
2.1.2. Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ânî'l-'Azîz Adlı Eseri	30

2.1.2.1. Esere Genel Bakış.....	31
2.1.2.2. İçerik ve Metot.....	32
2.1.2.3. Yararlandığı Kaynaklar	42
2.2. EMÎR es-SAN‘ÂNÎ VE ESERİ	44
2.2.1. Hayatı, Nesebi ve İlmî Kişiliği	44
2.2.2. Tefsîru Garîbî'l-Kur‘ân Adlı Eseri	49
2.2.2.1. Esere Genel Bakış.....	50
2.2.2.2. İçerik ve Metot.....	50
2.2.2.3. Yararlandığı Kaynaklar	61
2.3. MÜELLİFLER VE ESERLERİYLE İLGİLİ YAPILMIŞ	
ÇALIŞMALAR	63
2.3.1. Sicistânî ve Eserleriyle İlgili Yapılan Çalışmalar.....	63
2.3.2. San‘ânî ve Eserleriyle İlgili Yapılan Çalışmalar	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. NÜZHETÜ'L-KULÛB İLE TEFSÎRU GARÎBÎ'L-KUR‘ÂN'IN	
MUKAYESESİ	
3.1. Kaynak Ve Metot Bakımından.....	65
3.2. İçerik Ve Biçim (Tertip) Bakımından.....	66
3.2.1. Sadece Sicistânî'nin Yer Verdiği Kelimeler.....	67
3.2.2. Sadece San‘ânî'nin Yer Verdiği Kelimeler	103
3.2.3. Müelliflerin Ortak Olarak Verdikleri Açıklamanın Üzerine	
Sicistânî'nin İlaveleri Bulunan Kelimeler.....	105
3.2.4. Müelliflerin Ortak Olarak Verdikleri Açıklamanın Üzerine	
San‘ânî'nin İlaveleri Bulunan Kelimeler	108
3.2.5. Kelimenin Yazılışı	110
3.2.6. İbarenin Uzunluğu/Kısalığı	111
3.2.7. Biçim (Tertip)	112
SONUÇ	113
KAYNAKÇA.....	117

KISALTMALAR

thk.	: tahkik eden
s.	: sayfa
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
vb.	: ve benzeri
ts.	: tarihsiz
ys.	: yersiz
Dr.	: Doktor
ö.	: ölüm tarihi
b.	: bin, ibn
r.a	: radiyallahu anh
Hız.	: Hazreti
s.a.s	: sallallahu aleyhi ve sellem
vd.	: ve diğerleri
bkz.	: bakınız

ÖNSÖZ

Bu çalışma mezhepsel farklılıkların Garîbü'l-Kur'ân eserlerine yansıyor yansımadığını tespit etmek ve farklı yüzyıllarda yazılmış olan iki Garîbü'l-Kur'ân eserinin arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Böylece tarihin farklı iki döneminde yaşamış ve farklı itikâdî mezheplere mensup iki müellifin garîbü'l Kur'ânları incelenerek, zaman ve mezhep farkının eserlerin yöntem, metot ve içeriğine yansıyor yansımadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma bir giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde garîb kelimesinin lügat ve ıstılah anlamları incelenerek, kavramsal çerçevesi tespit edilmeye çalışılmıştır. Ardından Garîbü'l-Kur'ân ilminin tanımı, doğuşu ve gelişme süreci ile öneminden söz edilmiş; ayrıca kapsamlı bir Garîbü'l-Kur'ân literatürüne yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise çalışmaya konu edilen müelliflerin biyografileri ve Garîbü'l-Kur'ân'a dair kaleme aldıkları eserleri ele alınmıştır. Müelliflerin hayatları ve ilmî yönlerine, eserlerinin içeriklerine, kullandıkları metotlara ve yararlandıkları kaynaklara bu bölümde yer verilmiştir. Aynı zamanda müellifler ve eserleriyle ilgili yapılan çalışmalar yine bu bölümde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise teze konun edilen iki Garîbü'l-Kur'ân eseri kaynaklar, metot, içerik ve biçim (tertip) gibi pek çok yönden karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Gerekli görülen yerlerde tablolar kullanılarak elde edilen veriler somut bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında isimlerini burada saymamım mümkün olmadığı pek çok kişinin katkısı vardır. En özel teşekkürü tez aşamasında ve Yüksek Lisans süresince bana daima rehberlik eden ve yardımlarını esirgemeyen Danışman Hocam Prof. Dr. Sevgi TÛTÛN'e borçluyum.

Yüksek Lisans ders dönemindeki maddi ve manevi katkılarından dolayı değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Akif YILDIRIM, Doç. Dr. İskender ŞAHİN, Dr.

Öğr. Üyesi Mehdi Cengiz’e ve bilhassa Arapça konusunda desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi İzzet MARANGOZOĞLU’na müteşekkirim.

Yüksek Lisans eğitimi süresince sevgili annem Melike AÇAR ve sevgili babam Tahir AÇAR madden ve manen en büyük destekçilerim oldular. Sevgili kardeşim Firdevs AÇAR tezi okuyup yazım hatalarına dikkat çekti. Hepsine teşekkür ederim.

Mısra AÇAR

İzmir-2021

GİRİŞ

Araştırmamıza, birbirlerinden farklı dönemlerde yaşayan iki Garîbü'l-Kur'ân müellifi ve onların bu alanda ortaya koydukları eserleri konu edilmiştir. Bunlardan ilki hicrî 4. yüzyılda yaşamış olan Sicistânî (ö.330) ve *Nüzhetü'l Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'âni'l-'Azîz* isimli eseridir. İkincisi ise hicrî 12. yüzyılda yaşamış olan Emîr San'ânî (ö.1182) ve *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân* isimli eseridir. Bu çalışma müelliflerin farklı zaman dilimlerinde yaşamış olmaları ve San'ânî'nin Şîu-Zeydî bir âlim olması gibi unsurların, meülliflerin eserlerine etkisini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmış olup, iki eser arasında tespit edilen benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma yürütülürken eş zamanlı okuma denilebilecek bir usûl tercih edilmiştir. İki eserin aynı zaman içinde okunmuş olması, daha net ve titiz bir mukayese yapılmasına imkân tanımıştır. Eserlerin okunmalarıyla paralel olarak oluşturduğumuz dizin sayesinde de teze konu edilen eserlerde kullanılan âyetler, hadisler, şiirler, sahabe ve tâbiûn sözleri, sarf ve lügavî konulara dair açıklamalar vb. malumat açıkça tespit edilebilmiştir. Bu yöntem, eserlerin daha iyi bir biçimde tanınmasına ve tanıtılmasına zemin hazırlarken; her iki eser arasındaki benzer ve farklı yönlerin de daha somut bir biçimde ortaya çıkmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Tezin birinci bölümünde garîb kelimesinin kavramsal sınırları çizilirken çeşitli lügatlere başvurulmuştur. Sicistânî ve Emîr es-San'ânî'nin hayatları ve eserlerinin incelenerek ayrıntılı bir şekilde tanıtıldığı ikinci bölümde ise bazı bibliyografik eserlerden ve tabakât kitaplarından yararlanılmıştır.

Sicistânî'nin bilinen tek eseri olan ve Garîbü'l-Kur'ân ilminin ilk teliflerinden sayılabilecek olan *Nüzhetü'l-Kulûb* isimli eserin bu zamana kadar herhangi bir tez çalışmasına konu edilmediği görülmüştür. Emîr es-San'ânî ve onun farklı ilim dallarına dair kaleme aldığı eserleri birden fazla kez çalışma konusu edilmiş olsa da, onun da Garîbü'l-Kur'ân'a dair yazdığı söz konusu eserinin ilmî camiada gündeme gelmediği fark edilmiştir. İşte biz de bu tez çalışmasında yukarıda sayılan sebepleri

göz önüne alarak, söz konusu iki eseri Garîbü'l-Kur'ân ilmi bağlamında ele almaya gayret ettik. Buna istinaden ilgili Garîbü'l-Kur'ân'ların arasındaki benzerlik ve farklıların boyutlarını tespit etmek suretiyle bu eserlerin gün yüzüne çıkarılarak ilmî camiaya bir katkı sunmak istedik.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GARÎB KELİMESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE GARÎBÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

1.1. Garîb Kelimesinin Anlamı

Bu bölümde öncelikle garîb kelimesinin lügat ve ıstılah anlamları verilerek kavramsal çerçevesi çizilecektir. Ardından Garîbü'l-Kur'ân ilminin tanımı ve Kur'ân'da garîb kelimelerin varlığına dair görüşler ele alınacaktır. Akabinde Garîbü'l-Kur'ân ilminin doğuşu ve gelişme süreci açıklanarak söz konusu ilmin önemine işaret edilecek, son olarak bununla ilgili kapsamlı bir literatüre yer verilecektir.

1.1.1. Lügat Anlamı

Garîb (غريب) kelimesi, kelamın kapalı olup muradın gizli olması manasında kullanılan¹ Arapça غرابية (ğarâbet) masdarından türemiştir. Sözlükte, “anlamı kapalı olan söz², uzakta olan, cinsi arasında benzeri görülmeyen³, garip, tuhaf, yeni, bilinmeyen, ilgi çekici, anormal, aykırı⁴” gibi anlamlara gelir. Örneğin, cahiller arasında sayıca az olduklarından dolayı âlimler için العلماء غريباء (el-ulemâu ğurabâu /Âlimler gariptirler.) denildiği gibi, uzağa gittiğinden dolayı kargaya غراب (ğurâb) denilmektedir.⁵ Benzer şekilde, dokunulmaktan uzak olduğu için deve hörgücünün üst kısmına غراب السنم (ğaribu's-senâm) denilmiştir.⁶ Söz gelimi uzakta olan ve cinsi

¹ Mütercim Âsım Efendi (1235/1819), *el-Okÿânüsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları:1, 1.Baskı, İstanbul, 2013, Cilt 1, s.579-580.

² Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (175/791), *Kitâbü'l-'Ayn*, (thk. Abdülhamîd Hendâvî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Baskı, 2003, Cilt 3, s.272.

³ Ebü'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî (502/1108), *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru's-Şâmiyye, 4.Baskı, Beyrut, 2009, s.604.

⁴ Rafail Nahle Yesûî, *Kâmûsu'l-Müterâdifât ve'l-Mütecânîsât*, Matbaatü'l-Katolikiyye, Beyrut, 1957, s.161

⁵ İsfehânî, *Müfredât*, s.604. Kargaya ğurâb denilmesinin nedeni, İsfehânî'nin söylediği gibi uzağa uçmasından dolayı olabileceği gibi, karganın çıkardığı sesin ğurâb ğurâb şeklinde olmasından dolayı ona bu ismin verilmiş olması da muhtemeldir. İngilizcede kurbağaya frog denilmesi gibi.

⁶ İsfehânî, *Müfredât*, s.604.

arasında benzeri görülmeleyen her şeye غريب (ğarîb) denilmektedir.⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.s) "İslam garip başladı ve yine başladığı gibi garip olacaktır."⁸ sözü de bu anlamdadır.⁹ Arapçadaki هل من مغربة خبر (hel min muğarribeti haberin) şeklindeki deyim ile de uzaktan gelen haber kastedilmektedir.¹⁰ Kelimenin anlamıyla ilgili örnekler arttırılabilir. Mesela; kuyuda uzaklaştığı düşünülüşünden kovaya ve yer madenleri arasında az bulunduğu için altına غرب (ğarbun) denir. Mahsul verme ihtimali olmaması sebebiyle meyve vermeyen ağaca شجر غرب (şecerun ğarbun) denir. Şu ifadeler de bu anlamdadır. سهم غرب (sehmun ğarbun): Kimin attığı belli olmayan ok (kör kurşun), نظر غرب (nazarun ğarbun): Kasıtsız bakış.¹¹

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, غرب (ğarabe) lafzı geçtiği bütün yerlerde uzaklığı ifade etmektedir. Bu lafız bir söze izafe edildiğinde ise, sözün manasının zihne uzak ve anlaşılmaz gelmesini ifade eder.

Kur'ân-ı Kerim'de on dokuz yerde, غ-ر-ب/g-r-b sülâsî kökünden türemiş olan isim ya da fiil şeklinde çeşitli sigalarla geçmekte iken, غريب (ğarîb) kelimesinin geçmediği görülmektedir. Ancak ğarîb lafzının, Kur'ân'da geçmese dahi Araplar arasında yaygın bir şekilde bilinmekte ve kullanılmakta olduğu anlaşılmaktadır.¹²

1.1.2. İstilah Anlamı

Ğarîb kelimesinin birden fazla ıstılâhî anlamından söz edilebilir çünkü ğarîb kelimesi kullanıldığı ilim dalına göre farklı ıstılâhî manalar kazanmıştır. Bu bölümde ğarîb kelimesinin ıstılâhî manalarını sırayla açıklamaya çalışacağız.

Ğarîb kelimesi astrolojide şanssızlık tarafına düşen yıldızın ismi olarak kullanılırken, arûz âlimlerine göre vezni sekiz defa "fâalne" olan ve "Mütedârik"

⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s.604.

⁸ بدأ الإسلام غريباً، كما بدأ سيعود. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *es-Sünen*, (thk. Muhammed b. Sâlih er-Râcihi), Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad, s.428, Kitâbü'l-Fiten, Bâbu Bedee'l-İslâmu ğarîben, hadis no:3986.

⁹ İsfahânî, *Müfredât*, s.604.

¹⁰ İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (395/1004), *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Daru'l-Fikr, Özel Basım, ts., ys., Cilt 4, s.420.

¹¹ İsfahânî, *Müfredât*, s.604-605.

¹² Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045), *el- Umde fi garibi'l-Kur'ân*, (tlk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı), Müessetü'r-Risâle, 1.Baskı, Beyrut, 1981, s.14.

olarak da bilinen bahirdir. Hadis usûlü ilminde garîb, yargı önünde karar vukû bulur bulmaz hükme uygun olarak şahsen saygınlığı tespit/ispat eden bir sıfattır. Muhaddislere göre, bir kişinin senedin herhangi bir yerinde rivâyetiyle tek kaldığı hadis çeşididir. Meânî ilminde garîb, halis Arap olsun veya olmasın, bütün Arapların nezdinde kelimenin manasının açık ve kullanımının yaygın olmamasını ifade eder ve bu tür kelimeler garîb olarak isimlendirilir. “Mutat, alışılmış, sıradan” gibi sözcükler bu tür kelimelerin karşıtını ifade ederken; “vahşı” kelimesi de literatürde bu türe ait garîb kelimelerin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Lügat ve tefsir ilminde ise bu kelimeyle manası müphem olan, kişinin manasını anlamakta güçlük çektiği ve başka birinin açıklamasına ihtiyaç duyduğu, kullanımı yaygın olmayan lafızlar kastedilmektedir.¹³

Hattâbî, lafızdaki garîbi “idraktan uzak olmak” olarak tanımlar. Ona göre söz konusu kelime insan için kullanıldığında kişinin vatanından uzak veya ailesinden kopuk olduğunu ifade eder.¹⁴

Bütün bu bilgilerden g-r-b (ğarabe) kökünde bir uzaklık manasının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu uzak olma durumu, hakikatte var olan bir mesafeye işaret ederken; anlama-anlaşılma çerçevesinde düşünüldüğünde, mananın kapalılığına veya zihne uzak olan bir manaya işaret etmektedir.

1.2. Lafızlarda Garîbliğin Sebepleri ve Çeşitleri

Lafızların garîb oluşlarının bazı sebepleri bulunmaktadır. Kur’ân kelimelerindeki garîbliğin sebeplerine gelince, her şeyden önce garîblik izâfî bir durumdur. Yani Kur’ân-ı Kerîm’in hangi lafızlarının garîb olduğu konusundaki yaklaşım, zamana ve kişilere göre değişiklik göstermektedir.¹⁵ Mesela Ebû Hayyân, *Tuhfetü’l-Erîb*’in baş kısmında lafızları, gök ve yer gibi anlamı herkes tarafından

¹³Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî (ö. 1158/1745), *Mevsûatu Keşşâfu ıstılâhâtı’l-fünûn ve’l-ulûm*, (thk. Ali Dahrûc), Mektebetü Lübnan, 1.Baskı, Beyrut, 1996, Cilt 2, s.1250.Tehânevî, *Keşşâf*, Cilt 2, s.1250-1251.

¹⁴ Kaysî, *el-Umde*, s.14.

¹⁵Osman Kara, Ferâhî’nin Müfredâtı’l-Kur’ân’ı Ve Garîbu’l-Kur’ân İlmindeki Yeri, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (2012), 189-216, s.202.

bilinen kelimeler ve Arapça'nın inceliklerine vakıf olmuş, bu dilde uzmanlaşmış kişiler tarafından bilinebilen kelimeler olmak üzere iki kısma ayırmıştır.¹⁶

Garîbliğin kaynaklarda yer alan belli başlı sebeplerinden birisi lafızların eş anlamlı, müşterek -ulemâ bunu vücûh ve nezâir¹⁷ diye isimlendirmiştir- yahut ezdâd¹⁸ olmasıdır. Bir diğer sebep, Kur'ân'ın Arapça lafızlara kazandırdığı İslâmî yeni manalardır. Çünkü Araplar “esmâ-i hüsnâ” ve “fikhî terimler” ile “sâhha”, “kâria” ve “vâkia” gibi ahiret günü için kullanılan birtakım ıstılahların bilgisine sahip değildiler. Bir diğer sebep de Kur'ân'ın farklı Arap lehçelerine ait kelimeler ihtiva etmesidir. Ayrıca Kur'ân'da, diğer milletlere ait olan ancak Kur'ân'la uyuşan ve muarreb olarak isimlendirilmiş birtakım kelimelerin bulunması da bu sebeplerden biridir.¹⁹

Her ne kadar ulemâ bu tür kelimelerin Kur'ân'da yer alıp almadığı konusunda farklı görüşlere sahip olsa da, Kur'ân'ın başka toplumlarca kabul gören ve “muarreb” veya “mütercem” olarak isimlendirilen kelimeleri içermesi de söz konusu garîbliğin nedenleri arasındadır.²⁰

Abdurrahman Çetin, gelişmiş bir dilin sadece kendi ırkının kelimelerinden oluşmadığına dikkat çekmekte ve bu tür kelimelerin Kur'ân indirilmeden çok öncelerinde Arapçaya girdiğini ifade etmektedir. O, bu tür kelimelerin Kur'ân'da bulunmasının Kur'ân-ı Kerim için bir kusur sebebi sayılamayacağını belirtir. Ayrıca bu tür kelimelerin Araplara mal olduğuna ve Kur'ân'ın Arapların anladığı ve konuştuğu dil üzere inmiş olduğuna dikkat çekmektedir.²¹

¹⁶ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (745/1344), *Tuhfetü'l-erîb bimâ fî'l-Kurân mine'l-garîb*, (thk. Semîr el-Meczûb), Mektebetü'l-İslâmî, 1.Baskı, Beyrut, 1983, s.40.

¹⁷ Vücûh ve nezâir, harekesi ve lafzı aynı olan bir kelimenin farklı yerlerde farklı mânalara gelmesini ifade eder. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Nüzhetü'l-'Ayuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, (thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî), Müessesetü'r-Risâle, 3.Baskı, Beyrut, 1987, s.83.

¹⁸ “Ezdâd”, müşterek (lafızları aynı, mânaları başka yahut iki veya daha fazla mânası olan) kelimelerin ayrı bir sınıfını oluşturur. Süyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa ve envâihâ*, (thk. Muhammed Ahmed Câdelmevlâ Bek, Ali Muhammed Bicâvî, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Mektebetü Dari't-Türâs, Kahire, 3.baskı, Cilt 1, s.387.

¹⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Tefsîru'l Müşkil*, s.53-54.

²⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Tefsîru'l Müşkil*, s.54.

²¹ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimler ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Dergah Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2014, s.237-238.

Genel kabule göre, garîb lafızlar, hasen ve kabih olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.²² Bir başka deyişle garîbliğin iki yönü bulunmaktadır. İlki, bununla zihne son derece uzak ve kapalı gelen bir mananın murat edilmesidir ki bu manayı kavramak, ancak titiz bir çalışma ve düşünsel bir çabanın sonucunda gerçekleşir. İkincisiyle ise yurtları uzak olan Arap kabilelerinin sözleri kastedilmektedir. Zira “Bizler bu tür kabilelerin dillerinden bir kelime duyduğumuzda bunu garipseriz ve anlamsız buluruz. Ancak garîbu’l Kur’ân’dan maksat, alışılmış olmayan, dinleme zevkini bozan ve fesahate aykırı olarak nitelenen kaba kelime ve terkipler değildir.”²³ Aksine bununla kastedilen, garîb kelimeler içinde bir başka grupta incelenen hasen garîblerdir. Bunlar halis Araplarca kullanılan, herhangi bir kusur veya eksiklik ile nitelenmeyen ve kullanılması alışıldık olan lafızlardır. Kur’ân ve hadisler için kullanılan garîbler bu sınıfta incelenmekte olup, bunlar fesahate aykırı bir unsur içermezler.²⁴ Bizim çalışmamızın konusunu oluşturan da bunlardır.

Garîb kelimeler içinde ele alınan lafızların bir kısmı da kabih garîb lafızlardır ki bunlar hasen garîblerin aksine, kullanılması hem halis Araplarca hem de diğerlerince, kulağa hoş gelsin veya gelmesin, estetik zevke aykırı olsun veya olmasın, mutlak sûretle kaba olarak kabul edilen lafızlardır. Literatürde “ağır (ileri seviyede vahşî)” veya “galîz” olarak ifade edilen kaba lafızlar da bu gruba dahildir. Vahşî galîz lafızlar, kullanımı yaygın olmayan, kulağı tırmalayan ve estetik zevk bakımından onaylanmayan (çirkin kabul edilen) lafızlardır. Bunlar “muteve‘ır” olarak da isimlendirilirler. Fesahat, kullanımı yaygın olmayan ve kulağı rahatsız eden bu tür garîb kelimelerden kaçınmayı gerekli kılar.²⁵

1.3. Garîbü’l-Kur’ân İlmi

Bu kısımda Garîbü’l-Kur’ân ilmi çeşitli yönleriyle tahlil edilecektir. Öncelikle Garîbü’l-Kur’ân ilminin tanımı ve tarihsel süreci ele alınacaktır. Ardından söz konusu

²² Hüseyin Elmalı-Şükrü Aslan, “Garîb”, *DİA*, Cilt 13, s.374.

²³ Kaysî, *el-Umde*, s.15.

²⁴ Tehânevî, *Keşşâf*, Cilt 2, s.1250.

²⁵ Tehânevî, *Keşşâf*, Cilt 2, s.1250.

ilmin önemi açıklanacak, son olarak Kur'ân'da garîb kelimelerin varlığı ile ilgili görüşlere yer verilecektir.

1.3.1. Garîbü'l-Kur'ân İlminin Tanımı

Garîbü'l-Kur'ân, garîb ve Kur'ân kelimelerinden oluşan bir terimdir. قرآن (Kur'ân) kelimesi, kök itibariyle رجحان (ruchân) ve كفران (küfrân) kelimeleri gibi masdardır. Sözlükte kırâat sözcüğüyle eş anlamlı olup ismi mef'ûl manasını (okunmuş) taşır.²⁶ Kur'ân²⁷, Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla indirilip Mushaflara yazılan, tevatüren nakledilen ve okunmasıyla ibadet edilen muciz kelimelerin adıdır.²⁸

el-Kitâb kelimesiyle Hz. Muhammed'e indirilen vahiy tahsis edilmiştir. Hz. Mûsâ'ya indirilen kitaba Tevrat ve Hz. İsâ'ya indirilen kitaba İncil denildiği gibi Hz. Peygamber'e indirilen kitaba da Kur'ân denilmiştir. Bu, Hz. Muhammed'e indirilen kitaba has kılınan özel bir isimdir. Allah'ın gönderdiği kitaplar arasında bu Kitab'ın Kur'ân diye isimlendirilmesinin sebebi ile ilgili farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bir görüşe göre bunun sebebi, diğer bütün ilahi kitapların semeresini toplamış olmasıdır. Bir diğer görüşe göre ise sûreleri toplamış olduğu için Kur'ân diye isimlendirilmiştir. Bu, Ebû Ubeyde'nin görüşüdür.²⁹

Ebû Hayyân'ın *Tuhfetü'l-Erîb*'i ve sonraki dönem telifatında garîbliğin kişiye göre değişen izâfî niteliğe sahip bir kavram olmasına vurgu yapılması nedeniyle³⁰ efrâdını câmi ağıyarını mânî bir garîb kelime tanımı yapılamamıştır. Bu da, Garîbü'l-Kur'ân faaliyetlerinin başladığı sahabe döneminden, Ebû Hayyân'ın yaşadığı 8. yüzyıla kadar söz konusu ilmin sınırlarının çizilmediği anlamına gelmektedir. Garîbü'l-Kur'ân ilminin zamanla Kur'ân lafızlarının tamamını kapsar hale gelmesi ve

²⁶ Muhammed Abdülazîm Zürkânî (1367/1948), *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Fevâz Ahmed ez-Zümerlî), Dâru'l Kitâbi'l Arabî, 1.Baskı, Beyrut, 1995, Cilt 1, s.15-16.

²⁷ Kur'ân kelimesi hakkında bkz. Zürkânî, *Menâhil*, Cilt 1, s.15-23.

²⁸ Zürkânî, *Menâhil*, Cilt 1, s.21.

²⁹ Cevherî İsmâil b. Hammâd (ö. 400/1009'dan önce), *es-Sıhah Tâcü'l-luga ve Sıhahî'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 4.Baskı, Beyrut, 1990, s.65; İsfahânî, *Müfredât*, s.402-403.

³⁰ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (745/1344), *Tuhfetü'l-erîb bimâ fi'l-Kurân mine'l-garîb*, (thk. Semîr el-Meczûb), Mektebetü'l-İslâmî, 1.Baskı, Beyrut, 1983, s.40.

yazarlara göre değişkenlik arz eden kelimeler örnekliğinde eserler ortaya konulması bu durumun sonuçlarındandır.³¹ Biz söz konusu ilmin sınırlarını belirgin hale getirmek amacıyla, garîb kelimenin ve Garîbü'l-Kur'ân ilminin tanımına yönelik açıklama yapan âlimlerden birkaçının görüşüne yer vermek istiyoruz.

Mekkî b. Ebî Tâlib'e ait *el-Umde fî Garîbi'l-Kur'ân*'ın muhakkiki Yûsuf el-Mar'aşlî Garîbü'l-Kur'ân'ı, “Kur'ân'ı Kerîm'deki anlamı kapalı lafızların tefsiriyle ilgili olup, Arap dilinde ve sözlerinde geçen manalarının neler olduğunu ortaya koyan ilim dalıdır.” şeklinde açıklamakta ve bu ilmin dil ile ilgili özel bir araştırma alanı sunduğunu veya tefsir ilminin dil ile ilgili bir alt bölümü olduğunu söylemektedir.³²

Mustafa Sâdık er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab* adlı kitabında Kur'ân'da yer alan ve garîb terimiyle ifade edilen kelimelerle fesahatten uzak, kulağa hoş gelmeyen, insanı rahatsız eden kelimelerin kastedilmediğini söylemektedir. Çünkü Kur'ân bunlardan münezzehtir. Aksine bununla fasih ve güzel olan, ancak açıklaması hususunda zorluk çekilen ve manasını bilmede işin ehli uzmanlarla diğer kişilerin eşit olmadığı lafızlar kastedilmektedir.³³ Abdülhamîd Seyyid et-Tılib ise “Kişinin ilk işittiğinde idrak etmede zorluk çektiği ancak tefekkür ve anlama gayretinden sonra kavramaya muvaffak olduğu lafızlar Kur'ân'ın garîb kelimelerini oluşturur.” demektedir.³⁴

Bayram Aktaş ise, “Garîbu'l-Kur'ân İlmi ve Lugatu'l-Kur'ân'la İlişkisi” adlı makalesinde bu konuyla ilgili son derece önemli bir noktaya işaret etmektedir. O, bu makalesinde Garîbü'l-Kur'ân'ların garîb-garîb olmayan ayrımı yapılmaksızın, Kur'ân'ın bütün kelimelerini kapsayan Lugatu'l-Kur'ân'lara dönüştüğünden bahsetmektedir. Zira görülmektedir ki, -her ne kadar Garîbü'l-Kur'ân olarak isimlendirilseler de- harfî cerler, edatlar v.b gibi anlamı herkes tarafından bilinen dolayısıyla (bilinemezlik veya kapalılık gibi niteliklere sahip olmadığından) dolayı garîb kelime tanımına uymayan kelimeler de söz konusu ilme dair kaleme alınan

³¹ Bayram Aktaş, “Garîbu'l-Kur'ân İlmi ve Lugatu'l-Kur'ân'la İlişkisi”, *TADER (Tefsir Araştırmaları Dergisi)*, Cilt 5, Sayı 1, (2021), s.231.

³² Kaysî, *el-Umde*, s.14.

³³ Mustafâ Sâdık er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Müessesetü'l-Hindâvî, Kahire, 2013, s.405.

³⁴ Abdülhamîd Seyyid et-Tılib, *Garîbü'l Kur'ân Ricâlühü ve Menâhicühüm min İbn Abbâs ilâ Ebî Hayyân*, Kuveyt, 1986, s.26.

eserlerde yer almaktadır. Aktaş'ın söylediği gibi Garîbü'l-Kur'ân ilmi ile Luğatü'l-Kur'ân ilminin birbirine karışmış bir durumda olduğu Garîbü'l-Kur'ân'a dair eserlerin incelenmesi ile birlikte açıkça meydana çıkmaktadır. O, bu dönüşümün farkında olmayan ve Garîbü'l-Kur'ân ile Luğatü'l-Kur'ân ilimleri arasındaki farklılığı gözden kaçıran bazı akademik çalışmalarda, edatlar dahil Kur'ân lafızlarının tamamını garîb kabul eden bir yaklaşım benimsendiğini de ifade etmektedir.³⁵

1.3.2. Kur'ân'da Garîb Kelimelerin Varlığına Dair Görüşler

Âlimler, Kur'ân'da garîb kelimelerin bulunup bulunmadığı hususunda farklı yaklaşımlara sahiptirler. Söz konusu yaklaşımlar temelde üç grupta incelenebilir. Bunlar:

1. Kur'ân'da yabancı asıllı kelimeler bulunmadığını savunan görüştür. İmam Şâfiî, İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Ubeyde, Kâdi Ebûbekir, İbn Fâris gibi âlimler bu görüşü savunmaktadır.³⁶
2. Kur'ân'da Arapça dışındaki dillerden lafızlar bulunduğunu savunan görüştür. Hz.Ali, İbn Abbâs, Mücâhid, İkrime, Atâ ve Saîd b. Cübeyr gibi âlimler bu görüşü savunmaktadır.³⁷
3. Kur'ân'da farklı dillerden gelen kelimeler bulunmaktadır. Ancak bunlar esasen Arap diline yerleşmiştir ve ait oldukları dillerin milletleri ile Araplar arasında ortak olarak kullanılan lafızlardır diyerek, iki görüşü birleştirici ve uzlaştıracı bir yaklaşım sergileyen görüştür. Cevâlîkî ve İbnü'l-Cevzî gibi âlimler bu görüşü savunmaktadır.³⁸

Bunlardan çoğunluğu oluşturan ve aralarında İmam Şâfiî, İbn Cerîr, Kâdi Ebû Bekir ve İbn Fâris'in de bulunduğu bir grup âlim, Yûsuf sûresinin “*Anlayabilesiniz*

³⁵ Aktaş, “Garîbü'l-Kur'ân İlmi ve Luğatü'l-Kur'ân'la İlişkisi”, s.229.

³⁶ Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.105-106.

³⁷ İbnü'l-Cevzî Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), (thk. Hasan Ziyâeddîn İtr), *Fünûnü'l-Efnân fî Uyûni Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1987, s.341-342.

³⁸ Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâlîkî (ö. 540/1145), (thk. F. Abdürrahîm), *el-Muarreb mine'l-Kelâmi'l-A'cemi alâ Hurûfi'l-Mu'cem*, Dâru'l-Kalem, 1.Baskı, Dimeşk, 1990, s.13-14; İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-Efnân*, s.343.

diye biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.” meâlindeki 2. âyetine³⁹ ve Fussilet sûresinin “Biz Kur'ân'ı yabancı bir dilde indirseydik, “Âyetleri açıklansaydı ya! Araplara yabancı dilde kitap olur mu?” diyeceklerdi.” meâlindeki 44. âyetine⁴⁰ dayanarak, Kur'ân'da yabancı asıllı kelimelerin bulunmadığını savunmaktadır. İmam Şâfiî karşıt görüşte olanlara şiddetle karşı çıkmıştır.⁴¹

İmam Şâfi ve İbn Cerîr ile aynı kanaati paylaşan Ebû Ubeyde ise, Kur'ân'ın açık bir dille, Arapça olarak nazil olduğunu söylemiştir. O, Kur'ân'da Arapça dışında bir şeyler bulunduğunu söyleyenlerin ağır bir iddiada bulunmuş olacaklarını, hele ki “Şu kelime ... dilinden gelmedir” gibi görüş ileri sürenlerin daha da ileri gitmiş olacaklarını söyler. İbn Fâris ise bu konuyla ilgili olarak, “Eğer Kur'ân'da Arapça dışında bir dilden bir şeyler olsaydı, Arapların, bunların benzerlerini bulmaktan aciz kaldıkları, dolayısıyla bilmedikleri dilleri kullandıkları şüphesi doğardı.” demiştir. İbn Cerîr ise, Kur'ân'da Farsça, Habeşçe ve Nabâtî vb. dillerinden alınan kelimelerin tefsirleriyle ilgili İbn Abbâs'tan ve diğer sahabîlerden bazı açıklamaların ulaştığını söylemiştir. Ancak bu kelimelerin esasen Arap diline yerleşmiş olduğunu, Arapların, Habeşlilerin ve Nabâtîlerin arasında ortak kelimeler olduğunu ve bunların aynı lafızlarla konuştuklarını belirtmiştir.⁴² Bu grup Kur'ân'daki bütün lafızların sırf Arapça olduğunu savunmaktadır.

Arap dili son derece zengin bir dildir. Dolayısıyla büyük âlimlerin dahi anlamakta güçlük çektikleri kelimeler olmuştur. Nitekim İbn Abbâs, “fâtır” kelimesinin anlamını bilmediğini bizzat kendisi itiraf etmiştir. Bununla bağlantılı olarak İmam Şâfiî *er-Risâle* adlı eserinde, dilin iyi derecede kavranılabilesinin ancak peygamberler için mümkün olacağına değinmiştir.⁴³

Ebû'l-Meâli Uzeyzî b. Abdilmelik ise, bu kelimelerin Arap dilinde mevcut olması durumunu, dilin genişliğine ve kelime yönünden zenginliğine bağlamıştır.

³⁹ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (Yûsuf 12/2)

⁴⁰ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ (Fussilet 41/44)

⁴¹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî eş-Şâfiî, (911/1505), *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Vizâretü'l-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâfi ve'd-Da'veti ve'l-İrşâd, Suudi Arabistan, Cilt 2, s.105.

⁴² Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.105.

⁴³ Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.105-106.

Esasen Arapçada mevcut olan bu kelimelerin diğer dillere mensup kimselerce eskiden beri kullanılmış olmasının da mümkün olabileceğini söylemiştir.⁴⁴ Ayrıca Fussilet sûresinin 44. âyetine⁴⁵ ise; siyaktan anlaşıldığına göre “*Kelâm a'cemî, muhatap Arap mıdır?*” manası verilmektedir. Bu görüş sahipleri, nahivcilerin “İbrâhîm” kelimesindeki gayri munsarıflık illetini, alemlik ve ucmelik için kabul etmelerini, kendilerine delil olarak kullanmışlardır. Ancak ileri sürülen bu delil kabul edilmemiştir. Çünkü alem olan özel isimler, ihtilaf konusu değildir. Öyle ise Kur'ân'da alem isimlerin mevcudiyeti kabul edildiğine göre, cins isimlerin de mevcudiyetine hiçbir engel yoktur, denilir.⁴⁶

İkinci grup ise, Kur'ân'ın kendi dillerinde indiği halis Arapların, yaptıkları seyahatler sırasında diğer dilleri konuşan kimselerle dostluk ve arkadaşlık kurduklarına işaret etmiş ve bu sebeple diğer dillerden çeşitli kelimeler almış olduklarını söylemiştir. Bunların bazı harflerini çıkartmak sûretiyle kelime yapısını değiştirmişler, sonra da bu kelimeleri şiirlerinde ve günlük konuşmalarında kullanmışlardır. İşte bu gibi vesilelerle başka dillerden gelen kelimeler, Kur'ân'da yer almıştır.⁴⁷ Bu gruba göre, Kur'ân'da Arapça dışındaki dillerden lafızlar bulunmaktadır. Bu görüşün sahipleri ayette geçen “Arapça bir Kur'ân/Kitap”⁴⁸ ifadesine karşılık şu cevabı vermektedirler: “Nasıl ki Farsça kasidede bir tek Arapça kelimenin bulunması, kasideyi Farsça olmaktan çıkarmıyorsa, Arapça olmayan bazı kelimelerin Kur'ân'da bulunması, Kur'ân'ı Arapça olmaktan çıkarmaz.”⁴⁹ Süyûtî, Kur'ân'da garîb kelimelerin bulunduğunu gösteren en kuvvetli delilin, İbn-i Cerîr'in sahih bir senedle, tâbiûnun ileri gelenlerinden biri olan Ebû Meysere'den yaptığı şu rivâyet olduğunu belirtmektedir. Ebû Meysere şöyle demiştir: “Kur'ân'da her dilden kelimeler mevcuttur.” Bu rivâyetin farklı biçimleri, Saîd b Cübeyr ile Vehb b. Münebbih'den de gelmiştir.⁵⁰

⁴⁴ Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.106.

⁴⁵ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَبِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ إِعْجَبِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ (Fussilet 41/44)

⁴⁶ Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.106.

⁴⁷ Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.105.

⁴⁸ إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (ez-Zuhuf 43/3) ve إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (Yûsuf 12/2)

⁴⁹ Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.106.

⁵⁰ Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.106.

Bütün bu anlatılanlar, Kur'ân'da bu gibi kelimelerin kullanılmasının hikmetine işaret eder ki o da, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini ve her konudaki bilgiyi ihtiva etmesidir. Bu bakımdan Kur'ân'da çeşitli dil ve lügatlerin yer alması kaçınılmazdır. İşte bu sebeple Arapların çokça kullandığı ve kulağa yumuşak gelen farklı dillerden kelimeler Kur'ân diline girmiştir.⁵¹

İbnü'n-Nakîb (ö. 698/1298) bu mesele hakkında şöyle bir açıklamada bulunmaktadır. Ona göre, Kur'ân'ın diğer semâvî kitaplara kıyasla bir diğer özelliği de, bu kitaplarda kendilerine nâzil olduğu kavmin dili dışında yabancı kelimelerin bulunmaması, Kur'ân'da ise bütün Arap lehçelerine ait kelimeler bulunduğu gibi Arapça olmayan Rum, Acem ve Habeş dili gibi dillerden de pek çok kelime bulunmasıdır. İbnü'n-Nakîb'in bu ifadesi, Kur'ân'da Arapça dışındaki dillerden kelimeler bulunmasını Kur'ân için olumsuz bir açıdan değerlendirenlere cevap niteliğindedir. Onun söylediğinden anlaşıldığına göre, Kur'ân'da Arapça dışındaki dillerden kelimelerin mevcut olması, onu diğer semâvî kitaplardan ayıran üstün bir özellik olmaktadır.⁵²

Huveyyî (ö.693/1294) ise, Kur'ân'daki garîb kelimelerin varlığına dair başka bir noktaya dikkatleri çeker. O, şöyle demektedir: “Eğer “استبرق” (istebrakun) (astarı atlas) kelimesi Arapça değildir ve Arapça olmayan bir kelime, fesâhat ve belâgat bakımından Arapça kelimeler seviyesinde olamaz.” denilirse şöyle cevap veririz: “Dünyanın bütün fasih dilcileri bir araya toplansalar, Kur'ân'da geçen bu gibi kelimeleri kaldırıp yerlerine fesahatte aynı değerde kelimeler koymaya çalışsalar bu konuda başarılı olamayacaklarını anlarlar. Zira Allah Teâlâ, kullarını taate teşvik ettiğinde şâyet onlara güzel bir mükâfat vaadinde bulunmazsa, şiddetli azap ile korkutmazsa, bu teşvikinde bir hikmet bulunmaz.”⁵³

Bilindiği gibi Rasûlullah (s.a.s) bütün ümmetlere peygamber olarak gönderilmiştir. Hâlbuki İbrâhîm sûresinin “İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik...” manasındaki 4. âyetinden⁵⁴ anlaşıldığına göre Allah Teâlâ, her

⁵¹ Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.106.

⁵² Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.106.

⁵³ Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.107.

⁵⁴ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ (İbrâhîm 14/4)

kavme kendi dilini konuşan bir elçi göndermiştir. İşte bu sebeple Rasûlullah’a indirilen kitapta kavminin dili asıl olmakla birlikte her kavmin dilinden kelimeler bulunmaktadır.⁵⁵

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ise, fukahânın Kur’ân’da garîb kelimelerin varlığını kabul ettiklerine, dilcilerin de buna karşı çıktıklarına dair görüşlerini açıkladıktan sonra uzlaşmacı bir tavır sergileyerek, doğru olanın, iki görüşü de beraberce kabul etmek olduğunu ifade eder. Şöyle ki, fukahânın dediği gibi Kur’ân’daki bu kelimelerin aslı başka dillerden gelmiş olmasına rağmen, Araplar bu kelimeleri kullanmış ve kendi kelime kalıplarına çevirerek Arapçalaştırmışlardır. Böylece bu kelimeleri Arapça kelimeler haline getirmişlerdir. Bu kelimeler Arap diline yerleştiğinden Kur’ân-ı Kerîm de aynı kelimeleri kullanmıştır. Kur’ân’daki bu kelimelerin Arapça olduğunu söyleyenlerin sözü nasıl doğru ise, Arapça değildir diyenlerin sözü de o derece doğrudur. Cevâlikî ve İbnü’l Cevzî gibi bazı âlimler de iki görüşü bir araya getiren bu uzlaşmacı görüşü benimsemişlerdir.⁵⁶

1.3.3. Garîbü’l-Kur’ân İlminin Doğuşu ve Gelişmesi

Hız. Peygamber, Kur’ân’ın ilk müfessiridir. O, zaman zaman sahâbîlerin anlayamadıkları bazı âyetleri tefsir etmiştir. Zira Kur’ânı tefsir etmede en önde gelen ve “tercümânü’l-Kur’ân” lakabının sahibi olan İbn Abbâs başta olmak üzere ashâbın diğer ileri gelenleri Kur’ân’da manalarını bilmedikleri bazı kelimelerin bulunduğunu bizzat dile getirmişlerdir. İbn Abbâs’ın: “Dört şey hariç Kur’ân’ın tümünü bilirim. Bu kelimeler الرقيم (er-rakîm)⁵⁷ أواه (evvâh)⁵⁸ حنانا (hanânen)⁵⁹ غسلىن (ğislîn)⁶⁰ kelimeleridir.” dediği rivâyet edilmiştir. Yine İbn Abbâs’ın, “fâtır” kelimesini bilmediği ancak kuyu başında أنا فطرتها (ene fetartuhâ) “ben açtım” diye tartışan iki bedevinin bu tartışmaları vesilesiyle öğrendiği nakledilir.⁶¹

⁵⁵ Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.107.

⁵⁶ Süyûtî, *el-İtkan*, Cilt 2, s.108.

⁵⁷ (et-Tevbe 9/114) أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا

⁵⁸ (el-Kehf 18/9) وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ

⁵⁹ (Meryem 19/13) وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكَاةً وَكَانَ تَقِيًّا

⁶⁰ (el-Hâkka 69/36) وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسْلِينَ

⁶¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt 1, s.293; Kaysî, *el-Umde*, s.16.

Garîbü'l-Kur'ân'la ilgili ilk faaliyetlerin sahabe döneminde başladığı söylenebilir. Ancak bu dönemde İslâmî ilimler henüz tedvin edilmeye başlamamış olduğundan, söz konusu bilgiler şifâhi yolla nakledilmekteydi. Rasullulah'ın vefatına kadar durum bu şekilde devam etmiş, sahabe asrı da bu yöntemle sürüp gitmiştir. Zira o dönemde Arap dili henüz doğru, korunan ve içine eksiklik yahut da yanlışlık karışmamış bir dildi.⁶²

Hadiste geçen i'râb ifadesiyle, i'râbın nahivciler tarafından kullanılan manası değil, lahn kelimesi karşılığında kullanılan manası kastedilmektedir. Çünkü i'râbsız kıraat hakiki (doğru) bir kıraat olmayacak, böylesi bir kıraatten mükâfat da umulamayacaktır.⁶³

Sahabe dönemi sona erene dek pek bir şey değişmediğini ve bu alanda çalışan kimselerin de bir elin beş parmağını geçmeyecek kadar az olduğunu daha önce belirtmiştik. Daha sonra gelen tâbiûn dönemi de sahabenin yolunu takip etmiş, ancak bu alana yoğunlaşmaya tâbiûndan da sayıca az kişi talip olmuştu. Tâbiîler, yaptıkları çalışmalarla her ne kadar Arap diline bir katkı sunmuş olsalar da daha dönemleri geçmeden Arap dilinin yabancı bir dile dönüştüğü ya da dönüşmek üzere olduğu bilgisi kaynaklarda belirtilmektedir. Böylece artık birkaç kişi dışında bu dilde uzmanlaşan ve onu koruyan kimse kalmamış oldu.⁶⁴

Fetihler sonucunda Arapların, kendileri gibi Arap olmayan, Rumlar, İranlılar, Habeşliler ve Nabâtîler gibi birbirinden farklı ırklarla bir araya gelerek onlarla beraber yaşamaya başlamaları da bu nedenler arasındadır.⁶⁵ Çünkü birbirinden farklı bu insanların bir arada yaşamaya başlaması, kullanılan dillerin birbiriyle etkileşimini de beraberinde getirmişti. Dolayısıyla diller de tıpkı insanlar gibi hem birbirlerini

⁶² Bazı güncel çalışmalarda ilk Garîbü'l-Kur'ân tefsirinin Hz. Peygamber tarafından yapıldığının ileri sürülmesine karşılık Aydın Temizer, bu makalesinde Hz. Peygamber'in tefsirinin, kelime bilgisinden ziyade âyetlerdeki hükümleri açıklama ve güzel ahlâk esasları üzerinde durma şeklinde gerçekleşmiş olduğuna, dolayısıyla Garîbü'l- Kur'ân tefsirinin Hz. Peygamber döneminden başlatılmasının pek de isabetli olmadığına dikkat çeker. Bkz. Aydın Temizer, "İlk Dönem Dilbilimsel Tefsir Literatürüne Dair Bir Analiz –Garîbü'l- Kur'ân Örneği–", *Kur'ân Çalışmalarının İlk Üç Yüzyılı İlmî Toplantısı*, Aralık 2018, s.41.

⁶³ Süyûtî, *el-İtkân*, Cilt 2, s.3.

⁶⁴ Kaysî, *el-Umde*, s.17.

⁶⁵ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (437/1045), *Tefsîru'l-Müşkil min Garîbi'l Kur'âni'l-'Azîm ale'l-İcâz ve'l-İhtisâr*, (thk. Hüdâ et-Tavîl el-Mar'aşî), Dâru'n-Nûru'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 1988, s.53.

etkilemiş hem de birbirlerinden etkilenmişlerdi. Bunun sonucunda diller karıştı ve lehçeler birbirine girmiş oldu. Ayrıca farklı ırkların beraber bir hayat sürmeye başlamaları ile yeni nesiller doğdu. Bu nesiller, Arap dilinin konuşmada gerekli olan miktarını öğrenip, birtakım kalıpları ezberlediler. Ancak bir kısmını da ihtiyaç duymayacakları düşüncesiyle ihmal ettiler. Böylece, ihmal ederek geride bıraktıkları şeylerin yabancıları oldular ve Arap dilinin yabancı bir dile dönüşme serüveni başlamış oldu.⁶⁶

Hicrî 2. asrın sonuna doğru Müslümanlar, âlim sahâbî ve tâbiîlerin vefatları sebebiyle, ilmin yok olup gitmesinden endişe etmeye başladılar. Bütün bu sebeplerin bir araya gelmesiyle Garîbü'l-Kur'ân'ın izahıyla ilgili teliflere duyulan ihtiyaç kendini belirgin bir şekilde hissettirmeye başladı.⁶⁷ Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarının açıklanmasıyla ilgili gösterilen dil bilimsel çaba ve girişimler tefsirdeki telif hareketine zemin hazırlayan bir adım oldu.⁶⁸ Bu adım da Garîbü'l-Kur'ân'ların ortaya çıkmasındaki önemli nedenler arasında sayılabilir. Bunun yanında ikinci asra gelindiğinde Müslümanlar arasında ilmî hareketlilik etkili bir şekilde canlanmış ve Kur'ân-ı Kerim, ilimlerin kendisinin yörüngesinde dönüp durduğu bir eksen haline gelmiştir. Söz konusu ilimler bir bir Kur'ân'ın etrafında doğmuştur. İşte böylece Garîbü'l-Kur'ân ilmi bağımsızlaşmış, başlı başına bir ilme dönüşmüştür. Müfessir ve dilciler, Allah'ın kelimelerinden insanlara kapalı ve karmaşık gelen ifadeleri anlamalarını kolaylaştırmak amacıyla Garîbü'l-Kur'ân ile ilgili kitaplar yazmışlardır. Zamanla telif ve tasnif gelişmiş ve her asırda, o çağa hitap edecek eserler kaleme alınmıştır. Günümüzde de bu alanla ilgili çalışmalar yapılmaya devam etmekte ve muhtelif eserler ortaya konulmaktadır.⁶⁹

⁶⁶ Kaysî, *el-Umde*, s.16.

⁶⁷ Mekî b. Ebî Tâlib, *Tefsîru'l Müşkil*, s.55.

⁶⁸ Kaysî, *el-Umde*, s.17.

⁶⁹ Kaysî, *el-Umde*, s.17.

1.3.4. Garîbü'l-Kur'ân İlminin Önemi

Garîbü'l-Kur'ân ilminin değerinin, Allah Teâlâ'nın kitabındaki lafızların doğru bir şekilde tefsir edilmesinin önemi ile doğrudan ilgili olduğu söylenebilir. Çünkü Garîbü'l-Kur'ân ilmi, Kur'ândaki garîb lafızların tefsirini ele alması yönüyle Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında âdetâ bir anahtar rolü oynamaktadır. Bundan başka bu ilim, şerî hükümlerin çıkarılmasında ulemâyâ yol göstermekte ve önemli katkılar sağlamaktadır.⁷⁰ Aslında Garîbü'l-Kur'ân'ın dil sahasında da önemli bir yeri vardır. Çünkü Garîbü'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân-ı Kerîm nâzil olmaya başladıktan sonra Arapça kelimelerin ifade ettikleri anlamları iki mana ile temsil etmektedir. Bu manalardan biri Arapların bildikleri lügavî mana, diğeri ise terimsel, dînî ve İslâmî yeni manadır.⁷¹

Kur'ân hakkında konuşmak fazlasıyla dikkat, gayret ve ehemmiyet gerektirmektedir. Çünkü hakkında konuşulan şey, Allah'ın kitabıdır. Biz buna işaret etmek amacıyla bazı rivâyetlere yer vermek istiyoruz. Bilindiği üzere Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Kureys'in en fasih Arapça konuşan kimselerindendi. Hz. Ebû Bekir'e bir gün **أُ** (ebben)⁷² kelimesi hakkında sorulmuş, o da “Allah'ın kelimâ hakkında bilmediğim bir şeyi söylesem hangi gök beni gölgelendirir hangi yer beni üstünde taşır.”⁷³ diyerek cevap vermiştir. Aslında sadece Hz. Ebû Bekir'in bu cevabı dahi, bilgisi olmadığı halde Kur'ân-ı Kerîm hakkında konuşmanın sorumluluğunun ve vebalinin ne kadar büyük olduğunu bize çarpıcı bir şekilde göstermektedir.⁷⁴

Yine Mâlik b. Enes'in “Arabın dilini bilmeksizin Allah'ın kitabını tefsir eden bir kişi bana getirilirse, onu muhakkak cezalandırırım”; Mücâhid'in ise, “Arabın dilini bilmediği halde Allah'ın kitabı hakkında konuşması, Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kişiye helal olmaz.” dediği nakledilmektedir.⁷⁵

⁷⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Tefsîru'l-Müşkil*, s.51.

⁷¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Tefsîru'l-Müşkil*, s.52.

⁷² Abese 80/31; **أُ** (ebben) kelimesi hakkında müfessirler ihtilaf etmişler ve bunun sonucunda yedi farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunun için bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt 1, s.296.

⁷³ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt 1, s.295; Süyûtî, *el-İtkân*, s.4.

⁷⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt 1, s.295.

⁷⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt 1, s.292.

Zerkeşî'ye göre de bu ilmin bilinmesi müfessirler için olmazsa olmaz bir husustur. Çünkü ona göre, Garîbü'l-Kur'ân'ı bilmeyenin Allah'ın kitabı hakkında konuşması helal değildir. Dolayısıyla dilin inceliklerini bilmeden Allah'ın kelimından en ufak bir şeyin tefsir edilmesi doğru olmaz.⁷⁶ Bir lafzın birkaç manada müşterek olduğunu ve kişinin bu manalardan yalnız birini bildiğini düşünelim. Böyle bir durumda kişi, söz konusu olan lafza, lafzın taşıdığı ancak kendisinin bilmediği diğer manaların kastedildiği yerler de dahil her yerde aynı manayı verecektir. Böyle bir durumda, kişinin isabetli bir tefsir yapması son derece zor olacağı gibi, yapılan tefsirin doğru bir tefsir olması da mümkün olmayacaktır.

Süyûtî, *el-İtkân*'da⁷⁷ Garîbü'l-Kur'ân'ın son derece ihtimam gösterilmesi gereken bir konu olduğunu söyler ve ardından bu konuyla ilgili şu rivâyetlere yer verir. Beyhakî'nin Ebû Hureyre'den merfû' olarak naklettiği bir hadiste Rasûlullah şöyle buyurmaktadır: “Kur'ân'ı irâb ediniz ve onun garîblerini araştırınız.”⁷⁸ Beyhakî'nin İbn Ömer'den yine merfû' olarak rivâyet ettiği başka bir hadis ise, “Kur'ân'ı okuyup irâb eden kimseye, her bir harfî için yirmi sevap vardır. Kur'ân'ı irâb etmeksizin okuyan kimseye ise her bir harfî için on sevap vardır.”⁷⁹ şeklindedir. Hadislerde yer alan irâb sözcüğü ile dil bilimcilerin kabul ettiği ıstılâhî mana değil, lafızların manasının bilinmesi kastedilmektedir. Bu alanda araştırma yapanların titiz davranmaları, Garîbü'l-Kur'ân kitaplarına başvurmaları ve zanna göre hareket etmemeleri gerekir. Bilindiği gibi sahabe saf Araptı, ancak onlar dahi saf Arap olmalarına, Arapçayı açık ve düzgün bir şekilde (fasih) konuşabilmelerine ve Kur'ân'ın kendi dilleriyle indirilmiş olmasına rağmen, anlamını bilmedikleri lafızlar hakkında hiçbir şey söylememişlerdir.⁸⁰

Kaynaklarda Nâfi'nin Kur'ân'daki bazı kelimeler hakkında İbn Abbâs'a sorular yönelttiği, İbn Abbâs'ın da her soruya bir beyit ile karşılık verdiği nakledilmektedir.

⁷⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt 1, s.292.

⁷⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, Cilt 2, s.3.

⁷⁸ Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, Cilt 3, s.546-547, (hadis no:2092); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cilt 6, s.389, (hadis no:31903).

⁷⁹ Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, Cilt 3, s.548-549, (hadis no:2096).

⁸⁰ Kaysî, *el-Umde*, s.15.

İbnü'l-Enbârî, *el-Vakfî ve'l-İbtidâ* isimli eserinde bu beyitleri zikretmektedir.⁸¹ O, burada, Kur'ân'a şiir ile delil getirilmesini hoş görmeyen nahivcilerin sözlerinin asılsızlığı ortaya çıktığını söylemekte ve onların, şiirin Kur'ân'a asıl yapılmak istendiği yönündeki zanlarının yanlışlığına ve anlamsızlığına dikkat çekmektedir. Nahiv bilginleri Kur'ân'da yer alan garîb kelimeleri şiir ile tespit etmeyi istemişlerdir. Zira Allah Teâla "Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."⁸² ve "Biz onu açık bir Arapça ile indirdik."⁸³ buyurmuştur.⁸⁴

Kaynaklarda İbn Abbâs'ın "Allah'ın kitabında okuyup da bilemediğiniz bir şeyi Arapların şiirlerinde arayınız. Çünkü şiir Arabın divanıdır (kültür hazinesidir)."⁸⁵ dediği aktarılmaktadır. İbn Abbâs kendisine Kur'ân'dan bir şey sorulduğu vakit onun hakkında bir şiir okuyarak sorulan soruya cevap verirdi. Sözü'n kısası, sahabe de Allah'ın indirmiş olduğu kitaptan bir kelimeyi anlamadıklarında, Arabın divanına müracaat ediyorlardı. Söz konusu lafız ilmi gerektirmeyip ameli gerektiriyorsa bir veya iki beyit ile istişâd etmekle yetiniyorlardı. Ancak ilim gerektirdiği takdirde bununla yetinmiyor, aksine böyle lafızları ayrıntılandırıyor ve şiir ile istişâdı arttırıyorlardı.⁸⁶

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, bir metni anlamada lafızların anlaşılmasının önemi kesinlikle inkâr edilemez. Zira bir metnin anlaşılması, tefsir edilmesi vb. hususların birer domino taşı olduğu düşünülürse lafızları çözümlemek bu taşlardan ilklerinin dizilmesine benzetilebilir. Çünkü lafızlar ne kadar dikkatle incelenip doğru bir şekilde anlaşılırsa, -tıpkı domino taşlarında olduğu gibi- söz konusu metnin anlaşılması ve tefsir edilmesi de o derece sağlıklı olacaktır.

⁸¹ Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö. 328/940), *Kitâbü İzâhi'l-Vakf ve'l-İbtidâ' fî Kitâbillâhi Azze ve Celle* (thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân), Mecma'ul Lüğati'l Arabiyye, Dimaşk, 1971, s.67, 77...

⁸² Yûsuf 12/2; ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾.

⁸³ Şuarâ 26/195; ﴿بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ﴾.

⁸⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt 1, s.294.

⁸⁵ Ebû Ali el-Hasen b. Reşîk el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî (ö. 456/1064), *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih ve Nakdih*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd), Dârül-Cil, 5.baskı, Beyrut, 1981, Cilt 1, s.30.

⁸⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt 1, s.294.

Müfessir, belli bir birikim elde ettikten sonra belirli yöntemlerle Kur'ân âyetlerini açıklamaya çalışan kişi olduğuna göre, Garîbü'l-Kur'ân ilminin müfessir için ne kadar gerekli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Elbette böylesi mühim bir konunun önemini iyi anlamak ve lafızların doğru bir şekilde anlaşılması hususunda titiz olmak gerekir, ki hataya düşülmesin.

1.3.5. Garîbü'l-Kur'ân Literatürü

Garîbü'l-Kur'ân'a dair yazılan eserlerden bize ulaşanların en eskisi, İbn Abbâs'a isnad edilir. Bu alanda kitap yazan ilk kişi Ebû Saîd Ebân b. Tağleb (ö.141) dir. Bazıları bu kişinin Ma'mer b. el-Müsennâ (ö.210) olduğu görüşündedir. Bunlardan sonra diğer eserler sıralanmıştır. Öyle ki her asırda muhakkak bu ilme dair kitaplar kaleme alınmıştır. En çok eser verilen dönemler ise hicrî 3. ve 4. asırlar olmuştur.⁸⁷

Bu eserlerin isimlendirilmesi noktasında bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Söz gelimi garîbu'l Kur'ân'a dair eserler sadece “Garîbü'l-Kur'ân” adıyla karşımıza çıkmamakta, aksine isimlendirme hususunda bir çeşitliliğin olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, bazı müellifler eserlerine “Meâni'l-Kur'ân”, bazıları “İ'râbu'l-Kur'ân” bazıları da “Mecâzü'l-Kur'ân” isimlerini vermiştir. Bu isimlerin hepsinin ortak olarak ifade ettikleri şey şudur: Arapların sözlerinden ve şiirlerinden yararlanılarak bu lafızların anlamlarının tespit edilmesi; en kısa ifadesiyle Kur'ânî lafızların açıklanmasıdır. Süyûtî de daha önce işaret ettiğimiz hadiste yer alan i'râb ifadesi ile asıl kastedilenin dil bilimcilerin kabul ettiği i'râbın değil, lafızların anlamlarının bilinmesi olduğuna dikkat çekmiştir. Ebû Ubeyde'ye ait *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı eserin isminde yer alan mecâz kelimesi ile belağat âlimlerinin kullandığı mananın kastedilmemesi de bunun gibidir. Ebû Ubeyde'nin konuyla ilgili eserinde yer verdiği; “Bunun mecazı böyledir”, “Şunun tefsîri şöyledir, “Bunun manası şudur”, “Bunun garîbi şöyledir” ya da “Takdîri budur” veya “Tevîli budur” şeklindeki ifadeler de, i'râb sözcüğüyle Kur'ân'ın lafızlarının bilinmesinin kastedildiğine tanıklık etmektedir.⁸⁸

⁸⁷ Kaysî, *el-Umde*, s.18.

⁸⁸ Kaysî, *el-Umde*, s.18.

Garîbü'l-Kur'ân'ı "medlûlün bilinmesi" olarak tarif eden Zerkeşî, bu konuda bir grup eserin telif edildiğini söyler. Ebû Ubeyde'nin *Kitâbü'l-Mecâz*'ını ve Ebû Ömer Gulâmu Sa'leb'in *Yâkûtatü's-Sırât*'ını sayar. Bundan sonra, bu kitapların en meşhurlarının İbn Uzeyz'in kitabı ve Herevî'nin *Garîbeyn*'i olduğunu; en iyisinin ise Râğıb'ın *el-Müfredât*'ı olduğunu söyler.⁸⁹ *Müfredât*'ın bu denli takdir görmesinin sebebi olarak, Kur'ân kavramlarını büyük bir titizlik ve vukûfiyetle ele almış olmasını zikreder.⁹⁰

Bazı kaynaklarda Garîbü'l-Kur'ân'a dair yazılan eserlerin sayılamayacak kadar çok olduğuna işaret edilmektedir.⁹¹ Bazı kaynaklarda ise bu alana dair üç yüz altmışı aşkın eserin kaleme alındığı belirtilmektedir.⁹² Garîbü'l-Kur'ân'a dair yazılan bu eserlerin bir kısmına işaret etmek amacıyla kronolojik olarak sıraladığımız eserlerin listesi aşağıda yer almaktadır.⁹³

1. İcâbâtü İbn Abbâs alâ Es'ileti Nâfi' b. Ezrak, Nâfi' b. Ezrak (ö.65)⁹⁴
2. Garîbü'l-Kur'ân, İbn Abbâs (ö.68)⁹⁵
3. Garîbü'l-Kur'ân, Atâ b. Ebî Rabâh (ö.114)⁹⁶
4. Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân, Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib (ö.122)⁹⁷
5. Garîbü'l-Kur'ân, Ebân b. Tağleb (ö.141)⁹⁸
6. Garîbü'l-Kur'ân, Bişr b. Amr b. Hâris (Ebû Nadr) (ö.146)⁹⁹

⁸⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, Cilt 1, s.291.

⁹⁰ Mehmet Yolcu, *Râğıb El-İsfahânî Ve El-Müfredât Fî Garîbi'l-Kur'ân*, Hikmet Yurdu, Yıl 1, Sayı 1, (2008), 109-147, s.128.

⁹¹ Süyûtî, *el-İtkân*, Cilt 2, s.3.

⁹² Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib (122/740), *Garîbü'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Cevâd el-Hüseyinî el-Celâli), Dâru'l-Va'yi'l-İslâmî, Beyrut, ts., s.63.

⁹³ Âlimlerin isimlerinin yanına koyulan soru işaretleri, o şahsiyetin vefat tarihinin tam olarak bilinmediğine işaret etmektedir.

⁹⁴ Kaysî, *el-Umde*, s.19.

⁹⁵ Kaysî, *el-Umde*, s.20.

⁹⁶ Kaysî, *el-Umde*, s.21.

⁹⁷ Kaysî, *el-Umde*, s.21.

⁹⁸ Kaysî, *el-Umde*, s.21; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Cilt 2, s.1207.

⁹⁹ Kaysî, *el-Umde*, s.21.

7. Meâni'l-Kur'ân, Muhammed b. Hasen Ebî Sâra (ö.170)¹⁰⁰
8. Garîbü'l-Kur'ân, Ali b Hamza b. Abdillâh el-Esedî (el-Kisâî) (ö.189)¹⁰¹
9. Meâni'l-Kur'ân, Ali b Hamza b. Abdillâh el-Esedî (el-Kisâî) (ö.189)¹⁰²
10. Garîbü'l-Kur'ân, Müerric b. Amr b. Hâris es-Sedûsî (Ebû Feyd) (ö.195)¹⁰³
11. Garîbü'l-Kur'ân, Ebû Ca'fer b. Mukrî¹⁰⁴ (ö.hicrî 2.asırdan sonra)
12. Garîbü'l-Kur'ân, Yahyâ b Mübârek b. Muğîre el-Adevî (Ebû Muhammed) (ö.202)¹⁰⁵
13. Garîbü'l-Kur'ân, Nadr b. Şumeyl b. Hareşe b. Yezîd b. Külsûm (Ebü'l-Hasen) (ö.203)¹⁰⁶
14. Meâni'l-Kur'ân, Muhammed b. Müstenîr b. Ahmed el Basrî (Kutrub) (ö.206)¹⁰⁷
15. Meâni'l-Kur'ân, Yahyâ b. Ziyâd (el-Ferrâ) (ö.207)¹⁰⁸
16. Garîbü'l-Kur'ân veya Mecâzu'l Kur'ân, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö.210)¹⁰⁹ (İbn Nedîm kitabın adı konusunda ihtilaf olduğunu söylemektedir. Ağır basan görüş, bu kitabın bir Mecâzü'l-Kur'ân olduğu yönündedir. Yani söz konusu isimler, birbirinden farklı kitaplara değil, aynı kitaba işaret etmektedir.)

¹⁰⁰ Kaysî, *el-Umde*, s.21; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.50.

¹⁰¹ Kaysî, *el-Umde*, s.21; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.58.

¹⁰² Kaysî, *el-Umde*, s.22; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.58.

¹⁰³ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.52; Kaysî, *el-Umde*, s.22; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.105; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Cilt 2, s.1207.

¹⁰⁴ Kaysî, *el-Umde*, s.22.

¹⁰⁵ Kaysî, *el-Umde*, s.22; ; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.132.

¹⁰⁶ Kaysî, *el-Umde*, s.22; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.73; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Cilt 2, s.1207.

¹⁰⁷ Kaysî, *el-Umde*, s.22; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.76.

¹⁰⁸ Kaysî, *el-Umde*, s.23; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.81.

¹⁰⁹ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.52; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.84; Kaysî, *el-Umde*, s.23.

17. Meâni'l-Kur'ân, Ahfeşü'l Evsat (ö.210)¹¹⁰
18. Garîbü'l-Kur'ân, el-Esmaî' (Ebû Saîd) (ö.216)¹¹¹
19. Garîbü'l-Kur'ân, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö.223)¹¹²
20. Garîbü'l-Kur'ân, İbn Sellâm el-Cumahî (ö.231)¹¹³
21. Garîbü'l-Kur'ân, Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî Ebû Abdurrahmân (ö.237)¹¹⁴
22. Garîbu'l-Mesâhif, Muhammed b. Abdillâh el-Varrâk (Ebû Bekr) (ö.249)¹¹⁵
23. Garîbü'l-Kur'ân, Muhammed b. Abdillâh b. Kâdim (ö.251)¹¹⁶
24. Garîbü'l-Kur'ân, Muhammed b. Hasen b. Dînâr el-Ahvel (Ebû'lAbbâs) (ö.259)¹¹⁷
25. Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân, İbn Kuteybe (Ebû Muhammed) (ö.276)¹¹⁸
26. Meâni'l-Kur'ân, İsmâîl b. İshâk el-Cehdamî el-Ezdî (ö.282)¹¹⁹
27. Meâni'l-Kur'ân, Sa'leb (Ebû'l Abbâs) (ö.291)¹²⁰
28. Meâni'l-Kur'ân, İbn Keysân Ahmed b. İbrâhîm (Ebû'l Hasen) (ö.299)¹²¹

¹¹⁰ Kaysî, *el-Umde*, s.24; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.107; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Cilt 2, s.1207.

¹¹¹ Kaysî, *el-Umde*, s.24.

¹¹² İbn Nedîm, *Fihrist*, s.52; Kaysî, *el-Umde*, s.24; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.109; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Cilt 2, s.1207.

¹¹³ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.52; Kaysî, *el-Umde*, s.24.

¹¹⁴ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.52; Kaysî, *el-Umde*, s.25; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.130.

¹¹⁵ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.53; Kaysî, *el-Umde*, s.25.

¹¹⁶ Kaysî, *el-Umde*, s.25.

¹¹⁷ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.52; Kaysî, *el-Umde*, s.25.

¹¹⁸ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.52; Kaysî, *el-Umde*, s.25.

¹¹⁹ Kaysî, *el-Umde*, s.25.

¹²⁰ Kaysî, *el-Umde*, s.25; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.173.

¹²¹ Kaysî, *el-Umde*, s.26; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.178.

29. Garîbü'l-Kur'ân, Ahmed b. Muhammed b. Rüstem (ö.3.asır)¹²²
30. Ziyâu'l-Kulûb, Mufaddal b. Seleme b. Âsım (Ebû Tâlib) (ö.290)¹²³
31. Garîbü'l-Kur'ân, Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310)¹²⁴
32. Meâni'l-Kur'ân, Seleme b. Âsım (Ebû Muhammed) en-Nahvî (ö.310)¹²⁵
33. Garîbü'l-Kur'ân ve Tefsîruhu, Muhammed b. Abbâs b. Muhammed b. Yahyâ (el-Yezîdî) (ö.310)¹²⁶
34. Meâni'l-Kur'ân veya İ'râbu'l-Kur'ân ve Meânîhi, Zeccâc (Ebû İshâk) (ö.311)¹²⁷
35. Meâni'l-Kur'ân, İbn Hayyât Muhammed b. Ahmed b. Mansûr (Ebû Bekr) (ö.320)¹²⁸
36. Garîbü'l-Kur'ân, Muhammed b. Hasen b. Düreyd (Ebû Bekr) (ö.321)¹²⁹
37. Garîbü'l-Kur'ân, Ahmed b. Sehl el-Belhî (Ebû Zeyd) (ö.322)¹³⁰
38. Garîbü'l-Kur'ân, İbrâhîm b. Muhammed b. Arafe (Niftaveyh) (ö.323)¹³¹
39. Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'âni'l-'Azîz, Muhammed b. 'Azîz el-Uzeyzî es-Sicistânî (Ebû Bekr) (ö.330)¹³²

¹²² Kaysî, *el-Umde*, s.26.

¹²³ Kaysî, *el-Umde*, s.26; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.154.

¹²⁴ Kaysî, *el-Umde*, s.26.

¹²⁵ Kaysî, *el-Umde*, s.26; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.117.

¹²⁶ Kaysî, *el-Umde*, s.26; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.182.

¹²⁷ Kaysî, *el-Umde*, s.27; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.183.

¹²⁸ Kaysî, *el-Umde*, s.27; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.185.

¹²⁹ Kaysî, *el-Umde*, s.27; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.191; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Cilt 2, s.1208.

¹³⁰ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.53; Kaysî, *el-Umde*, s.27.

¹³¹ Kaysî, *el-Umde*, s.27.

¹³² İbn Nedîm, *Fihrist*, s.52; Kaysî, *el-Umde*, s.27; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s.231; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Cilt 2, s.1208;

40. Garîbü'l-Kur'ân, Ahmed b. Ahmed el-Arûdî (h.336da hayatta olduğu biliniyor.)¹³³
41. Meâni'l-Kur'ân, Nehhâs (Ebû Ca'fer) (ö.ö.338)¹³⁴
42. Yâkûtatü's-Sırât, Muhammed b. Abdilvâhid (Ğulâmu Sa'leb) (ö.345)¹³⁵
43. Meâni'l-Kur'ân, İbn Dürüsteveyh (ö.347)¹³⁶
44. Garîbü'l-Kur'ân, Ahmed b. Kâmil b. Halef (ö.350)¹³⁷
45. el-İşâratü fî Garîbi'l-Kur'ân, Muhammed b. Hasen b. Muhammed b. Ziyâd b. Hârûn (ö.351)¹³⁸
46. Garîbü'l-Kur'ân, İshâk b. Velîd el-Endülûsî (ö.368)¹³⁹
47. İ'râbu Selâsîne Sûraten mine'l-Kur'ân, İbn Hâleveyh (ö.370)¹⁴⁰
48. Tefsîru'l-Müşkil min Garîbi'l-Kur'ân, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö.437)¹⁴¹
49. Kitâbu'l-Garîbeyn, Garîbî el-Kur'ânî ve'l-Hadîs, Ebû Ubeyd el-Heravî (ö.401)¹⁴²
50. Garîbü'l-Kur'ân, Ebû Ubeyd el-Heravî (ö.401)¹⁴³
51. Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân ve Tevîluhu ale'l-İhtisâr, Muhammed b. Abdirrahmân b. Samâdih et-Tecîbî (ö.419)¹⁴⁴

¹³³ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.52; Kaysî, *el-Umde*, s.28.

¹³⁴ Kaysî, *el-Umde*, s.28.

¹³⁵ Kaysî, *el-Umde*, s.28.

¹³⁶ Kaysî, *el-Umde*, s.29; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ*, s.213.

¹³⁷ Kaysî, *el-Umde*, s.28; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Cilt 2, s.1207.

¹³⁸ Kaysî, *el-Umde*, s.28.

¹³⁹ Kaysî, *el-Umde*, s.29.

¹⁴⁰ İbn Nedîm, *Fihrist*, s.53; Kaysî, *el-Umde*, s.29; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ*, s.230.

¹⁴¹ Kaysî, *el-Umde*, s.31; İbnu'l Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ*, s.254.

¹⁴² Kaysî, *el-Umde*, s.29.

¹⁴³ Kaysî, *el-Umde*, s.30.

¹⁴⁴ Kaysî, *el-Umde*, s.31.

52. Garîbü'l-Kur'ân, Muhammed b. Hasen el-Merzûkî (ö.421)¹⁴⁵
53. Kitâbu'l-Kurtayn, İbn Mutarrif el-Kinânî (ö.454)¹⁴⁶
54. el-Müfredât fî Garîbî'l-Kur'ân, Râğîb el-İsfehânî (ö.502)¹⁴⁷
55. Muhtasaru'l-Garîbeyn, Mecidüddîn Ebü'l Mekârim Ali b. Muhammed en-Nahvî (ö.516)¹⁴⁸
56. Garîbü'l-Kur'ân, Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ahmed (ö.546)¹⁴⁹
57. et-Tenbîh alâ Hatai'l-Garîbeyn, Muhammed b. Nasr el-Fârisî es-Selâmî (ö.550)¹⁵⁰
58. Garîbü'l-Kur'ân, Muhammed b. Yûsuf b. Ömer b. Ali el-Kefertâbî (ö.553)¹⁵¹
59. el-Muğîs fî Garîbî el-Kur'ânî ve'l-Hadîs, Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer b. Îsâ el-İsfehânî (ö.581)¹⁵²
60. Müfredâtu'l-Kur'ân, es-Semîn el-Halebî (Ebü'l-Muâlî) (ö.596)¹⁵³
61. el-Erîb bimâ fi' Kur'ân mine'l-Garîb, İbnu'l Cevzî (Ebü'l-Ferec) (ö.597)¹⁵⁴
62. Ravzatu'l-Fesâhati fî Garîbî'l-Kur'ân, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (ö.666)¹⁵⁵

¹⁴⁵ Kaysî, *el-Umde*, s.31.

¹⁴⁶ Kaysî, *el-Umde*, s.31.

¹⁴⁷ Kaysî, *el-Umde*, s.31.

¹⁴⁸ Kaysî, *el-Umde*, s.30.

¹⁴⁹ Kaysî, *el-Umde*, s.32.

¹⁵⁰ Kaysî, *el-Umde*, s.30.

¹⁵¹ Kaysî, *el-Umde*, s.32.

¹⁵² Kaysî, *el-Umde*, s.30.

¹⁵³ Kaysî, *el-Umde*, s.32; Kâtîp Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, Cilt 2, s.1208.

¹⁵⁴ Kaysî, *el-Umde*, s.32.

¹⁵⁵ Kaysî, *el-Umde*, s.32;

63. El-Hisâmu'l-Murhef fî Tefsîri Garîbi'l-Mushaf, Muhammed İdrîs b. Ali b. Abdillâh b. Hasen (ö.730)¹⁵⁶
64. Tuhfetu'l-Erîb bimâ fi'l-Kur'ânî mine'l-Garîb, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Gırnâtî el-Ceyyânî el-Endelüsî (ö.745)¹⁵⁷
65. Behcetü'l-Erîb limâ fi'l-Kitâbi'l-'Azîzi mine'l-Garîb, Ali b. Osmân b. İbrâhîm b. Mustafâ (ö.750)¹⁵⁸
66. Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrafî'l-Elfâz, Ahmed b. Yûsuf b. Abdiddâyim el-Halebî (ö.756)¹⁵⁹
67. Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân, Sirâcuddîn Ebi Hafs Ömer b. Ahmed el-Ensârî eş-Şâfiî (ö.804)¹⁶⁰
68. Manzûmetü Tefsîri'l-Garîbi'l-Kur'ân, Abdurrahîm b. Ebî Bekr b. İbrâhîm El-Kürdî el-Mısırî (ö.806)¹⁶¹
69. Et-Tibyân fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. el-Hâyim eş-Şâfiî el-Mısırî (ö.815)¹⁶²
70. Tehzîbü Tuhfeti'l-Erîb bimâ fi'l-Kur'ânî mine'l-Garîb, Kâsım b. Kutluboğâ (ö.879)¹⁶³
71. Müfhamâtü'l-Akrân fî Mübhemâtü'l-Kur'ân, Celâluddîn es-Süyûtî (ö.911)¹⁶⁴
72. Garîbü'l-Kur'ân, Abdulberr b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî (ö.921)¹⁶⁵

¹⁵⁶ Kaysî, *el-Umde*, s.34.

¹⁵⁷ Kaysî, *el-Umde*, s.34.

¹⁵⁸ Kaysî, *el-Umde*, s.34; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Cilt 2, s.1208.

¹⁵⁹ Kaysî, *el-Umde*, s.33.

¹⁶⁰ Kaysî, *el-Umde*, s.34.

¹⁶¹ Kaysî, *el-Umde*, s.34; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Cilt 2, s.1208.

¹⁶² Kaysî, *el-Umde*, s.34.

¹⁶³ Kaysî, *el-Umde*, s.34.

¹⁶⁴ Kaysî, *el-Umde*, s.35.

¹⁶⁵ Kaysî, *el-Umde*, s.35.

73. et-Teysîri'l-Acîb fî Tefsîri'l-Garîb, Ahmed b el-Kâdî Vecîhüddîn Ebü'l Muâlî (ö.1025)¹⁶⁶
74. Mecma'ı'l-Bahreyn ve Matla'ı'n-Neyyirayn fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Kur'ân, Fahrüddîn b. Muhammed Ali Tarîh en-Necefi (ö.1079)¹⁶⁷
75. Risâletü fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'âni'l-Azîm, Mustafa b. Seyyid Hanefî b. Hasen ez-Zehebî el-Mısırî (ö.1280)¹⁶⁸
76. Hidâyetü'l-İhvân fî Tefsîri mâ Ebhemü ale'l-Â'mmeti min Elfâzi'l-Kur'ân, Mustafa b. Yûsuf b. Abdilkâdir el-Esîr (ö.1333)¹⁶⁹
77. Mu'cemu Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, (Komisyon) [Mecma'u'l-Luğati'l-Arabiyyeti (Kahire)]¹⁷⁰
78. Kelimâtü'l-Kur'ân Tefsîr ve Beyân, Şeyh Hasnûn Muhammed Mahlûf¹⁷¹
79. Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân, Üstad Mahmûd İbrâhîm Vehbe¹⁷²
80. el-Hâdî ilâ Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân, Dr. Muhammed Sâlim Muhaysin ve Dr. Şa'bân Muhammed İsmâîl¹⁷³
81. el-Kur'âni'l Kerîm ve Tefsîru Garîbihi, Üstad Hamdî Ubeyd ed-Dımeşki¹⁷⁴
82. Garîbü'l-Kur'ân, Şeyh Nedîm el-Cisr Müftî¹⁷⁵
83. Kâmûs Kur'ânî, Hasen Muhammed Mûsâ¹⁷⁶

¹⁶⁶ Kaysî, *el-Umde*, s.35.

¹⁶⁷ Kaysî, *el-Umde*, s.35.

¹⁶⁸ Kaysî, *el-Umde*, s.35.

¹⁶⁹ Kaysî, *el-Umde*, s.36.

¹⁷⁰ Kaysî, *el-Umde*, s.36.

¹⁷¹ Kaysî, *el-Umde*, s.36.

¹⁷² Kaysî, *el-Umde*, s.36.

¹⁷³ Kaysî, *el-Umde*, s.37.

¹⁷⁴ Kaysî, *el-Umde*, s.37.

¹⁷⁵ Kaysî, *el-Umde*, s.37.

¹⁷⁶ Kaysî, *el-Umde*, s.37.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MÜELLİFLERİN HAYATLARI VE GARİBÜ'L-KUR'ÂN'A DAİR ESERLERİ

Bu bölümde, müellifler ve eserleri hakkında bilgi verilecektir. Bu bağlamda ilk olarak eser sahiplerinin ilmî kişiliklerine, ailelerine, yaşamış oldukları dönemlere ve hayat hikâyelerine yer verilecektir. Ardından müelliflerin Garîbü'l-Kur'ân'a dair yazmış oldukları eserleri tanıtılarak eserler hakkında genel bir çerçeve çizilecektir. Sonrasında her iki eser içerik, kaynak ve yöntem bakımından incelenecektir. Eserlerin ayrıntılı olarak tanıtımının yapıldığı bu bölümün, okuyucuya eserler hakkında önemli ölçüde fikir vereceğini umuyor; iki eser arasındaki benzer ve farklı yönleri daha belirgin bir biçimde görme imkânı sunacağını ümit ediyoruz. Kronolojik olarak önceliğe sahip olduğu için Muhammed Uzeyz es-Sicistânî ile başlamayı daha uygun buluyoruz.

2.1. MUHAMMED UZEYZ es-SİCİSTÂNÎ VE ESERİ

2.1.1. Hayatı, Nesebi ve İlmî Kişiliği

Ebû Bekir Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî, III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısında Bağdat'ta doğup¹⁷⁷ orada yaşamıştır. Kaynaklarda yalnızca Garîbü'l-Kur'ân'a dair bir esere sahip olduğu yer almaktadır.¹⁷⁸ Kûfe dil okulunun âlimlerinden kabul edilmektedir¹⁷⁹ Kaynaklarda onun, edîb (kültürlü), tevâzû sahibi, faziletli, ahlaklı ve

¹⁷⁷ İsmail Cerrahoğlu, “Sicistânî”, *DİA*, Cilt 37, s.144.

¹⁷⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî (575/1179), *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî*, (thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Mahmûd Beşşâr Avvâd), Darû'l-Garbi'l-İslâmî, 1.Baskı, Tunus, 2009, s.94; Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (764/1363), *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât* (thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafâ), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1.Baskı, Beyrut-Lübnan, 2000, Cilt 4, s.70.

¹⁷⁹ Tîlîb, *Garîbü'l Kur'ân*, s.247.

sağlam karakterli bir kimse olduğu bilgisi verilmektedir.¹⁸⁰ Babasının adının Uzeyr mi Uzeyz mi olduğu konusu tartışmalıdır.¹⁸¹

Kaynaklarda, hocası olarak sadece Ebû Bekir İbnü'l Enbârî'nin ismi belirtilmektedir. Sicistânî'nin kitabını bizzat kendisinden rivâyet eden öğrencilerinin isimleri arasında ise Ebû Amr Osmân b. Ahmed Sem'ân er-Razzâz, Ebû Abdullah b. Hüseyin b. Hasnûn el-Mukrî es-Sâmîrî ve Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Hamedân b. Batta yer almaktadır.¹⁸² Bir başka deyişle Sicistânî'ye bağlanan farklı isnad zincirlerinin son halkasında, yukarıda saydığımız bu isimler yer almaktadır. Kaynaklarda Sicistânî ile ilgili çok kısıtlı miktarda malumat bulunmaktadır. Bundan dolayı bu kadarıyla iktifa edeceğiz.

2.1.2. Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ânî'l-'Azîz Adlı Eseri

Bu kısımda Sicistânî'nin *Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ânî'l-'Azîz* adlı eseri ele alınarak, söz konusu eserin özelliklerine ve eserde yararlanılan kaynaklara işaret edilecektir. Esere genel bir bakış niteliğinde eser hakkında yüzeysel bir biçimde bilgi verildikten sonra, eserin içeriği ve metodu ayrıntılı bir şekilde ve örneklerle açıklanacaktır.

¹⁸⁰ Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî (577/1181), *Nüzhetü'l-Elîbbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, (thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî), Mektebetü'l-Menâr, 3.Baskı, Ürdün-Zerkâ, 1985, s.231; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *Buğyetü'l-vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), el-Mektebetü'l-Asriyye, 1.Baskı, Lübnan, ts., Cilt 1, s.171.

¹⁸¹ Bazı âlimler bu ismin sonunun “ze” harfi ile Uzeyz şeklinde, bazıları ise “ra” harfi ile Uzeyr şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Her grup kendi görüşünü savunmak için birtakım deliller ortaya koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1233), *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1980, Cilt 2, s.388; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (852/1449), *Tefsîrü'l-Müntebih bi Tahrîri'l-Müştebih*, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Ali Muhammed el-Bicâvî), el-Müessesetü'l-Misriyyeti'l-'Âmme, ys., 1967, s.948-950; İbn Hayr, *Fihrist*, s.94; Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ*, s.231-232; Safedî (764/1363), *Kitâbü'l-Vâfi*, Cilt 4, s.70-71; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, Cilt 1, s.172.

¹⁸² İbn Hayr, *Fihrist*, s.95-96; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaut, İbrâhîm ez-Zeybek), Müessesetü'r-Risâle, 1.Baskı, Beyrut, 1983, Cilt 15, s.216.

2.1.2.1. Esere Genel Bakış

Garîbü'l-Kur'ân türü eserler IV. (X.) yüzyıla kadar Mushaf sırasına göre tasnif edilmişken Sicistânî bu yüzyılın başlarında bir yenilik olarak garîb kelimelerin kolayca ezberlenip kavranabilmesi için onları alfabetik olarak sıralamıştır.¹⁸³ O, Ferrâ'nın *Meâni 'l-Kur'ân*'ında, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın ise *Mecâzü 'l-Kur'ân*'ında tercih ettiği Mushaf tertibini değil, alfabetik tertibi esas almıştır. Uyguladığı bu alfabetik tasnifte kelimelerin köklerini değil, Kur'ân'da geçen şekillerini dikkate alan Sicistânî, benzer şekilde kelimenin ikinci ve üçüncü harflerini de dikkate almamıştır. Kelimeleri; harflerini ve harekelerini merkeze alarak en çok kullanılan harekeden en az kullanılan harekeye göre sırasıyla önce meftuh, sonra mazmum ve en sonda ise meksûr olanlar şeklinde tertip etmiştir. Sicistânî'nin yaklaşık on beş senede meydana getirdiği bu kitabın Sicistânî'ye ait tek eser olduğu bilinmektedir.¹⁸⁴

Lâm-ı ta'rif ve atıf harflerine itibar edilmeyen¹⁸⁵ eserde, aynı harf ve harekeyle başlayan kelimelerin kendi içindeki sıralamasında ise mushaf tertibi esas alınmıştır. Ancak bu kurallara uyulmayan yerler de vardır.¹⁸⁶ Bununla birlikte lâmelif harfi hariç –çünkü o tek bir bölümde incelenmiştir- her harf için üçer bölüm tahsis edilmiştir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi harflerin sırasıyla fethalı, dammeli ve kesralı olarak başında bulunduğu kelime ve terkiplere yer verilmiştir.

Sicistânî bu eserinde, kelime ve terkipleri açıklarken âyet, hadis, sahabe-tabiûn kavli, şiir ve Arap dilindeki kullanımı ile istişhad etmiş, dil bilginlerinin görüşlerine yer vermiştir. Özellikle kelimenin aslı (kökü), müfred ve cemisi, çekimi, kalıbı/vezni ve idgâm/i'lâl kaideleri olmak üzere ayrıntılı şekilde lûgavî konulara yer vermiştir. Eserin Garîbü'l-Kur'ân'a dair yazılmış olmasına rağmen ilginç bir biçimde edatlarla ilgili açıklamalarda da bulunan müellif, az da olsa fikhî meseleleri de ele almıştır.

¹⁸³ İsmail Cerrahoğlu, *DİA*, “Sicistânî”, Cilt 37, s.145.

¹⁸³ Zürkânî, *Menâhil*, Cilt 1, s.15-16.

¹⁸⁴ Kaysî, *el-Umde*, s.27.

¹⁸⁵ Bkz. Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz (Uzeyr) el-Uzeyzî (330/941), *Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'âni'l-'Azîz*, (thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşli), Darû'l-Ma'rife, Özel Basım, Beyrut, 2013, s.85, 113, 143.

¹⁸⁶ Bkz. Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 152, 189.

Kaynaklarda Sicistânî'nin yalnızca Garîbü'l-Kur'ân'a dair yazdığı *Nüzhetü'l-Kulûb*'u yer almaktadır. Onun, kitabını yaklaşık on beş sene içinde tasnif ettiği ve bu kitabı son derece iyi bir şekilde hazırladığı nakledilmektedir.¹⁸⁷ Kaynaklarda belirtildiğine göre Sicistânî, kitabını hocası Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî'ye okumuş ve hocası da kitaba birtakım eklemeler yapmış ve düzeltmelerde bulunmuştur.¹⁸⁸ Çağdaşı ve arkadaşı İbn Hâleveyh'in belirttiğine göre de Sicistânî, Garîbü'l-Kur'ân'a dair eserini telif ederken –kontrol ve düzeltme maksadıyla- onu Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî'ye okumaya başlamış ancak okumasını tamamlayamadan vefat etmiştir.

2.1.2.2. İçerik ve Metot

Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ânî'l-'Azîz* isimli bu eserinde Kur'ân-ı Kerim'de garîb olduğu kanaatine vardığı kelimelerin tefsirlerine yer vermiştir. Garîbü'l-Kur'ân türü eserler IV. (X.) yüzyıla kadar mushaf sırasına göre tasnif edilmişken, Sicistânî'nin bu yüzyılın başlarında alfabetik usûle göre düzenlediği bu eser, bir Kur'ân sözlüğü vasfı taşımaktadır. Kelime veya terkiplerin açıklanmasında kullanılan âyetler, hadisler, Arap şiir ve deyimleri gibi nakle ve dile dayalı çeşitli malzemeler göz önüne alındığında oldukça zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Sicistânî'nin bu eseri ile kendinden sonrakileri de etkilemesi ve kendine has özellikler taşıması yönüyle seçkin bir konuma sahiptir.

Müellif kitabının başında, eserinde kullandığı yöntemi ana hatlarıyla ifade etmiş, bu konuda uzun uzadıya ve ayrıntılı bilgiler vermemiştir. Bununla beraber Sicistânî'nin standart olarak takip ettiği tek bir yol yoktur. O, kelime veya terkiplerin manalarını açıklarken zaman zaman âyetlere başvurarak Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri yöntemini kullanmıştır. Zaman zaman hadislerden ve sahâbî sözlerinden deliller getirmiş, zaman zaman da Arap şiiriyle istişhâdda bulunmuştur. Bazen de bu unsurlardan birkaçını bir arada kullanmıştır.

¹⁸⁷ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ*, s.231-232; Kaysî, *el-Umde*, s.27.

¹⁸⁸ Kaysî, *el-Umde*, s.28; İbn Hayr, *Fihrist*, s.97; Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (764/1363), *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât* (thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafâ), Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1.Baskı, Beyrut-Lübnan, 2000, Cilt 4, s.70-71.

Sicistânî'nin eserinde kelimeleri açıklarken kullanmış olduğu lügavî konulara ait bilgiler çok önemli bir yer işgal etmektedir. O, ibdal, kalb ve i'lâl/idğam gibi, kelimedeki harf ve hareke değişimlerine işaret etmiştir. Biz yapmış olduğumuz metin analizinden hareketle müellifin eserindeki metodunu daha ayrıntılı bir biçimde açıklamaya gayret edeceğiz.

1- Sicistânî sıklıkla Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri yöntemine başvurur. Bu yönetime başvurarak izah ettiği kelimelerin sayısı çoktur.¹⁸⁹ Bunlardan biri, Bakara sûresinin 184. âyetinde¹⁹⁰ geçen “el-eyyâme'l-ma'dûdât” (*sayılı günler*) ifadesidir. Sicistânî bu ifadeyi “teşrik günleri” olarak açıklamıştır. Hac sûresinin 28. âyetini¹⁹¹ bu manaya delil olarak getiren Sicistânî, söz konusu âyette geçen “el-eyyâme'l-ma'lûmât” (belirlenen günler) ifadesini ise “Zilhicce'nin on günü” şeklinde açıklamıştır¹⁹² ki bunlar da Kurban bayramı günleridir.

2- Sicistânî nadiren de olsa ele aldığı kelime veya kelime gruplarının manasını hadislerle desteklemiştir. Örneğin Âl-i İmrân sûresinin 180. âyetinde¹⁹³ “Cimrilik ettikleri mal kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır.” mealindeki kısmı açıklarken Hz. Peygamber'in şu sözünü nakleder. “O gün sizden birine, bir hazine, kel ve gözleri kuru üzüm tanesi şeklinde bir sûrete bürünmüş olarak yiğitçe gelir, sahibinin boynuna dolanır. Ve der ki: ”Ben alıkoyduğun zekatım.” Sonra onu dişlerinin arasına alır, parçalar.”¹⁹⁴

3- Sicistânî bazen de yaptığı açıklamaya sahâbî ve tâbîî sözlerinden deliller getirir. Bunlardan biri Nisâ sûresinin 145. âyeti¹⁹⁵ için söz konusudur. Sicistânî bu âyette geçen “ed-derkü'l-esfel” ifadesini “alçalan basamaklar, aşağı

¹⁸⁹ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulüb*, s.65, 113, 137, 212, 263, 322, 378, 444.

¹⁹⁰ أَيَّاماً مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرٌ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (el-Bakara 2/184)

¹⁹¹ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْبَاسِ الْفَقِيرِ (el-Bakara 2/198)

¹⁹² Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulüb*, s.63.

¹⁹³ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرٌ لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (Âl-i İmrân 3/180)

¹⁹⁴ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulüb*, s.508; Söz konusu hadis şu kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. Buhârî, Zekât 22; Muvatta, Zekât 22; Nesâî, Zekât 20; Ahmed b. Hanbel, II, 98, 137, 156, 279, 355, 379, 489.

¹⁹⁵ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيراً (en-Nisâ 4/145)

doğru inen tabakalar” şeklinde açıklamıştır. Bundan sonra ise İbn Mesûd’un bu ifade hakkındaki görüşüne yer vermiştir. İbn Mes’ûd’a göre “ed-derkü’l-esfel”, “üstü kapalı demirden tabutlar” manasındadır.¹⁹⁶

4- Sicistânî açıklamaya genellikle kelimenin sözlük manasını vermekle başlar. Gerekli gördüğü yerlerde kelimelerin müfred ve cemilerine işaret eder. Örneğin Bakara sûresinin 197. âyetinde¹⁹⁷ geçen “elbâb” (akıl sahipleri) kelimesini “akıllar” şeklinde açıklamıştır. Bundan sonra âyette “elbâb” biçiminde cemi sigasıyla yer alan bu kelimenin müfredinin “lubbun” olduğunu söylemiştir.¹⁹⁸

5- Sicistânî zaman zaman kelimelerin türüne işaret eder. Garîb olduğu kanaatine vararak eserine aldığı ifadenin harf mi, isim mi yoksa fiil mi olduğunu belirtir. Örneğin Fâtiha sûresinin 5. âyetinde¹⁹⁹ geçen “iyyâke” kelimesinin, mansûb muttasıl zamirlerin tümüne birleşebilen mübhem bir isim olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁰

6- Sicistânî bazen kelimelerin köklerine işaret ederek bablarını belirtir. Mesela Nahl sûresinin 89. âyetinde²⁰¹ geçen “tibyân” kelimesinin, “beyân” kökünden geldiğini ve “tif’âl” babında olduğunu söylemiştir.²⁰²

7- Sicistânî zaman zaman kelimenin barındırdığı farklı vecihlere de yer verir. Mesela, Fâtiha sûresinin 4. âyetinde²⁰³ geçen “dîn” kelimesi, Kur’ân ilimlerinden vücûh ve nezâir ilmi içerisinde incelenmektedir. Ancak müellif burada, tefsir ilmi altında yer alan söz konusu ilimle ilgili herhangi bir bilgi vermeksizin doğrudan kelimenin barındırdığı vecihlere işaret etmiştir. “Dîn” kelimesinin farklı anlamlara gelebildiğini söyledikten sonra bu anlamları sıralamıştır. Ona göre bunlardan biri, kişinin İslam’ı veya başka bir dini benimsemesidir. Diğerleri de itaat,

¹⁹⁶ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.226-227.

¹⁹⁷ الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الْحَجِّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الْحَجِّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ (el-Bakara 2/197)

¹⁹⁸ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.63.

¹⁹⁹ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (el-Fâtiha 1/5)

²⁰⁰ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.57.

²⁰¹ وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ (en-Nahl 16/89)

²⁰² Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.182.

²⁰³ مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ (el-Fâtiha 2/4)

alışkanlık/gelenek, karşılık, hesap ve otoritedir.²⁰⁴ Buna benzer biçimde müellifin “Buna dair vecihler şunlardır” diyerek zikrettiği örnekler çoktur.²⁰⁵

8- Eserde takip edilen metoda bakıldığında Sicistânî'nin gayretini daha çok kelime veya terkiplerin manalarını olabildiğince açık ve anlaşılır bir biçimde ortaya koyma hususunda yoğunlaştırdığı görülmektedir. Örneğin müellifin, âyetler içerisinde huruf-u mukattaa²⁰⁶, nesih²⁰⁷, mübhemâtü'l Kur'ân²⁰⁸, müteşâbihü'l Kur'ân²⁰⁹ ve sebab-i nüzul²¹⁰ gibi ilim dalları ile ilgili bazı kelime veya terkipleri de garîb kabul ederek eserine aldığı görülmektedir. Ancak bu tür kelimeleri açıklarken müellifin ilgili konuyla alakalı bilgi vermekten ziyade, ele almış olduğu kelimenin manasını en anlaşılır şekilde açıklamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Çünkü çoğunlukla bu konularla ilgili detaylı bilgi vermekten kaçındığı görülmektedir. Tefsir ilmi içinde incelenen konularla ilgili olarak en fazla açıklamada bulunduğu örneklerden biri aşağıda yer alan huruf-u mukattaa örneğidir ki bunlar da bir elin beş parmağını geçmemektedir. Burada fazla ayrıntıya girilmeden söz konusu harflerin ne anlama geldiği ile kısa açıklamalara yer verildiği görülmektedir. Bakara sûresinin 1. âyetinde²¹¹ geçen “Elif-Lâm-Mîm” gibi harflerin sûrelerin başında bulunan bazı alfabe harfleri olduğunu söylemiş, ardından müfessirlerin hurûf-u mukattaa hakkındaki yaklaşımlarına örneklerle kısaca işaret etmiştir. Bu harflerin âlimlerin bir kısmına göre sûrelerin isimlerine işaret ettiğini; bazılarına göre ise Allah'ın yüce sıfatlarına ve onun esmâi hüsnâsına işaret ettiğini savunduklarını belirtmiştir. Örneğin İbn Abbâs'a göre Meryem sûresinin ilk âyetinde²¹² yer alan “Kêf-Hê-Yâ-Ayn-Sâd” harflerinden “Kêf” harfi “Kâfi”, “Hê” “Hâdî”, “Yâ” “Hakîm”, “Ayn” “Alîm” ve “Sâd” harfi de “Sâdık” ismine işaret eder. Yine ona göre, “Elif” “Ene” (Ben), “Lâm” “Allah” ve “Mîm” “أعلم” (Bilirim) manasına işaret

²⁰⁴ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.233.

²⁰⁵ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.113, 137, 363.

²⁰⁶ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.57-58, 369.

²⁰⁷ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.443-444.

²⁰⁸ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.286, 288, 210-211.

²⁰⁹ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.239, 327.

²¹⁰ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.303.

²¹¹ الم (el-Bakara 2/1)

²¹² مريم (Meryem 19/1)

eder. Bu durumda “Elif-Lâm-Mîm” in anlamı “Ben Allah’ım, bilirim” veya “Ben bilen Allah’ım” şeklinde olmaktadır.²¹³

9- Sicistânî sıklıkla ”Araplar şöyle der”, “Araplar der ki”, “Arap sözlerinde şöyle yer bulur”, “Araplardan şöyle diyenler vardır”, “Araplar bunun şöyle olduğunu varsayar”, “Arapların nezdinde...” ve “Araplar buna şöyle derler” gibi ifadeler kullanarak söz konusu kelime ile ilgili Arap dilindeki kullanımlarından örnekler verir. Örneğin Bakara sûresinin 133. âyetini²¹⁴ açıklarken, Arapların amcaıyı baba, teyzeyi anne kabul ettikleri/yerine koydukları bilgisine yer vermiştir. Sonrasında buna delil olarak getirdiği, Yûsuf sûresinin 100. âyetinde²¹⁵ yer alan “ebeveyh” kelimesi ile anne ve babanın değil de, baba ve teyzenin kastedildiğini belirtmiştir.²¹⁶

10- Sicistânî çoğu zaman kaynağını belirtmeksizin tefsirlerden nakillerde bulunur. Bunu da genellikle “جاء في التفسير” (Tefsirlerde şöyle geçer) veya “في التفسير” (Tefsirlerde şöyle yer alır) ifadelerini kullanarak yapar. Mesela Vâkıa sûresinin 15. âyetinde²¹⁷ yer alan “mevdûne” kelimesinin “dokunmuş, birbiri üstüne örülmüş” anlamına geldiğini söyledikten sonra, tefsirlerde “yakutla ve mücevherle işlenmiş” şeklinde yer aldığını söylemiştir.²¹⁸

11- Sicistânî zaman zaman “أصله/أصله من أصل” (Kökü şudur/ Kökü buradandır) ifadeleriyle kelimelerin aslına yani ilk haline işaret etmiş ve kelimenin uğradığı harf değişimlerini göstermiştir. Bunlardan biri Bakara sûresinin 72. âyetinde²¹⁹ yer alan “iddâra’tüm” (*birbirinize düşmüştünüz*) kelimesidir. Sicistânî bu kelimenin aslının “تدارأتم” olduğunu belirtmiştir. Ancak, mahreç ortaklığı nedeniyle “tâ” harfinin “dâl” harfine idğam olduğunu, idğam olunan bu harfin sakın

²¹³ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.57-58.

²¹⁴ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتَ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَالِاهُ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهُهُمَا وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُءُوسِ يَاسٍ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلْنَا رَبِّيَ حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُم مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ أَخَوَتِي إِنْ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (Yûsuf 12/100)

²¹⁵ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتَ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَالِاهُ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهُهُمَا وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُءُوسِ يَاسٍ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلْنَا رَبِّيَ حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُم مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ أَخَوَتِي إِنْ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (Yûsuf 12/100)

²¹⁶ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.61.

²¹⁷ عَلَى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ (el-Vâkıa 56/15)

²¹⁸ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.412.

²¹⁹ وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادْرَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ (el-Bakara 2/72)

olarak kalması sebebiyle yerine bir “elif” getirildiğini söylemiştir. Ardından buna benzer formda kelimelerin yer aldığı birkaç âyetten örneklere yer vermiştir.²²⁰

12- Sicistânî bazen de “ مَأْخُودٌ مِنْ مَأْخُودَةٍ مِنْ ” (...dan alınmış/türemiş) diyerek kelimelerin nereden geldiğinden ve neden türetildiğinden söz eder. Bunlardan biri Alak sûresinin 18. âyetinde²²¹ yer alan “zebânî” kelimesinde görülmektedir. Sicistânî öncelikle kelimenin müfredine işaret etmiştir. Ardından bu kelimenin “zebn” den türediğini ve bunun da “itmek” manasında olduğunu, benzer şekilde zebânîlerin de ateş ehlini cehenneme atanlar olduğunu söylemiştir.²²²

13- Sicistânî sıklıkla dil bilginlerinin görüşlerine yer vermektedir. Bunu da iki şekilde yapmaktadır. Bazen bizzat isim belirterek, bazen de “ قَالَ النَّحْوِيُّونَ ” (Nahiv âlimleri şöyle dediler) veya “ قَالَ بَعْضُ الْعُلَمَاءِ ” (Âlimlerden bir kısmı şöyle dediler) veya “ قَالَ اللَّغَوِيُّونَ ” (Dilciler şöyle dediler) diyerek herhangi bir isim zikretmeksizin daha genel ifadeler kullanarak onlardan nakilde bulunmuştur. Bunlardan başka “ قَالَ ” (Âlimlerden bir kısmı şöyle dediler), “ حَكَى بَعْضُ الْعُلَمَاءِ ” (Dil bilginleri şöyle dediler), “ أَصْحَابُ اللُّغَةِ ” (Dil uzmanları şöyle dediler), “ قَالَ أَهْلُ اللُّغَةِ ” (Dil uzmanları şöyle dediler), “ قَالَ بَعْضُ النَّحْوِيِّينَ ” (Nahiv bilginlerine göre böyledir), “ هَذَا مَذْهَبُ الْكُوفِيِّينَ ” (Bu Basralıların görüşüdür) ve “ هَذَا مَذْهَبُ الْبَصْرِيِّينَ ” (Bu Kûfelilerin görüşüdür) ifadeleri de dil bilginlerinden nakilde bulunurken kullandığı ifade biçimleri arasındadır. Yûsuf sûresinin 51. âyetinde²²³ bunu belirgin bir şekilde görebilmekteyiz. Sicistânî burada söze “Hâşâ lillâhi” ve “Hâşe lillâhi” ifadelerinin aynı manada olduğunu belirterek başlamıştır. Müfessirlerin bunun “ma‘âzallâh” manasına geldiğini ileri sürdüklerini, dilcilerin ise “Hâşâ lillâhi”nin “tebri’e (beri/uzak kılmak) ve istisnâ” olmak üzere iki manası olduğunu söylediklerini belirtmiştir. [Etimolojik açıdan ise bu kelimenin (Haşâ), birisinin tarafında olmak manasında olduğunu, Arapların bu kelimeyi, günlük konuşmalarında birisinin tarafında olduklarında “küntü fi haşâ fülân” veya bir şeyin

²²⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.121.

²²¹ سَنَدُغُ الرَّبَّانِيَّةِ (el-Alak 96/18)

²²² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.258.

²²³ قَالَ مَا خَطْبُكَ إِذْ رَاوَدْتَنِي يُوسُفُ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَتُ الْغَزِيرِ الَّتِي حَصَّنَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدْتُهُ (Yûsuf 12/51) عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

hangi tarafını alacaklarına karar veremediklerinde ise “velâ edrî eyye’l-haşâ âhuzü” şeklinde kullandıklarını eklemiştir.]²²⁴

14- Sicistânî bazı fıkhi meselerle alakalı olan kelime veya söz gruplarıyla alakalı olarak yaptığı açıklamalarda “عِنْدَ أَهْلِ الْحِجَازِ” (Hicazlılara/Hicaz ekolüne göre böyledir) ve “عِنْدَ أَهْلِ الْعِرَاقِ” (Iraklılara/Irak ekolüne göre şöyledir) ifadelerini kullanmaktadır. Örneğin Bakara sûresinin 228. âyetinde²²⁵ yer alan “kurû” kelimesinin Hicazlılara göre “temizlik”, Iraklılara göre “hayız” anlamına geldiğini söylemiştir. Sonrasında Ebû Ubeyde’nin görüşüne yer vermiştir. O şöyle demektedir: Bu durumda her iki taraf da doğru söylemiştir çünkü “kur” bir şeyden çıkıp başka bir şeye girmeyi ifade etmektedir. Zira kadın hayızdan çıkıp temizliğe veya temizlikten çıkıp hayza girmiş olmaktadır.” Bazılarının “kur”un vakit anlamına geldiğini söylediklerini nakletmiştir. Ardından Hz. Peygamberin hayızlı kadın hakkındaki şu sözlerine yer vermiştir. “Kadın hayızlı olduğu günlerde namazı terk eder.”²²⁶

15- Sicistânî bazen kelimenin hangi dil veya lehçeye ait olduğunu zikretmiştir.²²⁷ Bunlardan biri İsrâ sûresinin 35. âyetinde²²⁸ geçen “kıstâs” kelimesidir. Sicistânî’nin ifadesine göre bu kelime Rum dilinde “tartı (terazi)” anlamına gelmektedir.²²⁹

16- Sıklıkla kelimelerin farklı okunuş biçimlerine bir başka deyişle kıraatlere işaret eden Sicistânî çoğunlukla kıraatin kime ait olduğunu belirtmez. Bunlara genellikle meçhul bir sîga ile “Kuriet” (böyle de okunur) ifadesini kullanarak dikkat çeker. Mesela bunlardan birinde Müzzemmil sûresinin 6. âyetinde²³⁰ geçen “eşeddü vat’en” ifadesinin farklı okunuş biçimlerine yer vermiş

²²⁴ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.204.

²²⁵ وَالْمُطَلَقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَجِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ (el-Bakara 2/228)

²²⁶ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.372.

²²⁷ Buna dair örnekler için bkz. Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s. 207, 361, 492.

²²⁸ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزَنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا (el-İsrâ 17/35)

²²⁹ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.374.

²³⁰ إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْأً وَأَقْوَمُ قِيلًا (el-Müzzemmil 73/6)

ve bunların sebep olduğu anlam değişikliklerine dikkat çekmiştir. Bunlardan birincisi “eşeddü vat’en” şeklinde okunuşudur. Bu şekilde okunduğunda “(gece, ibadet amacıyla) kalkmak için en uygun zamandır” anlamına gelir. Namaz kılmak ve ibadet etmek için en uygun zaman gecedir. Çünkü gündüzler, kullar maişet temini ve daha başka işler ile meşgul olsunlar diye yaratılmıştır. Geceler ise uyku, istirahat (dinlenme) ve dünya koşuşturmacasına ara vermek için yaratılmıştır. Bunun için geceler, ibadet için daha elverişlidir. “eşeddü vat’en” in bir diğer manası da şöyledir. Gecenin uyku zamanı olması sebebiyle, geceleyin namaz kılmak, gündüzleyin namaz kılmaktan daha zordur. Kul uykudan vazgeçer ve namazı tercih ederse, gündüzleyin yapması gereken işleri yapmakta zorlanabilir. Ancak yaptığı tercih sebebiyle ibadetinin sevabı daha büyük olur. İkinci kıraat ise “eşeddü vitâen” şeklindedir. Bu şekilde okunduğunda bu ifade “uyum ve ahenk” i çağrıştırır. Şöyle ki, geceleyin dil kalp ile, kalp de amel ile uyum içerisinde olur.” Üçüncü kıraat ise “eşeddü vit’en” şeklindedir. Bu ilk kıraat ile aynı manayı taşır. Sicistânî bunların ardından Ferrâ’dan, bu kelimenin “vetau” biçiminde okunamayacağını; çünkü hiç kimseden bu şekilde rivâyet olunmadığını dolayısıyla böyle bir okumanın caiz olmadığını nakletmiştir.²³¹

17- Sicistânî bazen de kelimelerin farklı lehçelerine işaret eder. Lehçe farklılıklarından doğan anlam değişikliklerine temas etmeyi de ihmal etmez.²³² Mesela bunlardan biri Bakara sûresinin 216. âyetinde²³³ yer alan “kürhün” kelimesidir. Ona göre “kürhün” kelimesi “el-kürhü” ve “el-kerhü” şeklinde iki biçimde okunabilir. Bu durumda “el-kürhü” kişinin kendisine yüklediği şeyleri yani “zorluk, güçlük ve sıkıntı”yı ifade ederken, “el-kerhü” kişinin nefret ettiği şeyleri ifade eder.²³⁴

18- Sicistânî zaman zaman ifadenin sözlük manasını vermeden direkt olarak tefsirini verir. Bununla ilgili farklı görüşleri serdedir. Genellikle فِيهِ

²³¹ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.107.

²³² Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.76, 154, 232, 385.

²³³ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئاً وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (el-Bakara 2/216)

²³⁴ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.185.

حُمْسَةً/ثَلَاثَةً/... أَقُول (Bunun hakkında ... görüş var) diyerek bu görüşleri sıralar. Mesela Müddessir sûresinin 4. âyetindeki²³⁵ “siyâbeke fetahhir” ifadesi hakkında birbirinden farklı beş görüşü aktarır. Bunlardan birincisi Ferrâ’ya aittir. Ona göre “siyâbeke fetahhir”, “amelini düzelt” anlamındadır. İkinci görüşe göre ise bu ifade “kalbini temizle” anlamına gelmektedir. Bu görüş sahiplerine göre “siyâb” (elbise) sözcüğüyle kastedilen “kalp”tır. Üçüncü görüş olan İbn Abbâs’ın görüşüne göre ise “aldatıcılardan olma çünkü aldatıcılar kirli elbiseli kimselerdir (onlar gibi olma, onlara benzeme)” manasındadır. Dördüncü görüş olan İbn Sîrîn’in görüşüne göre “elbiseni suyla yıka” anlamına gelmektedir. Beşinci görüşe göre ise “elbiseni kısalt çünkü kısaltmak elbise için temizliktir.” demişlerdir.²³⁶

19- Sicistânî bazen kelimeyi yine aynı kökten bir kelime ile açıklar. Buna benzer formdaki başka kelimeleri örnek göstererek açıklamayı zenginleştirir. Örneğin Âl-i İmrân sûresinin 79. âyetinde²³⁷ yer alan “hüküm” kelimesini “hikmet” olarak açıklamış, ardından aynı kökten ve farklı formda ancak aynı manayı taşıyan bu tür kelimelere başka örnekler vermiştir. Bunlar arasında “züllün-zilletün” (boyun eğme/alçaklık), “nühlün-nihletün” (hediye/hibe), “buğzun-biğzatün” (nefret/tiksinme) vb. sayılabilir.²³⁸

20- Sicistânî nadiren de olsa, kelimelerin Câhiliyye döneminde ve günümüzde²³⁹ veya Câhiliyye dönemi ile İslam döneminde²⁴⁰ taşıdığı manalara işaret ederek bu manaları karşılaştırır. Örneğin Bakara sûresinin 130. âyetinde²⁴¹ geçen “hanîf” kelimesinin İbrâhîm (as.)’ın dinine mensup kimselere verilen bir isim olduğunu zikreder. Ardından Câhiliyye döneminde sünnet olan ve Kâbe’yi ziyaret

²³⁵ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ (el-Müddessir 74/4)

²³⁶ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.187-188.

²³⁷ مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ (Âl-i İmrân 3/79) الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ

²³⁸ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.211.

²³⁹ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.199.

²⁴⁰ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.416.

²⁴¹ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتَ إِذْ قَالَ لِبَنِيِّهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَالْهَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهُهَا أَمْ كُنْتُمْ مُمْسِكِينَ (el-Bakara 2/133)

eden kişilerin “hanîf” olarak isimlendirildiğini nakleder. Günümüzde ise bu isimle müslümanların kastedildiğini belirtir.²⁴²

21- Sicistânî bazen “على ثلاثة... معانٍ” diyerek, bazen de bunu belirtmeksizin kelimenin barındırdığı farklı manalara işaret eder. Örneğin Bakara sûresinin 223. âyetinde²⁴³ yer alan “ennâ” kelimesinin üç manaya geldiğini söylemiştir. Bunlar “nasıl”, “ne zaman” ve “bununla birlikte”dir.²⁴⁴

22- Sicistânî ele aldığı kelimenin manasını açıkladıktan sonra, bazen şairin ismini zikrederek bazen de zikretmeden, pek çok yerde Arap şiirlerine yer vermiştir.²⁴⁵ Mesela Bakara sûresinin 61. âyetinde²⁴⁶ geçen “âyât” kelimesini “işaretler ve mucizeler” şeklinde açıklamıştır. Kur’ân’daki âyet denildiğinde ise “kesildiği yere kadar anlam olarak bütün olan söz”ün kastedildiğini belirtir. “Âyât” kelimesini “harfler topluluğu” olarak tanımlayanların da olduğunu ekledikten sonra, aşağıdaki Arap şiiri ile açıklamasını destekler.

خَرَجْنَا مِنَ النَّقَبَيْنِ لَا حَيٍّ مِثْلَنَا بَايَتْنَا نُزْجِي اللَّفَاحَ الْمَطَافِلَا

“-Allah düşman başına vermesin- Nakbeyn’den hep birlikte çıktık, yavrulu dişi develerimizi de sürüp (gidiyoruz).”²⁴⁷

23- Sicistânî’nin lügavî konulara dair yer verdiği bilgiler büyük bir yekûn tutmaktadır. Müellif, kelime veya terkiplerin manalarını açıklarken, muzafın hazfolup muzafun ileyhin onun yerine geçmesi²⁴⁸; “Feûl” vezninin zaman zaman “Mefûl” manasını ifade edebilmesi²⁴⁹; bazı kelimelerin yer ismi olarak kullanıldığında çekimlenmeyip vadi ismi veya mastar olarak kullanıldığında

²⁴² Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.199.

²⁴³ (el-Bakara 2/223) نَسَاؤُكُمْ حَزْتُ لَكُمْ فَأَنْتُوا حَزْتُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَأَتَقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَيَتَّبِعُ الْمُؤْمِنِينَ

²⁴⁴ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.64.

²⁴⁵ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.60, 82, 123, 149, 169, 196, 202, 263, 273, 292, 387, 446, 467.

²⁴⁶ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاجِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مِمَّا سَأَلْتُمْ وَصُرْبْتُمْ عَنْهُمْ الذِّلَّةَ وَالْمَسْكَنَةَ وَبَأْوُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ (el-Bakara 2/61)

²⁴⁷ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.60.

²⁴⁸ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.150.

²⁴⁹ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.254.

çekimlenmesi²⁵⁰; tekil veya çoğul muhataba ikil sigâ ile emir verilebilmesi²⁵¹ gibi pek çok değerli bilgiye yer vermektedir. Bu tür bilgilere yer verdiği örneklerden biri Bakara sûresinin 177. âyetinde²⁵² geçen “birrun” (iyilik) kelimesidir. Sicistânî âyette yer alan “birrun” kelimesini “din ve taat” olarak açıklamıştır. Ardından şu bilgilere yer vermiştir. Burada “iyilik” kelimesi, “iyilik eden kimse” yerine gelmiştir. Muzaf hazfolmuş ve muzafun ileyh onun yerine geçmiştir. Arapçada fâil ve mef’ûller, mastar ile isimlendirilebilirler. Mesela “racûlün adlûn” denilebilir. Bu “racûlün âdilûn” (adaletli adam) manasınadır. Benzer şekilde burada da “birrûn” (iyilik) kelimesi “bârrun” (iyilik eden kimse) manasında kullanılmıştır.²⁵³

2.1.2.3. Yararlandığı Kaynaklar

Kaynak denilince akla bir eser ve kitap ismi gelse de, Sicistânî’nin genellikle eser adı zikretmediği, bunun yerine istifade ettiği şahsiyetlerin bizzat isimlerini zikrederek onların görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Sicistânî’nin kelime ve terkiplerin açıklamalarını verirken başvurduğu şahsiyetler arasında sahâbîler, tabîiler, dil bilginleri ve tefsir âlimleri bulunmaktadır. Bunların arasında Hz. Ömer (ö.23/644)²⁵⁴, İbn Mes’ûd (ö. 32/652-53)²⁵⁵, Hz. Ali (ö. 40/661), İbn Abbâs (ö. 68/687-88)²⁵⁶, Zeyd b. Erkâm (ö. 68/688)²⁵⁷, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)²⁵⁸, Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700)²⁵⁹ gibi önde gelen sahâbîler; Mücâhid (ö. 103/721)²⁶⁰, İkrime (ö. 105/723)²⁶¹, Dahhâk (ö. 105/723)²⁶², İbn Sîrîn (ö. 110/729)²⁶³ ve Katâde (ö.

²⁵⁰ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.316.

²⁵¹ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.102.

²⁵² لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَّ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا (el-Bakara 2/177) وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

²⁵³ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.150.

²⁵⁴ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.303.

²⁵⁵ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.226.

²⁵⁶ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.58, 154, 188, 235, 242, 281.

²⁵⁷ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.363.

²⁵⁸ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.193.

²⁵⁹ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.240.

²⁶⁰ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.78, 183, 275.

²⁶¹ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.339.

²⁶² Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.405.

²⁶³ Sicistânî, *Nüzhetü ’l-Kulûb*, s.188.

117/735)²⁶⁴ gibi tâbiî ve müfessirler; Yûnus b. Habîb el-Basrî (ö. 182/798)²⁶⁵, Ferrâ (ö. 207/822)²⁶⁶, Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824 [?])²⁶⁷, Ahfeş el-Evsat (215/830 [?])²⁶⁸, Asmaî (ö. 216/831)²⁶⁹, İbn Sikkât (ö. 244/858)²⁷⁰, Sa‘leb (ö. 291/904)²⁷¹, İbn Hâleveyh (ö. 370/980)²⁷² gibi dil bilimciler bulunmaktadır. Bunun yanında, “Kâle’l-Kûfiyyûn (Kûfeliler şöyle dedi)” veya “Kâle’l-Basriyyûn (Basralılar şöyle dedi)”²⁷³, “Kâle’l-Luğaviyyûn (Dil bilginleri şöyle dedi)”²⁷⁴, “Hicâzlılara göre böyledir” veya “İraklılara göre böyledir”²⁷⁵ gibi cümlelerle de dil bilimcilerin görüşlerini aktarmaktadır. Bu üslupla yaptığı nakiller az değildir.

Eserde eski Arap şiiriyle azımsanmayacak ölçüde istişhâd edildiği görülmektedir. Müellif eski Arap şiirleriyle delil getirirken kullandığı şiirlerin sahibini yer yer zikretmiş; yer yer zikretmemiştir. Eserde şiirleriyle karşılaştığımız şairlerin başlıcaları şunlardır: A’sâ (ö. 7/629 [?])²⁷⁶, Hâris b. Hillize (ö. 570 [?])²⁷⁷, Lebîd (ö. 40 veya 41/660 veya 661)²⁷⁸, Ahtal (ö. 92/710-11)²⁷⁹, Accâc (ö.97/715-16)²⁸⁰, Küseyyir (ö. 105/723)²⁸¹, Antere (ö. 614 [?])²⁸², Nâbiga ez-Zübânî (ö. 604 [?])²⁸³.

²⁶⁴ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.293, 459.

²⁶⁵ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.261.

²⁶⁶ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.74, 107, 167, 261, 365, 416.

²⁶⁷ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.219, 237, 273, 332, 452.

²⁶⁸ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.261.

²⁶⁹ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.80.

²⁷⁰ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.373.

²⁷¹ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.230, 241.

²⁷² Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.235, 293.

²⁷³ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.154.

²⁷⁴ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.204.

²⁷⁵ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.372.

²⁷⁶ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.72.

²⁷⁷ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.87.

²⁷⁸ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.82.

²⁷⁹ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.263.

²⁸⁰ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.90, 123, 135, 387.

²⁸¹ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.356.

²⁸² Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.467.

²⁸³ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.446.

2.2. EMÎR es-SAN'ÂNÎ VE ESERİ

2.2.1. Hayatı, Nesebi ve İlmî Kişiliği

Müellifin tam adı, Muhammed b. İsmâîl el-İmâm el-Mütevekkil ale'llah Muhammed b. İsmâîl ibn Salâh el-Emîr es-San'ânî el-Hasenî²⁸⁴ el-Kehlânî'dir. Es-San'ânî el-Emir nisbesi ile bilinir. 1099 senesi Cemâziyelâhîr'in ortasında bir Cuma gecesi Kehlân'da²⁸⁵ dünyaya gelmiştir.²⁸⁶ Muhaddis, fakih, usûlcü, müçtehit ve mütekellimdir.²⁸⁷ 1107 senesinde babası ile San'â şehrine taşınmıştır.²⁸⁸ Çeşitli âlimlerden ders okuyan San'ânî'nin hocaları arasında babası da bulunmaktadır. Babasından fıkıh, nahiv ve beyan okumuştur.²⁸⁹ Zeyd b. Muhammed el-Hasen²⁹⁰, Alî b. Muhammed el-'Ansî, es-Seyyid Salâh b. Hüseyin el-Kehlânî, el-Mevlâ Zeyd b. Muhammed b. Hasan b. el-Kâsım, Hâşim b. Yahya eş-Şâmî, Abdullah b. Ali el-Vezîr²⁹¹ de hocaları arasında sayılmaktadır. Kaynaklarda San'ânî'nin birkaç kez Mekke'ye gittiği kaydedilmektedir. O, Mekke ve Medine'nin âlimlerinden hadis okumuştur.²⁹² Her haccedişinde âlimlerle buluşan ve onlarla ilim alışverişinde bulunan²⁹³ San'ânî, ilimlerin hepsinde kendini yetiştirmiş ve akranlarını geride bırakmıştır. Öyle ki, tek başına San'â'nın ilim otoritesi konumuna gelmiştir. İctihadı öne çıkaran, delillerle amel ederek taklidi reddeden San'ânî, delili olmayan fikhî

²⁸⁴ Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî (1886-1962), *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Me'âcim ve'l-Meşyahât ve'l-Müselâsât*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 3.Baskı, 1982, s.513-514.

²⁸⁵ Arab-ı Âribenin başlangıç noktasının meşhur iki büyük mahallesi vardır. Bunlar Himyer ve Kehlân'dır. Kehlân, Yemen'in en büyük mahallesidir. Muhammed Ahmed Câdelmevlâ Bek Câdelmevlâ (1363/1944) vd., *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 2.Baskı, 1946, s.409.

²⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî (1250/1834), *el-Bedrü't-Tâli' bi-mehâsinini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, Dâru'l Kitâbi'l İslâmî, Kahire, ts., Cilt 2, s.133.

²⁸⁷ Ömer Rızâ Kehhâle (1905-1987), *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Mektebetü'l-Mesnâ ve Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut-Lübnan, 1957, Cilt 9, s.56

²⁸⁸ Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, Cilt 2, s.133; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Cilt 9, s.56.

²⁸⁹ Abdullah Muhammed Habeşî, *Mesâdiru'l-Fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, el-Mecme'u's-Sekâfî, Abudabi, 2004, s.75.

²⁹⁰ Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, Cilt 2, s.133.

²⁹¹ Habeşî, *Mesâdir*, s.75.

²⁹² Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, Cilt 2, s.133.

²⁹³ Habeşî, *Mesâdir*, s.75.

görüşlere itibar etmemiştir. Bu yüzden çağdaşlarıyla birtakım sıkıntılar yaşamıştır. Mesela Mütevekkil ale'llâh el-Kâsım b. el-Hüseyin, el-İmâm el-Mansûr billâh el-Hüseyin b. el-Kâsım ve el-İmâm el-Mehdî el-Abbâs b. el-Hüseyin dönemlerinde yaşadıkları bunlara örnektir.²⁹⁴

Şevkânî'nin *el-Bedrü't-Tâli*'de söylediklerinden anlaşıldığı kadarıyla San'ânî asrının müçtehit imamlarındandı. Dolayısıyla içtihat ettiği şeyle önce kendisinin amel etmesi gerekiyordu. Ancak kendisine karşı çıkan ve ilimden en ufak haberi olmayan bu provokatör kesim onu dinden sapmakla itham etmişti. Bir başka deyişle San'ânî, içtihatlarıyla bu zamana kadar süregelen Zeydî geleneğin düşünce ve uygulamalarına aykırı birtakım sözler söylediğinden, söz konusu avam grubun saldırısına maruz kalmıştır.²⁹⁵

San'ânî'yi hem üst sınıftan hem de halktan çokça takip edenler olmuştur. Bu kimseler onun içtihadıyla amel etmişler ve hadis kitaplarını okumuşlardı. Hatta bu kişilerin arasında askerlerden bir grup dahi bulunmaktaydı.²⁹⁶

San'ânî kendisini ilimle uğraşmaya adanmasına rağmen, bu süre içinde Allah'ın kendisini şerrinden koruduğu bazı büyük imtihanlar yaşamıştır. Ancak San'ânî bütün

²⁹⁴ San'ânî'ye karşı takınılan tavır, halkın onu öldürme konusunda iş birliği yapmasına kadar varmıştır. (Ancak) Allah Teâlâ onu, onların tuzak ve hilelerinden korumuş ve onların kötülüklerini ters çevirmiştir. Zamanında el-İmâm el-Mansûr billâh onu San'ânî Camii hatipliğine getirmiş ve el-İmâm el-Mehdî dönemine kadar bu görevde kalmıştır. Bir Cuma günü hutbede isimlerinin anılması adet haline gelen imamları zikretmediği için imamların ailesinden bir grup kendisine tepki göstermiş, hatta gelecek Cuma günü onu minberde iken öldürmeye sözleşmişlerdir. San'ânî ile provokatörlerin başını çeken es-Seyyid Yûsuf el-Acmî ve yandaşları arasında olup bitenler el-İmâm el-Mehdî'ye ulaşınca her iki tarafı da hapsedtiği gibi Emîr San'ânî'yi de hapsedirmiştir. San'ânî bir süre sonra hapisten çıkarılmış ve hatipliğe başkası getirilmiştir. O ise kendisini telif, öğretim ve fetva işlerine vermiştir. Ancak böyle yapmasına rağmen kurtulamamış ve sıkıntılar devam etmiştir. Hatta kendisini dinden sapmakla itham edenler dahi olmuştur. Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, Cilt 2, s.133-134.

²⁹⁵ Bu gruplar ilmi verilerle zerre kadar bağlantısı olmayan birtakım çatlak sesler ve ilim adamı kisvesine bürünmüş kimselerden ibaretti. Öyle ki, halk onların doğrudur dediklerini doğru, yanlış dediklerini yanlış kabul ediyordu. Şevkânî'ye göre burda asıl suç fıkıhçılarındı. Çünkü onlar ne fıkıh kitaplarından bir şey okumuşlardı, ne detaylı bir inceleme yapmışlardı, ne de yazılmış başka şeylere bakmışlardı. Böyle olunca, aslında asgari miktarda yapılan kusurlarla kat'î hükümlerden birine muhalefet ediliyor zannettiler. Ancak bu kişiler, dîni kaygılarla değil birtakım dünyevî menfaatler sebebiyle sorun çıkartmışlardı. Çünkü bilindiği üzere imamlar, içtihat seviyesine gelen âlime taklidi yasaklamışlardı. Zira ilimde yükselen kişinin kendisi bizzat içtihat etmek zorundaydı. Bu husus ilkokulda bile öğretilen bir mesele idi. Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, Cilt 2, s.134-135.

²⁹⁶ Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, Cilt 2, s.137.

bu zorluklara rağmen pek çok kıymetli eser telif etmiştir.²⁹⁷ Hicrî 1182 yılında, Şa'bân ayının üçünde San'â'da vefat etmiştir.²⁹⁸

Siyasi açıdan karmaşık bir dönemde yaşayıp, türlü sıkıntılara maruz kalmasına rağmen, çeşitli alanlarda ve farklı hacimlerde eserler kaleme almış olan Emîr es-San'ânî'nin iki yüze yakın eseri olduğu söylenmektedir.²⁹⁹ Bunlardan belli başlıları ilgili olduğu ilim dallarına göre şunlardır.³⁰⁰

Hadis

1. Sübülü's-Selâm³⁰¹
2. Tavzîhu'l-Efkâr³⁰²
3. el-Udde Alâ Şerhi'l-'Umde³⁰³
4. Kasabü's-Sükker³⁰⁴
5. İsbâlü'l-Matâr Alâ Kasabî's-Sükker³⁰⁵
6. İkâzu'l-Fikre Bi Mürâcaati'l-Fitre³⁰⁶
7. Nazmü Bülûği'l-Merâm Min Ehâdîsi'l-Ahkâm³⁰⁷
8. et-Tenvîr Şerhu Câmi'İs-Sağîr³⁰⁸
9. Semerâtü'n-Nazar Fî 'İlmi'l-Eser³⁰⁹

²⁹⁷ Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, Cilt 2, s.137.

²⁹⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Cilt 9, s.57.

²⁹⁹ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Habeşî, *Mesâdir*, s.724-759.

³⁰⁰ Çalışmamızın bir yüksek lisans tezi olmasından dolayı hacmini fazla artırmamak için, eserler hakkında tek tek bilgi vermek yerine, yazıldığı ilim dalına göre tasnif etmenin daha isabetli düşünüyöruz.

³⁰¹ Habeşî, *Mesâdir*, s.77; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Cilt 9, s.56; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, Cilt 2, s.137.

³⁰² Habeşî, *Mesâdir*, s.76; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Cilt 9, s.57.

³⁰³ Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, Cilt 2, s.137.

³⁰⁴ Mustafa Baktır, "Sân'ânî", *DİA*, Cilt 11, s.144.

³⁰⁵ Habeşî, *Mesâdir*, s.76.

³⁰⁶ Habeşî, *Mesâdir*, s.76.

³⁰⁷ Habeşî, *Mesâdir*, s.77.

³⁰⁸ Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, Cilt 2, s.137; Habeşî, *Mesâdir*, s.76.

³⁰⁹ Habeşî, *Mesâdir*, s.77; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Cilt 9, s.56

10. el-İsâbe Fi'd-Dea'Vâti'l-Mücâbe³¹⁰

11. et-Tahbîr Li İzâhi Meâni't-Teysîr³¹¹

Fıkıh

1. İcâbetü's-Sâil Şerhu Buğyeti'l-Âmil³¹²

2. Edilletü'l-Mesâili'l Merziyye fî Beyâni İttifâki Ehli's-Sünne Alâ Süneni's-Salât Ve'z-Zeydiyye³¹³

3. İrşâdü'n-Nükkâd ilâ Teysîri'l İctihâd³¹⁴

4. el-Edilletü'l-Celiyye fî Tahrîmi Nazari'l-Ecnebiyye³¹⁵

5. Cevâbü Suâl fî Sıhhati Salâti'l-Müfterîz Halfe'l-Müteneffil ve'l-Muhtelifeyn-Farzan³¹⁶

6. el-Yevâkît 'ale'l-Mevâkît³¹⁷

7. Minhatü'l-Ğaffâr³¹⁸

8. El-Mes'eletü's-Sâkıbetü'l Enzâr fî Tashîhi Edilleti Feshi İmraeti'l-Ma'seri bi'l-A'sâr³¹⁹

9. el-Vefâ bi Edilleti Halli Bey'i'n-Nesâ³²⁰

10. Bezlü'l-Mevcûd fî Hukmi'l-A'mâri ve'mraeti'l-Menkûd³²¹

³¹⁰ Habeşî, *Mesâdir*, s.354.

³¹¹ Habeşî, *Mesâdir*, s.76.

³¹² Habeşî, *Mesâdir*, s.189.

³¹³ Habeşî, *Mesâdir*, s.266.

³¹⁴ Habeşî, *Mesâdir*, s.189; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Cilt 9, s.56.

³¹⁵ Habeşî, *Mesâdir*, s.266.

³¹⁶ Mustafa Baktır, "Sân'ânî", *DİA*, Cilt 11, s.144.

³¹⁷ Habeşî, *Mesâdir*, s.267.

³¹⁸ Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, Cilt 2, s.137; Habeşî, *Mesâdir*, s.267.

³¹⁹ Habeşî, *Mesâdir*, s.267.

³²⁰ Habeşî, *Mesâdir*, s.267.

³²¹ Habeşî, *Mesâdir*, s.266.

11. el-İdrâk li Da‘fi Edilleti Tahrîmi’t-Tenbâk³²²

12. Mensekü Emîr es-San‘ânî³²³

Edebiyat

1. Dîvânü’l-Emîr es-San‘ânî³²⁴

2. er-Ravdu’n-Nadîr fî Hutabi’s-Seyyid Muhammed el-Emîr³²⁵

3. Fethu’l-Hâlik Şerhu Memâdihi Rabbi’l-Halâik Şerhu Dîvânî Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr³²⁶

4. Müfâharatü Beyne’r-Rayhân ve’l-Verd³²⁷

5. Müfâharatü Edebiyyeti Beyne’l-‘İnebi ve’t-Temr³²⁸

Kelam

1. İkâmetü’d-Delîl alâ Da‘fi Edilletü’t-Tekfiri bi’t-Te’vîl³²⁹

2. Tathîru’l-‘İtikâd ‘an Edrânî’l-İlhâd³³⁰

3. Ref‘u’l-Estâr li İbtâlî Edilleti’l-Kâilîne bi Fenâi’n-Nâr³³¹

4. el-Enfâsü’r-Rahmâniyyeti’l-Yemeniyye ‘ale’l-İfâdati’l-Medeniyye³³²

5. el-Envâr Hâşiyetü ‘ale’l-İbsâr³³³

³²² Habeşî, *Mesâdir*, s.266.

³²³ Habeşî, *Mesâdir*, s.267.

³²⁴ Habeşî, *Mesâdir*, s.449.

³²⁵ Habeşî, *Mesâdir*, s.449.

³²⁶ Habeşî, *Mesâdir*, s.449.

³²⁷ Habeşî, *Mesâdir*, s.449.

³²⁸ Habeşî, *Mesâdir*, s.449.

³²⁹ Habeşî, *Mesâdir*, s.159.

³³⁰ Habeşî, *Mesâdir*, s.159; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-Müellifin*, Cilt 9, s.56.

³³¹ Habeşî, *Mesâdir*, s.159.

³³² Habeşî, *Mesâdir*, s.159.

³³³ Habeşî, *Mesâdir*, s.159.

6. Cem‘u’ş-Şetît Şerhu Ebyâti’t-Tesbât³³⁴

Tasavvuf

1. el-İnsâf fî Hakîkatî’l-Evliyâ ve mâ Lehüm Mine’l-Eltâf³³⁵
2. es-Seyfû’l-Batîr fî Yemini’s-Sâbiri’ş-Şâkir³³⁶
3. Nusratü’l-Ma‘bûd fî Reddi ‘alâ Ehl-i Vahdeti’l-Vücûd³³⁷
4. Mahvü’l-Havbe bi Şerhi Ebyâti’t-Tevbe³³⁸

Tefsir (Ulûmü’l Kur‘ân)

1. Tefsîru Garîbi’l-Kur‘ân
2. Tahkîku İbârâti Kasasi’l-Kur‘ân³³⁹
3. Mefâtîhu’r-Rıdvân fî Tefsîri’z-Zıkr bi’l-Âsâr ve’l-Kur‘ân³⁴⁰

2.2.2. Tefsîru Garîbi’l-Kur‘ân Adlı Eseri

Bu kısımda San‘ânî’nin Kur‘ân’da yer alan garîb kelimelerin tefsirine dair kaleme almış olduğu *Tefsîru Garîbi’l-Kur‘ân* adlı eseri ele alınarak, söz konusu eserin özelliklerine ve eserde yararlanılan kaynaklara işaret edilecektir. İlk olarak eser hakkında yüzeysel bir biçimde bilgi verilecek, bir sonraki başlık altında ise eserin içeriği ve metodu, ayrıntılı bir şekilde ve örneklerle açıklanacaktır.

³³⁴ Habeşî, *Mesâdir*, s.159.

³³⁵ Habeşî, *Mesâdir*, s.354.

³³⁶ Habeşî, *Mesâdir*, s.354.

³³⁷ Habeşî, *Mesâdir*, s.354.

³³⁸ Habeşî, *Mesâdir*, s.354.

³³⁹ Habeşî, *Mesâdir*, s.38.

³⁴⁰ Habeşî, *Mesâdir*, s.38.

2.2.2.1. Esere Genel Bakış

Emîr San'ânî bu eserinde, Kur'ân-ı Kerim'de garîb olduğu kanaatine vardığı kelimelerin tefsirlerine yer vermiştir. Bu yönüyle onun kitabının bir tür Kur'ân sözlüğü olduğu söylenebilir. Müellif kelime ve terkipleri açıklarken âyet, hadis, sahabe-tabiûn kavli, şiir ve Arap dilindeki kullanımı ile istişhad etmiş, dil bilginlerinin görüşlerine yer vermiştir. Özellikle kelimenin aslı (kökü), müfred ve cemisi, çekimi, kalıbı/vezni ve idgâm/i'lâl kaideleri olmak üzere ayrıntılı şekilde lûgavî konulara yer vermiştir. Eserin Garîbü'l-Kur'ân'a dair yazılmış olmasına rağmen ilginç bir biçimde edatlarla ilgili açıklamalarda da bulunan müellif, az da olsa fikhî meselelere değinmiştir.

San'ânî, eserinde kullandığı yöntemini ana hatlarıyla ifade etmiş, bununla ilgili ayrıntılı bilgilere yer vermemiştir. San'ânî'nin standart olarak takip ettiği tek bir yol yoktur. O, genellikle açıkladığı kelime veya terkiplerin Kur'ân'da geçtiği yerleri zikrederek başlar. Âyetlerden kısa pasajlar verir, kelime veya terkinin lûgat veya tefsîrî manalarına yer verir. Pek çok yerde âyetler, hadisler, eski Arap şiiri ve deyimlerden şahitler getirir. Zaman zaman kelimelerin müfred ve cemilerine işaret eder. Garîbü'l-Kur'ân müelliflerinin, çeşitli müfessirlerin ve dil bilimcilerin görüşlerini bazen isimlerini zikrederek, bazen de isimlerini zikretmeksizin nakleder. Kıraat farklılıklarına kısaca işaret eder.

Biz yapmış olduğumuz metin analizinden hareketle müellifin çalışmamıza konu ettiğimiz eserindeki metodunu daha ayrıntılı olarak açıklamaya gayret edeceğiz.

2.2.2.2. İçerik ve Metot

San'ânî, Garîbü'l-Kur'ân'a dair kaleme aldığı kitabını alfabetik tertibe göre oluşturmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi müellif eserinde kullandığı yöntemi ana hatlarıyla ifade etmiş, bu konuda uzun uzadıya ve ayrıntılı bilgiler vermemiştir. Bununla beraber San'ânî'nin standart olarak takip ettiği tek bir yol yoktur. O kelime veya terkiplerin manalarını açıklarken zaman zaman âyetlere başvurarak, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri yöntemini kullanmıştır. Zaman zaman hadislerden ve sahabe sözlerinden delil getirmiş, zaman zaman da Arap şiiriyle istişhadda bulunmuştur. Bazen de bu unsurlardan birkaçını bir arada kullanmıştır.

San'ânî kelimeleri açıklarken lügavî oldukça fazla yer vermiştir. Aynı zamanda ibdal, kalb ve i'lâl/idğam gibi, kelimedeki harf ve hareke değişimlerine işaret etmiştir.

Lâm-ı ta'rif ve atıf harflerine büyük ölçüde itibar edilen eserde, aynı harf ve harekeyle başlayan kelimelerin kendi içindeki sıralamasında mushaf tertibi esas alınmıştır. Ancak bu kurala uyulmayan yerler de vardır.³⁴¹ Her harfe üçer bölüm tahsis eden müellif kelimeleri; harflerini ve harekelerini merkeze alarak en çok kullanılan harekeden en az kullanılan harekeye göre sırasıyla önce meftuh, sonra mazmum ve en sonda ise meksûr olanlar şeklinde tertip etmiştir. Biz yapmış olduğumuz metin analizinden hareketle müellifin eserindeki metotunu daha ayrıntılı olarak açıklamaya gayret edeceğiz.

1- San'ânî sıklıkla Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri yöntemine başvurur. Bu yönteme başvurarak izah ettiği kelimelerin sayısı çoktur.³⁴² Bunlardan biri Kehf sûresinin 104. âyetinde³⁴³ geçen “sun'an” (yapılan şey, iş) kelimesidir. Müellif burada aynı kökten gelen “es-sun'u, es-san'atü, es-san'û” kelimelerini zikretmiş ve bunların aynı manayı ifade ettiklerini belirtmiştir. Neml sûresinin “*Dağları görür, onları hareketsiz sanırsın. Oysa onlar bulutların geçişi gibi geçip gitmektedirler. İşte bu Allah'ın sanatıdır ki herşeyi sapasağlam yaratmıştır. Hiç şüphesiz, O, sizin işlediklerinizden de haberdardır.*” mealindeki 88. âyetini³⁴⁴ şahid getirerek bu manayı desteklemiş ve söz konusu kelime ile “Allah'ın fiili”nin kastedildiğini söylemiştir.³⁴⁵

2- San'ânî bazen de ele aldığı kelime veya terkinin manasını hadislerle desteklemektedir. Örneğin Bakara sûresinin 134. âyetinde³⁴⁶ geçen “ümme” kelimesinin sekiz farklı manası olduğu belirtmektedir. Bunlar: “Topluluk, Peygamberlere tabi olanlar, iyilik rehberi, inanç, zaman, anne, boyu posu

³⁴¹ San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl (1182/1768), Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân, (thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk), Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, Beyrut, 2000, s.113.

³⁴² San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.55, 111, 150, 193, 257, 286, 317.

³⁴³ الَّذِينَ ضَلَّ سَبِيلُهُمْ فِي الْخَلْقِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (el-Kehf 18/104)

³⁴⁴ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ (en-Neml 27/88)

³⁴⁵ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.216.

³⁴⁶ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (el-Bakara 2/134)

güzel/endamlı, inançta yalnız olan (Kimse ona eş ya da ortak olmadığı) kişi”dir. Müellif son manayı destekler mahiyette Hz. Peygamber’in (s.a.s) şu hadisine yer vermiştir. “Zeyd b. Amr b. Nüfeyl tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir.”³⁴⁷

3- San‘ânî zaman zaman da sahabe ve tâbiîlerin sözleriyle verdiği açıklamayı zenginleştirir. Örneğin Bakara sûresinin 78. âyetinde³⁴⁸ geçen “emâniyy” kelimesinin Nisâ sûresinin 123. âyetinde³⁴⁹ ve Hadîd sûresinin 14. âyetinde³⁵⁰ de geçtiğine işaret eder. Bundan sonra müfredinin “ümniyyetün” olduğunu ve bunun da “tilâvet” manasına geldiğini söyler. Hac sûresinin “Senden önce de biz hiçbir rasul veya nebî göndermedik ki, onlardan biri birşey dilediğinde, şeytan onun dileğine bir vesvese karıştırmış olmasın. Fakat Allah şeytanın attığı vesveseyi giderir ve âyetlerini sapasağlam yerleştirir. Zira Allah herşeyi bilen, her işi hikmetle yapandır.” mealindeki 52. âyetini³⁵¹ zikreder. Ardından “emâniyy” kelimesinin “yalan” manasına da gelebildiğinden söz eder. Bu açıklamasına ise Hz. Osman (r.a) ın “مَا تَمَنَيْتُ مِنْهُ أُسَلِّمْتُ” (Mâ temenneytü münzü eslemtü) “İslâmı kabul ettiğimden beri yalan söylemedim” anlamındaki sözünü delil gösterir. San‘ânî, Araplardan bazılarının, sözün başına sonuna eklemeler yapan birisi olarak bilinen İbn De‘b ismindeki bir adam için şöyle dediklerini aktarmaktadır. “Bu senin gördüğün bir şeymi yoksa uydurduğun bir şey mi?” Araplar burada da “emâniyy” kelimesi ile aynı kökten olup “uydurma” manasını ifade eden “temennâ” fiilini kullanmaktadırlar. San‘ânî’nin bu kelime için verdiği manalardan birisi de “insanın temenni ettiği ve arzuladığı şey”dir.³⁵²

4- San‘ânî, nadiren de olsa, kelimelerin Câhiliyye dönemindeki ve günümüzdeki³⁵³ veya Câhiliyye dönemindeki ile İslam döneminde³⁵⁴ taşıdığı

³⁴⁷ San‘ânî, Tefsîru Garîbi’l-Kur‘ân, s.85.

³⁴⁸ وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ (el-Bakara 2/78)

³⁴⁹ أَلَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلُ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (en-Nisâ 4/123)

³⁵⁰ el-يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ (Hadîd 57/14)

³⁵¹ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَلْسَنُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكُمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (el-Hac 22/52)

³⁵² San‘ânî, Tefsîru Garîbi’l-Kur‘ân, s.52.

³⁵³ San‘ânî, Tefsîru Garîbi’l-Kur‘ân, s.141.

³⁵⁴ San‘ânî, Tefsîru Garîbi’l-Kur‘ân, s.282.

manalara dikkat çeker. Örneğin Mâûn sûresinin 7. âyetinde³⁵⁵ geçen "el-mâûn" kelimesinin, Câhiliyye döneminde "her türlü bağış ve yarar" anlamını taşıdığını; İslâmî dönemde ise "sadaka ve salih amel" manasını ifade ettiğini söylemiştir. Müellif, bir başka görüşe göre "el-mâûn"un "Müslümanın, ödünç verme ve yardım gibi kendisiyle kardeşinden fayda sağladığı şey" olduğunu nakletmektedir. San'ânî'nin naklettiğine göre, Ferrâ, Arapların bir kısmından bu kelimenin "su" anlamına geldiğini söylediklerini duymuştur.³⁵⁶

5- San'ânî, çoğunlukla söze kelimenin sözlük manasını vermekle başlar. Gerekli gördüğü yerlerde kelimelerin müfred ve cemilerine işaret eder. Örneğin Bakara sûresinin 22. âyetinde³⁵⁷ "endâd" kelimesinin "benzerler ve denkler" manasına geldiğini ve tekil kullanımının "niddün" şeklinde olduğunu söylemiştir.³⁵⁸ Buna ilaveten "endâd" kelimesinin Bakara sûresinin 165. âyetinde³⁵⁹ ve İbrâhîm sûresinin 30. âyetinde³⁶⁰ de yer aldığını eklemiştir.

6- Zaman zaman San'ânî ele aldığı kelimenin Kur'an'da geçtiği yerlere işaret etmektedir.³⁶¹ Ancak bu örneklerle daha çok kitabının başlarında rastlanmaktadır.

7- San'ânî bazen kelimelerin köklerine işaret etmekte ve bablarını belirtmektedir. Mesela Furkân sûresinin 1. âyetinde³⁶² geçen "tebârake" kelimesinin manasını açıklamadan önce bu kelimenin "bereket" kökünden ve "tefâale" babından geldiğine işaret etmiştir. Ardından kelimenin anlamını "çoğalmak, artmak, çokluk ve genişlemek" şeklinde açıklamış; bereketin Allah'ın adıyla elde edilen bir şey olduğuna işaret etmiştir.³⁶³

³⁵⁵ (el-Mâûn 107/7) وَيَمْنَعُونَ الْمَاغُونَ

³⁵⁶ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.282.

³⁵⁷ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (el-Bakara 2/22)

³⁵⁸ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.51.

³⁵⁹ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرْوُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ (el-Bakara 2/165)

³⁶⁰ (İbrâhîm 14/30) وَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ

³⁶¹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.64, 66, 69.

³⁶² تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا (el-Furkân 25/1)

³⁶³ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.123.

8- San‘ânî, kelimenin içerdiği farklı vecihleri açıklamaktadır. Mesela, Tevbe sûresinin 8. âyetinde³⁶⁴ geçen “illen” kelimesi, Kur‘ân ilimleri arasında vücûh ve nezâir ilmi içerisinde incelenmektedir. Ancak müellif burada, söz konusu ilimle ilgili herhangi bir bilgi vermeksizin doğrudan kelimenin barındırdığı vecihlere işaret etmiştir. “İllun” kelimesinin farklı manalara gelebildiğini söyledikten sonra bu manaları sıralamıştır. Bunlar “Ehl-i Beyt, anlaşma, akrabalık, yemin ve komşuluk”tur.³⁶⁵ Buna benzer şekilde, müellifin “Buna dair vecihler şunlardır” diyerek zikrettiği örnekler çoktur.³⁶⁶

9- San‘ânî bazen kelimenin türüne işaret ederek, bunun harf mi, isim mi yoksa fiil mi olduğu hakkında bilgi verir. Örneğin Tekvîr sûresinin 21. âyetinde geçen “semme” kelimesinin “hunâke (orada)” manasında olduğunu söyler. “Burada” manasında kullanılan “hünâ”nın yakınlık, “orada” manasında kullanılagelen “hünâke”nin ise uzaklık manasını ifade ettiğini söyler. “Sümme” nin ise “sıraya koyma ve arkaya bırakma” durumlarına işaret eden bir atıf harfi olduğunu zikreder.³⁶⁷

10- Eserde takip edilen metoda bakıldığında müellifin daha çok kelime veya terkiplerin manalarını olabildiğince açık ve anlaşılır biçimde ortaya koyma hususunda yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin müellifin, âyetler içerisinde huruf-u mukattaa³⁶⁸, nesih³⁶⁹, mübhemâtü’l Kur‘ân³⁷⁰, müteşâbihü’l Kur‘ân³⁷¹ ve sebeb-i nüzul³⁷² gibi ilim dalları ile ilgili bazı kelime veya terkipleri de garîb kabul ederek eserine aldığı görülmektedir. Ancak bu konularla ilgili bilgi vermekten genellikle kaçındığı ve gayretini kelimenin anlamını açıklama noktasında yoğunlaştırdığı anlaşılmaktadır. Örneğin müellif, Cin sûresi 17. âyetinde³⁷³ geçen “saa‘den”

³⁶⁴ كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ (et-Tevbe 9/8)

³⁶⁵ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.94.

³⁶⁶ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.102, 153, 183, 186, 273.

³⁶⁷ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.276.

³⁶⁸ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.50-51, 258.

³⁶⁹ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.299.

³⁷⁰ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.149, 202, 203.

³⁷¹ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.175, 231.

³⁷² San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.214.

³⁷³ لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَاباً صَعَدًا (el-Cin 72/17)

kelimesinin, “zorluk” manasına geldiğini ifade etmiş ardında Hz. Ömer’in (r.a) “Evlilik konuşmasının zor geldiği kadar hiçbir şey bana zor gelmemiştir.” sözüne yer vermiştir. Akabinde Müddessir sûresinden bir âyeti şahid getirmiştir. Müellif burada Kur’ân’ın Kur’ânla tefsiri ve sahabe sözüyle istişhad metodunu birlikte kullanmıştır. Bunun ardından söz konusu âyetin Velîd b. Muğîre hakkında nâzil olduğuna dair bir görüş paylaşmıştır. Bu vesileyle sebep-i nüzûl ilmine dair küçük de olsa bir bilgi paylaşmıştır.³⁷⁴

11- San’ânî sıklıkla ”Araplar şöyle der”, “Araplar der ki”, “Arap sözlerinde şöyle yer bulur”, “Araplardan şöyle diyenler vardır”, “Araplar bunun şöyle olduğunu varsayar”, “Arapların nezdinde..” ve “Araplar buna şöyle derler” gibi ifadeler kullanarak söz konusu kelime ile ilgili Arap dilindeki kullanımlarından örnekler verir.³⁷⁵ Örneğin Enâm sûresinin 75. âyetinde³⁷⁶ geçen “melekût” kelimesini açıklarken, bunun “sahip olmak” manasına geldiğini ifade etmiş, kelimenin sonunda yer alan “vav” ve “tâ” harflerinin ise zâid harfler olduğunu söylemiştir. Sonra buna benzer formda olan kelimelerden örnekleri sıralamıştır. Mesela “rahamût” ve “rahebût” gibi. Bunların “rahmet ve rahbet” sözcüklerinden geldiklerini ifade eden San’ânî, Arapların kullandığı “rehebûtün hayrun min rahamûtün” sözünü nakletmiştir. “Senden korkulması ve çekinilmesi, sana acınılmasından ve merhamet edilmesinden daha hayırlıdır.”³⁷⁷ manasına gelen bu söz, Arapların acınacak bir halde olmayı kötü ve küçük düşürücü, çekinilmeyi ise iyi ve gurur kaynağı olarak kabul ettiklerini göstermektedir.

12- San’ânî çoğu kez kaynak belirtmeksizin tefsirlerden nakillerde bulunur. Bunu da genellikle “جَاءَ فِي التَّفْسِيرِ” (Tefsirlerde şöyle geçer) veya “فِي التَّفْسِيرِ” (Tefsirlerde şöyle yer alır) ifadelerini kullanarak yapar. Mesela Bakara sûresinin 138. âyetinde³⁷⁸ geçen “âbidûne” kelimesinin “Allah’ın birliğini ikrar eden” manasında ve tefsirlerde böyle geçmekte olduğunu ifade eder. Dil

³⁷⁴ San’ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.214.

³⁷⁵ San’ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.52, 140, 233, 248, 279,

³⁷⁶ وَكَذَٰلِكَ نُرَىٰ إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ (el-Enâm 6/75)

³⁷⁷ San’ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.275.

³⁷⁸ صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ (el-Bakara 2/138)

bilginlerinin ise “âbidûne” kelimesini “itaatkar ve boyun eğen” şeklinde açıkladıklarını söyler.³⁷⁹

13- San‘ânî, secde âyetlerinde yer alan bir kelime hakkında açıklamada bulunuyorsa, kelimenin yanına koyduğu bir mihrap simgesi ile bunu sembolize etmekte yani belirtmektedir.³⁸⁰ Buna Meryem sûresi 58. âyetinde³⁸¹ geçen “bukiyyâ” kelimesi örnek olarak verilebilir.³⁸²

14- San‘ânî zaman zaman “ أَصْلُهُ/أَصْلُهُ مِنْ أَصْلٍ “ (Kökü şudur/Kökü buradandır) sözleriyle kelimelerin aslına yani ilk haline işaret eder ve kelimedeki harf değişimlerini izah eder. Örneğin Bakara sûresinin 232. âyetinde³⁸³ geçen “ta‘dulûhünne” kelimesinin “evlilikten alıkoymak” manasında olduğunu söylemiştir. Bir kimse annesinin evlenmesini yasakladığında veya evliliğine engel olduğunda, o kimse için bu fiilin (عَضَل) kullanıldığını söyler. Bu kelimenin aslı “عَضَلَتِ الْمَرْأَةَ” ifadesindendir ki bu, “çocuğun, kadının karnında sıkışıp dışarıya çıkamaması” durumunu ifade eder.³⁸⁴

15- San‘ânî bazen de “ مَأْخُودٌ مِنْ مَأْخُودَةٍ مِنْ ” (...dan alınmış/türemiş) diyerek kelimelerin nereden türetildiğinden/geldiğinden söz eder. Örneğin Mâide sûresinin “Aralarına kıyamet gününe kadar sürüp gidecek olan düşmanlığı ve kini soktuk.” mealindeki 14. âyetinde³⁸⁵ yer alan “eğyarnâ” fiilinin “harekete geçirdik” manasında olduğunu ifade etmiştir. San‘ânî bunu sözü edilen düşmanlık ve kinin âdeta kuvvetli bir yapıştırıcıyla yapıştırılması şeklinde tanımlamıştır. Bu kelimenin “ğirâ” sözcüğünden geldiğini belirtmiş, yine âyette yer alan “adâvet” kelimesinin

³⁷⁹ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur‘ân*, s.228.

³⁸⁰ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur‘ân*, s. 110, 226, 335.

³⁸¹ أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَءِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجِبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ (Meryem 19/58) عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا

³⁸² San‘ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur‘ân*, s. 110.

³⁸³ وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلِّغْنَ أَجْلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ (el-Bakara 2/232) بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ أَرْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

³⁸⁴ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur‘ân*, s.114.

³⁸⁵ وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ (el-Mâide 5/14) بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

“kalplerin ve niyetlerin birbirinden uzaklaşması”, “bağdâe” kelimesinin ise “nefret, kin” manasına geldiğini zikretmiştir.³⁸⁶

16- San‘ânî sıklıkla dil bilginlerinin görüşlerine yer vermektedir. O, bunu iki şekilde yapmaktadır. Bazen bizzat isim belirterek, bazen de “قَالَ النَّحْوِيُّونَ” (Nahiv âlimleri şöyle dediler) veya “قَالَ بَعْضُ الْعُلَمَاءِ” (Âlimlerden bir kısmı şöyle dediler) veya “قَالَ اللَّغَوِيُّونَ” (Dilciler şöyle dediler) diyerek herhangi bir isim zikretmeksizin daha genel ifadelerle onlardan nakilde bulunmaktadır. Bunlardan başka “قال أصحاب اللغة” (Dil bilginleri şöyle dediler), “حكى بعض العلماء” (Âlimlerden bir kısmı şöyle söylediler), “قال بعض النحويين” (Nahiv bilginlerinin bir kısmı şöyle dediler), “قال أهل اللغة” (Dil uzmanları şöyle dediler), “قال بعض النحويين” (Nahiv bilginlerine göre böyledir), “هذا مذهب الكوفيين” (Bu Basralıların görüşüdür) ve “هذا مذهب البصريين” (Bu Kûfelilerin görüşüdür) ifadeleri de dil bilginlerinden nakillerde bulunurken kullandığı ifade biçimleri arasındadır. Buna örnek olarak Sâffât sûresinin 130. âyetinde³⁸⁷ geçen “ilyâsîn” kelimesi verilebilir. Müellif bu kelimeyi “İlyas (a.s) ve onun dinine mensup kişiler” olarak açıklamıştır. Sanki hepsinin isminin de İlyâs, “yâ” ve “nûn” harflerinin ise çokluk alameti olduğunu söylemiştir. Buna ilaveten bazı âlimlerin, “mikyâl” ve “mîkâîl” kelimelerinde olduğu gibi, “ilyâs” ve “ilyâsîn” kelimelerinin aynı manayı ifade etmesinin mümkün olduğunu savunduklarını ifade etmiştir.³⁸⁸

17- San‘ânî bazı fikhî meselerle ilişkili olan kelime veya söz gruplarıyla alakalı olarak yaptığı açıklamalarda ise “عِنْدَ أَهْلِ الْحِجَازِ” (Hicazlılara/Hicaz ekolüne göre böyledir) ve “عِنْدَ أَهْلِ الْعِرَاقِ” (Iraklılara/Irak ekolüne göre böyledir) ifadelerini kullanmaktadır. Mesela Bakara sûresinin 228. âyetinde³⁸⁹ geçen “kurû” kelimesinin Hicazlılara göre “temizlik”, Iraklılara göre “hayız” anlamına geldiğini zikretmiştir. Sonrasında Ebû Ubeyde’nin görüşüne yer vermiştir. O şöyle demektedir: “Bu durumda her iki taraf da doğru söylemiştir çünkü “kurû” bir şeyden

³⁸⁶ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur‘ân*, s.57.

³⁸⁷ سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ (es-Sâffât 37/130)

³⁸⁸ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur‘ân*, s.98.

³⁸⁹ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُغُولَتُهُنَّ وَاعْتَدَائُهُنَّ بِأَرْحَامِهِنَّ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (el-Bakara 2/228)

çıkıp başka bir şeye girmeyi ifade etmektedir. Zira kadın hayızdan çıkıp temizliğe veya temizliten çıkıp hayza girmiş olmaktadır. “Bazılarının “kur” un “vakit” anlamına geldiğini söylediklerini nakletmiştir. Ardından Hz. Peygamberin hayızlı kadın hakkındaki şu sözlerine yer vermiştir. “Kadın hayızlı olduğu günlerde namazı terk eder.”³⁹⁰ San‘ânî burada kendi görüşünü belirtmediği gibi mezhebinin görüşüne de yer vermemiştir.

18- San‘ânî ele aldığı kelimenin manasını açıkladıktan sonra, bazen şairin ismini zikrederek bazen de zikretmeden, pek çok yerde Arap şiirinden örneklere yer vermiştir.³⁹¹ Mesela Kasas sûresinin 82. âyetinde³⁹² geçen “veykeennallâh” ifadesini “Allah’ın yaptığını görmedin mi?” şeklinde açıklamıştır. Ardından “veyke” nin “veyleke” manasında olduğuna, ancak “lâm”ın hazfolunduğuna işaret eden San‘ânî akabinde Antere’nin şu beytine yer vermiştir.

وَلَقَدْ شَفَا نَفْسِي وَأَبْرَأْتُ سَقَمَهَا قِيلَ الْفَوَارِسِ وَيَكُ عَنَتَرُ أَقْدِمِ

“Ruhuma şifâ veren ve onun acısını dindiren bir şey varsa, o da atlıların: “Neredesin ’Anter? Hücûm etsene!” demeleriydi.”³⁹³

19- San‘ânî bazen kelimenin hangi dil veya lehçeye ait olduğunu zikreder. Buna dair örnekler çoğaltılabilir.³⁹⁴ Bunlardan biri Mü’minûn sûresinin 11. âyetinde³⁹⁵ yer almaktadır. Müellif söz konusu âyette geçen “el-firdevs” kelimesinin Rûm dilinde “bahçe” manasına geldiğini belirtmektedir.³⁹⁶

20- Sıklıkla kelimelerin farklı okunuş biçimlerine bir başka deyişle kıraatlere dikkat çeken San‘ânî, çoğunlukla kıraatin kime ait olduğunu belirtmez. Genellikle “Kuriet” (böyle de okunur) diyerek meçhûl bir sîga ile bunlara dikkat

³⁹⁰ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.259.

³⁹¹ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.58, 69, 92, 125, 140, 184, 191, 206, 228, 249, 267, 3000, 329.

³⁹² وَأَصْنَجِ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيَكَانَ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بَنَاءُ وَيَكَانَهُ (el-Kasas 28/82) لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ

³⁹³ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.313.

³⁹⁴ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.127, 146, 253.

³⁹⁵ الَّذِينَ يَرْتُونَ الْفُرْدُوسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (el-Mü’minûn 23/11)

³⁹⁶ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.253.

çeker. Örneğin Bakara sûresinin 88. âyetinde³⁹⁷ geçen “ğulfün” kelimesi buna örnek verilebilir. Müellif bu kelimenin çoğulunun “eğlef” olduğunu belirtmiş ve her şeyin bir kılıf içinde olduğunu söylemiştir. Mesela kalplerimizin de söylenenleri gizlediğini, sanki onlar için bir örtü veya bir kılıf görevi gördüğünü ifade etmiştir. San‘ânî, bu kelimeyi “lâm” harfinin dammesiyle okuyan kişinin, “ğilâf” kelimesinin çoğul sîgasını kastetmiş olacağını söyler. Ayrıca, “kütbün” ve “kütübün” kelimelerinde olduğu üzere “lâm” harfini cezimli bir şekilde okumanın da mümkün olduğuna işaret eder. San‘ânî, kalplerimizin ilim için birer kap olduğunu söylemekte ve bu benzetmesiyle, bizde olmayan şeylerin bu yolla bize getirileceğine işaret etmektedir.³⁹⁸

21- San‘ânî bazen ifadenin sözlük manasını vermeden direkt olarak tefsîrî manasını verir. Bununla ilgili farklı görüşleri serdeder. Bunu da genellikle فِيهِ أَقْوَالٌ خَمْسَةٌ/ثَلَاثَةٌ... diyerek yapar. Örneğin Âl-i İmrân 45. âyetinde³⁹⁹ geçen “mesîh” kelimesi ile ilgili altı tane görüşün varlığından söz eder. Başka bir deyişle îsâ (a.s) a bu ismin verilmesi konusunda altı farklı kanaat hâsıl olmuştur. Müellif bu görüşleri şu şekilde açıklar. Birinci görüşe göre, Îsâ (a.s) ın yeryüzündeki yolculuğu sebebiyle ona bu isim verilmiştir. Bu kelime “mefil” babındandır. Bu durumda aslı “mesyîh” şeklindedir. Yani “yâ” harfi cezimlenip, harekesi “sîn”e verilmiştir. İkinci görüşe göre ise “mesîh” kelimesi “feîl” babındandır ve “yeryüzünü temizleyen” anlamına gelmektedir. Üçüncü görüşe göre hastalıklı olan kime eliyle dokunursa veya ovalarsa onu iyileştirirdi. Onun için bu isim verilmiştir. Dördüncü görüşe göre “el-mesîh es-sıddîk”, yani çok dürüst olması sebebiyle bu isim verilmiştir. Beşinci görüşe göre annesinin karnından yağ sürülmüş, parlak bir şekilde çıktığı için bu isim verilmiştir. Altıncı ve son görüşe ise ayaklarının tabanının düz olması, çukuru olmaması sebebiyle bu isim verilmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁷ وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۚ إِنَّ لَعْنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ (el-Bakara 2/88)

³⁹⁸ San‘ânî, Tefsîru Garîbi'l-Kur‘ân, s.243.

³⁹⁹ إِذْ قَالَتِ الْمَلِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (Âl-i İmrân 3/45)

⁴⁰⁰ San‘ânî, Tefsîru Garîbi'l-Kur‘ân, s.274.

22- San‘ânî zaman zaman “على ثلاثة... معانٍ” diyerek, bazen de bunu demeden kelimenin barındırdığı farklı manalara işaret eder. Âl-i İmrân sûresinin 191. âyetinde⁴⁰¹ geçen “kıyâm” kelimesi buna örnek verilebilir. Müellif bu kelimenin üç farklı manaya gelebileceğinden söz etmektedir. Bu manalardan ilki “kâim” (ayakta duran) anlamıdır. İkinci manası “İşin kendisiyle yerine geldiği şey”dir. Üçüncüsü ise Nisâ sûresinin 5. âyetinden⁴⁰² anlaşıldığı üzere “dayanak”tır.⁴⁰³

23- San‘ânî bazen kelimeyi yine aynı kökten bir kelime ile açıklar. Buna benzer formdaki kelimelere örnekler vererek açıklamayı zenginleştirir. Örneğin, Âl-i İmrân sûresinin 79. âyetinde⁴⁰⁴ yer alan “hüküm” kelimesini “hikmet” olarak açıklamış, ardından aynı kökten ve farklı formda ancak aynı manayı taşıyan bu tür kelimelere başka örnekler vermiştir. Bunlar arasında “züllün-zilletün” (boyun eğme/alçaklık), “nühlün-nihletün” (hediye/hibe), “buğzun-biğzatün” (nefret/tiksinme) vb. sayılabilir.⁴⁰⁵

24- San‘ânî kelimelerin farklı lehçelerine işaret eder.⁴⁰⁶ Mesela Bakara sûresinin 158. âyetinde⁴⁰⁷ yer alan “hacce’l-Beyt” ifadesinin iki şekilde olduğunu söyler. “el-Hacc” şeklinde olduğunda mastar, “el-hicc” şeklinde olduğunda ise isim olduğunu belirtir.⁴⁰⁸

25- San‘ânî’nin lügavî konulara dair yer verdiği bilgiler büyük bir yekûn tutmaktadır. Müellifin, kelime veya terkiplerin manalarını açıklarken, muzafın hazfolup muzafın ileyhin onun yerine geçmesi⁴⁰⁹; “Feîl” vezninin zaman zaman

⁴⁰¹ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (Âl-i İmrân 3/191)

⁴⁰² وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا (en-Nisâ 5/5)

⁴⁰³ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.261.

⁴⁰⁴ مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ (Âl-i İmrân 3/79)

⁴⁰⁵ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.149.

⁴⁰⁶ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.61, 142, 218, 311.

⁴⁰⁷ (el-İbrâhîm 14/1) إِنَّ الصَّغَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ (Bakara 2/158)

⁴⁰⁸ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.141-142.

⁴⁰⁹ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi ‘l-Kur‘ân*, s.111.

“Mefûl” manasını ifade edebilmesi⁴¹⁰; bazı kelimelerin yer ismi olarak kullanıldığında çekimlenmeyip vadi ismi veya mastar olarak kullanıldığında çekimlenmesi⁴¹¹; tekil veya çoğul muhataba ikil siga ile emir verilebilmesi⁴¹² gibi pek çok değerli bilgiye işaret ettiği görülmektedir. Bunlardan biri Tâhâ sûresinin 12. âyetinde⁴¹³ yer almaktadır. Burada yer alan “tuvâ” kelimesinin “tīvâ” şeklinde de okunabileceğini, bunun yer ismi olarak kullanıldığında çekimlenmeyeceğini, vadi ismi olarak kullanıldığında ise müzekker isim olması sebebiyle çekimlenebileceğini ifade eder. Aynı şekilde mastar olarak kullanıldığında da çekimlenebileceğini söyler.⁴¹⁴

26- San‘ânî nadiren eserine aldığı kelime veya terkinin Kur‘ân‘da kaç yerde geçtiğini söyler ve bunları sıralar. Şâyet çok ise bazılarına işaret etmekle yetinir.⁴¹⁵ Ancak onun bu metoduna daha çok kitabının başlarında rastlanmaktadır. Örneğin “âyât” kelimesinin Kur‘ân‘da 184 kez geçtiğini söyler. Bunlardan bazılarını sıralayarak bu kelimenin Bakara sûresinin 61, 99, 118, 163, 219 ve 231. âyetlerinde zikredildiğini belirtir.⁴¹⁶

2.2.2.3. Yararlandığı Kaynaklar

San‘ânî’nin genellikle eser adı zikretmediği, bunun yerine istifade ettiği şahsiyetlerin bizzat isimlerini zikrederek onların görüşlerine yer verdiği görülmektedir. San‘ânî’nin kelime ve terkiplerin açıklamalarını verirken başvurduğu kaynaklar arasında sahâbiler, tabiîler, dil bilginleri ve tefsir âlimleri bulunmaktadır. Bunların arasında, Hz. Ömer (ö.23/644)⁴¹⁷, İbn Mes‘ûd (ö. 32/652-53)⁴¹⁸, Hz. Ali (ö.

⁴¹⁰ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi‘l-Kur‘ân*, s.170.

⁴¹¹ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi‘l-Kur‘ân*, s.224.

⁴¹² San‘ânî, *Tefsîru Garîbi‘l-Kur‘ân*, s.77.

⁴¹³ (Tâhâ 20/12) اِنِّى اَنَا رَبُّكَ فَارْخُفْ عَلَيْنَا اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى

⁴¹⁴ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi‘l-Kur‘ân*, s.224.

⁴¹⁵ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi‘l-Kur‘ân*, s.51, 52, 60.

⁴¹⁶ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi‘l-Kur‘ân*, s.52.

⁴¹⁷ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi‘l-Kur‘ân*, s.241.

⁴¹⁸ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi‘l-Kur‘ân*, s.159.

40/661), İbn Abbâs (ö. 68/687-88)⁴¹⁹, Zeyd b. Erkâm (ö. 68/688)⁴²⁰, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)⁴²¹, Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700)⁴²² gibi önemli sahabiler; Mücâhid (ö. 103/721)⁴²³, İkrime (ö. 105/723)⁴²⁴, İbn Sîrîn (ö. 110/729) ve Katâde (ö. 117/735)⁴²⁵ gibi tâbiîler; Yûnus b. Habîb el-Basrî (ö. 182/798)⁴²⁶, Ferrâ (ö. 207/822)⁴²⁷, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824 [?])⁴²⁸, Ahfeş el-Evsat (215/830 [?])⁴²⁹, Asmaî (ö. 216/831)⁴³⁰, İbn Sikkît (ö. 244/858)⁴³¹, Sa'leb (ö. 291/904)⁴³², Sicistânî (ö. 330/941), İbn Hâleveyh (ö. 370/980)⁴³³ gibi müfessir ve dil bilimciler bulunmaktadır. Bir yerde⁴³⁴ Sicistânî'den de alıntıda bulunan San'ânî, "Kâle'l-Kûfiyyûn (Kûfeliler şöyle dedi)" veya "Kâle'l-Basriyyûn (Basralılar şöyle dedi)"⁴³⁵, "Kâle'l-Luğaviyyûn (Dil bilginleri şöyle dedi)"⁴³⁶, "Hicazlılara göre böyledir" veya "İraklılara göre böyledir"⁴³⁷ gibi cümlelerle de dil bilginlerinin görüşlerini aktarmaktadır.

Eserde eski Arap şiiriyle azımsanmayacak ölçüde istişhâd edildiği görülmektedir. Müellif eski Arap şiirleriyle delil getirirken kullandığı şiirlerin sahibini yer yer zikretmiş; yer yer zikretmemiştir. Eserde şiirleriyle karşılaştığımız şairlerin başlıcaları şunlardır: A'sâ (ö. 7/629 [?])⁴³⁸, Lebîd (ö. 40 veya 41/660 veya 661)⁴³⁹,

⁴¹⁹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.51, 136, 138, 170, 243.

⁴²⁰ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.254.

⁴²¹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.138.

⁴²² San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.169.

⁴²³ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.62, 133, 192.

⁴²⁴ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.239.

⁴²⁵ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.107, 208, 309.

⁴²⁶ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.182, 296.

⁴²⁷ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.69, 122, 182, 207, 255.

⁴²⁸ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.155, 191, 209, 259, 305.

⁴²⁹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.182.

⁴³⁰ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.310.

⁴³¹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.260.

⁴³² San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.162, 168, 169.

⁴³³ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.146.

⁴³⁴ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.179.

⁴³⁵ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.114.

⁴³⁶ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.144.

⁴³⁷ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.259.

⁴³⁸ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.58, 260.

⁴³⁹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.64.

Ahtal (ö. 92/710-11)⁴⁴⁰, Kays b. Hatîm (ö. 620)⁴⁴¹, Accâc (ö.97/715-16)⁴⁴², Küseyyir (ö. 105/723)⁴⁴³, Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728 [?])⁴⁴⁴, Zürrumme (ö. 117/735)⁴⁴⁵, Antere (ö. 614 [?])⁴⁴⁶, Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604 [?])⁴⁴⁷.

2.3. MÜELLİFLER VE ESERLERİYLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Bu bölümde çalışmamıza konu ettiğimiz müellifler ve eserleriyle ilgili yapılmış olan çalışmalara işaret edeceğiz.

2.3.1. Sicistânî ve Eserleriyle İlgili Yapılan Çalışmalar

Araştırmamız sonucunda Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî ve eseriyle ilgili yapılmış olan herhangi bir tez çalışmasına rastlamadık. Onun söz konusu eseriyle ilgili sadece, Bayram Aktaş'ın kaleme almış olduğu, “Garîbu'l-Kur'ân İlmi ve Lugatu'l-Kur'ân'la İlişkisi” isimli bir makale bulunmaktadır. Onun bu eserinin daha önce herhangi kapsamlı bir araştırmaya konu edilmemiş olması, Sicistânî'nin eserini çalışmak istememizin sebepleri arasındaydı. Ayrıca daha önce de zikrettiğimiz gibi, tezimize konu ettiğimiz eser, Sicistânî'nin tek eseri olup kaynaklarda başka bir eserinden söz edilmemektedir.⁴⁴⁸

2.3.2. San'ânî ve Eserleriyle İlgili Yapılan Çalışmalar

Emir San'ânî ve eserleriyle ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda üçü doktora tezi, -elinizde bulunan tez dışında- bir yüksek lisans tezi ve bir doçentlik tezi bulunmaktadır. Bunlar içinde 2018 yılında, Elif Aydın tarafından hazırlanan “Emir es-

⁴⁴⁰ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.183.

⁴⁴¹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.184.

⁴⁴² San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.69, 92. 100, 267.

⁴⁴³ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.249.

⁴⁴⁴ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.211.

⁴⁴⁵ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.267.

⁴⁴⁶ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.313.

⁴⁴⁷ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.300.

⁴⁴⁸ Kaysî, *el-Umde*, s.27.

San‘ânide Hadis Usulü ve Rivâyet Tahlili” isimli doktora tezi dışındakiler halen devam eden çalışmalardır. Bunlar arasında İzettin Bıçak tarafından hazırlanan “Emîr es-San‘ânî (1182/1768) ve Şiirleri” adlı doktora tezi; Erkan Asya tarafından hazırlanan “Emir es-San‘ânî’nin İctihat Anlayışı” adlı yüksek lisans tezi; Mustafa Hayta tarafından hazırlanan “Emir es-San‘ânî’nin Hukuk Düşüncesi” adlı doçentlik tezi ve Hüseyin Kandemir tarafından hazırlanan “Emîr es-San‘ânî’nin (ö.1182/1768) Şerh Metodu” adlı doktora tezi yer almaktadır. Bu tezlerden ikisi İslam Hukuku, ikisi Hadis ve biri de Arap Dili ve Belagatı bilim dallarında hazırlanan tezlerdir. Elinizdeki tez ise, Emir San‘ânî’yi ve eserini tefsir ilmi açısından ele almış olup, onun Garîbü’l-Kur‘ân’a dair yazdığı eserini ele alan ilk çalışma olma özelliği taşımaktadır.

Buraya kadar bahsettiğimiz çalışmalar San‘ânî ile ilgili hazırlanan lisansüstü tezlerdi. Şimdi ise yazılmış makale, sempozyum, tebliğ-bildiri vb. çalışmalardan bahsetmek istiyoruz. Bunlardan biri Sedat Yıldırım tarafından yazılmış olan “Şeyh Bahauddîn’in “Zübdetü’l-Usûl” İsimli Eserinin Sünnet Bahsinin, Emir es-San‘ânî’nin “Tevdihü’l-Efkâr” Adlı Eserinin Sünnet Bahsiyle Karşılaştırılması” adlı makaledir. Bir diğeri Elif Aydın’a ait “Emîr es-San‘ânî ve Hadis Usûlüne Dair Bazı Görüşleri”; bir diğeri ise Kadir Gürler’e ait “İctihat Ve Taklit Tartışmaları Bağlamında Sened Açısından Hadislerin Sıhhati Meselesi -el-Emîr es-San‘ânî’nin İrşâdu’n-Nukkâd İlâ Teysîri’l-İctihâd’ı Özelinde-“ adlı makalelerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. NÜZHETÜ'L-KULÛB İLE TEFSÎRU GARÎBÎ'L-KUR'ÂN'IN MUKAYESESİ

Bu bölümde Nüzhetü'l-Kulûb ve Tefsîru Garîbî'l-Kur'ân adlı eserlerin çeşitli açılardan karşılaştırılması sonucunda ulaşılan bilgilere yer verilecektir. Her iki eser öncelikle kaynak ve metot yönünden, akabinde içerik ve biçim (tertip) bakımından bir karşılaştırmaya tabi tutulacaktır.

3.1. Kaynak Ve Metot Bakımından

Bu kısımda, her iki eseri, eserde kullanılan kaynaklar ve takip edilen metot bakımından mukayese etmeye gayret edeceğiz.

Öncelikle belirtmemiz gerekmektedir ki, her iki eserde kullanılan kaynaklar ve takip edilen metot ciddi ölçüde benzerlik göstermektedir. Öyle ki bazen aynı kelimenin manasını delillendirmek için aynı şiir ile istişhâd etmişler⁴⁴⁹, bazen de açıkladıkları manayı aynı âyet-i kerîme ile desteklemişlerdir.⁴⁵⁰ Ancak, San'ânî secde âyetlerinde geçen bir kelimeyi ele aldığına buna işaret etmekte ve ele aldığı kelimelerin Kur'ân'da geçtiği başka yerlere işaret etmekteyken Sicistânî'nin eserinde bunlar söz konusu olmamıştır.

Her iki müellif de eserlerinde pek çok âlim ve şairden nakilde bulunmuşlardır. Kendilerinden istifade ettikleri âlim ve şairlerden, her iki müellifin de yararlandığı ortak şahsiyetler pek çoktur. Hz. Ömer (644), İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53), İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Zeyd b. Erkâm (ö. 68/688), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700) gibi sahâbîler; Mücâhid (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723), İbn Sîrîn (ö. 110/729) ve Katâde (ö.117/735) gibi tâbiîler; Yûnus b. Habîb el-Basrî (ö.

⁴⁴⁹ Bkz. Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.72; San'ânî, *Tefsîru Garîbî'l-Kur'ân*, s.58.

⁴⁵⁰ Bkz. Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.181; San'ânî, *Tefsîru Garîbî'l-Kur'ân*, s.132.

182/798), Ferrâ (ö. 207/822), Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824 [?]), Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]), Asmaî (ö. 216/831), İbn Sikkît (ö. 244/858), Sa‘leb (ö. 291/904), İbn Hâleveyh (ö. 370/980) ve A‘şâ (ö. 7/629 [?]), Lebîd (ö. 40 veya 41/660 veya 661), Ahtal (ö. 92/710-11), Accâc (ö. 97/715-16), Küseyyir (ö. 105/723), Antere (ö. 614 [?]), Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604 [?]) gibi şairler her iki müellifin de istifade ettiği, sözlerine veya şiirlerine yer verdiği şahsiyetler arasında sayılabilir.

Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723) ve muallaka şairlerinden olan Hâris b. Hillize (ö. 570[?]) Sicistânî’nin San‘ânî’den, Kays b. Hatîm (ö. 620), Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728) ve Zürrumme (ö. 117/735) ise San‘ânî’nin Sicistânî’den farklı olarak istifade ettiği isimler arasında yer almaktadır.

3.2. İçerik Ve Biçim (Tertip) Bakımından

Bu bölümde ise, her iki eser içerik ve biçim (tertip) bakımından mukayese tabi tutulacaktır. Öncelikle Sicistânî’nin, ardından San‘ânî’nin birbirlerinden farklı olarak hangi kelimelere yer verdikleri; ibarenin kendisinin, bulunduğu sûrenin ve âyet numarasının da yer aldığı birer tablo ile gösterilecektir. Ardından iki müellifin de kitaplarına ortak olarak aldıkları ancak kelimenin yazımı/ımlâsı, ibarenin uzunluğu veya kısalığı vb. hususunda ortaklık gösterdikleri ve ayrıldıkları noktalara dikkat çekilecektir. Akabinde iki eser biçim (tertip) yönünden incelenecek ve bununla ilgili tespitlere yer verilecektir.

Ardından müelliflerin, eserlerinin içeriklerine bir başka deyişle garîb olarak kabul edip kitaplarına aldıkları kelimeler ve bunlara getirdikleri açıklamaların karşılaştırılması sonucunda ulaşılan verilere yer verilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle sadece Sicistânî’nin ardından sadece San‘ânî’nin yer verdiği kelimelere işaret edilecek, akabinde müelliflerin hem kelime hem de açıklama hususunda müşareket sağladıkları ancak Sicistânî’nin veya San‘ânî’nin ilave açıklamalarda bulunduğu kelimelere değinilecektir. Son olarak ise eserde yer verilmesi bakımından kelimelerin yazılışı ve ibarenin uzunluğu veya kısalığı meselesi incelenecektir.

3.2.1. Sadece Sicistâni'nin Yer Verdiği Kelimeler

Bu kısımda Sicistâni'nin, San'ânî'den farklı olarak eserine aldığı kelime ve kelime gruplarına yer verilmiştir. Aşağıda yer alan tabloda kitaptaki sıralama esas alınmış ve bu kelimelerin sayısı 428 olarak tespit edilmiştir. Tablonun daha anlaşılır bir hâl alması için, her bir yeni harfe geçişte, harfin yer aldığı ilk kelime kalın yazı tipi ile belirtilmiştir.

Burada belirtmek gerekir ki, Sicistâni'nin eserinde “âmîn”⁴⁵¹ lafzı gibi garîplik vasfı taşımayan bazı kelimelere yer vermesi, Kur'ân-ı Kerîm'de yer almayan kelimeleri dahi açıklamaya tâbi tutmasına örnek olması açısından önem arz etmektedir.

Tablo 1: Sadece Sicistâni'nin Yer Verdiği Kelimeler

İbare	Bulunduğu Sûre	Âyet Numarası
1. إِيَّاكَ ⁴⁵²	Fâtîha	5
2. أَلَا ⁴⁵³	Bakara	12
3. أَقِيمُوا الصَّلَاةَ ⁴⁵⁴	Bakara	43
4. آتُوا الزَّكَاةَ ⁴⁵⁵	Bakara	43
5. أَعْنَتَكُمْ ⁴⁵⁶	Bakara	220
6. أَنَّى شَأْنُكُمْ ⁴⁵⁷	Bakara	223

⁴⁵¹ Sicistâni, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.57.

⁴⁵² Sicistâni, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.58.

⁴⁵³ Sicistâni, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.58.

⁴⁵⁴ Sicistâni, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.58.

⁴⁵⁵ Sicistâni, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.60.

⁴⁵⁶ Sicistâni, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.64.

⁴⁵⁷ Sicistâni, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.64.

7.	آية ⁴⁵⁸	Bakara	248
8.	آتت أكلها ضعفين ⁴⁵⁹	Bakara	265
9.	أقسط عند الله ⁴⁶⁰	Bakara	282
10.	أسلمت وجهي لله ⁴⁶¹	Âl-i İmrân	20
11.	أنى لك هذا ⁴⁶²	Âl-i İmrân	37
12.	أخلق ⁴⁶³	Âl-i İmrân	49
13.	أعرض عنهم ⁴⁶⁴	Mâide	42
14.	أثابهم ⁴⁶⁵	Mâide	85
15.	الأنصاب ⁴⁶⁶	Mâide	90
16.	أين ⁴⁶⁷	En'âm	22
17.	أنظرني ⁴⁶⁸	A'râf	14
18.	آسى ⁴⁶⁹	A'râf	93

⁴⁵⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.64.

⁴⁵⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.65.

⁴⁶⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.65.

⁴⁶¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.65.

⁴⁶² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.65.

⁴⁶³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.65.

⁴⁶⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.69.

⁴⁶⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.70.

⁴⁶⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.70.

⁴⁶⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.71.

⁴⁶⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.72.

⁴⁶⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.73.

19.	أربعة حرم ⁴⁷⁰	Tevbe	36
20.	أوضعوا خلالكم ⁴⁷¹	Tevbe	47
21.	أمس ⁴⁷²	Yûnus	24
22.	أوي ⁴⁷³	Hûd	43
23.	أقلعي ⁴⁷⁴	Hûd	44
24.	أسفى ⁴⁷⁵	Yûsuf	84
25.	أجل ⁴⁷⁶	Hicr	5
26.	الأيكة ⁴⁷⁷	Hicr	78
27.	أوبار ⁴⁷⁸	Nahl	80
28.	أحتكن ذريته ⁴⁷⁹	Îsrâ	62
29.	الأمر ⁴⁸⁰	Îsrâ	85
30.	أمضي حقبا ⁴⁸¹	Kehf	60

⁴⁷⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.76.

⁴⁷¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.76.

⁴⁷² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.76.

⁴⁷³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.77.

⁴⁷⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.77.

⁴⁷⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.80.

⁴⁷⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.81.

⁴⁷⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.82.

⁴⁷⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.82.

⁴⁷⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.84.

⁴⁸⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.84.

⁴⁸¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.85.

31. أوجس في نفسه خيفة ⁴⁸²	Tâhâ	67
32. أعناقهم لها خاضعين ⁴⁸³	Şuarâ	4
33. أفاك ⁴⁸⁴	Şuarâ	222
34. أسبغ عليكم نعمه ⁴⁸⁵	Lokmân	20
35. اللاني ⁴⁸⁶	Ahzâb	4
36. أغلا ⁴⁸⁷	Yâsîn	8
37. أبق إلى الفلك ⁴⁸⁸	Sâffât	140
38. أوتاد ⁴⁸⁹	Sâd	12
39. أصاب ⁴⁹⁰	Sâd	36
40. أعلام ⁴⁹¹	Şûrâ	32
41. آنفا ⁴⁹²	Muhammed	16
42. أوجس منهم خيفة ⁴⁹³	Zâriyât	28

⁴⁸² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.86.

⁴⁸³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.89.

⁴⁸⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.90.

⁴⁸⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.92.

⁴⁸⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.92.

⁴⁸⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.94.

⁴⁸⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.95.

⁴⁸⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.95.

⁴⁹⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.98.

⁴⁹¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.95.

⁴⁹² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.100.

⁴⁹³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.102.

43. أدهى و أمر ⁴⁹⁴	Kamer	46
44. آن ⁴⁹⁵	Rahmân	44
45. الأمد ⁴⁹⁶	Hadîd	16
46. أفاء الله ⁴⁹⁷	Haşr	6
47. أدراك ⁴⁹⁸	Hâkka	3
48. أعجاز نخل خاوية ⁴⁹⁹	Hâkka	7
49. أسس على التقوى ⁵⁰⁰	Tevbe	108
50. أغوينهم ⁵⁰¹	Hicr	39
51. أمنيته ⁵⁰²	Hac	52
52. أفك ⁵⁰³	Zâriyât	9
53. أفق ⁵⁰⁴	Necm	7
54. أهرهم ⁵⁰⁵	Müzzemmil	10

⁴⁹⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.104.

⁴⁹⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.104.

⁴⁹⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.105.

⁴⁹⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.105.

⁴⁹⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.106.

⁴⁹⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.106.

⁵⁰⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.115.

⁵⁰¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.115.

⁵⁰² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.117.

⁵⁰³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.118.

⁵⁰⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.118.

⁵⁰⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.119.

55. إنما ⁵⁰⁶	Bakara	11
56. اثم ⁵⁰⁷	Bakara	85
57. ابن السبيل ⁵⁰⁸	Bakara	177
58. انفروا ⁵⁰⁹	Nisâ	71
59. انس ⁵¹⁰	En'âm	112
60. ابل ⁵¹¹	En'âm	144
61. ادريس ⁵¹²	Meryem	56
62. التقطه آل فرعون ⁵¹³	Kasas	8
63. بعثناكم ⁵¹⁴	Bakara	56
64. بقل ⁵¹⁵	Bakara	61
65. بقرة ⁵¹⁶	Bakara	67
66. بل ⁵¹⁷	Bakara	88

⁵⁰⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.119.

⁵⁰⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.121.

⁵⁰⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.123.

⁵⁰⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.124.

⁵¹⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.125.

⁵¹¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.125.

⁵¹² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.130.

⁵¹³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.131.

⁵¹⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.137.

⁵¹⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.137.

⁵¹⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.137.

⁵¹⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.137.

67.	بابل ⁵¹⁸	Bakara	102
68.	برزوا ⁵¹⁹	Bakara	250
69.	بحر ⁵²⁰	Mâide	96
70.	بدا ⁵²¹	En'âm	28
71.	بواكم ⁵²²	A'râf	74
72.	بأس ⁵²³	A'râf	97
73.	بلاغ للناس ⁵²⁴	İbrâhîm	52
74.	البيان ⁵²⁵	Rahmân	4
75.	الباطن ⁵²⁶	Hadîd	3
76.	باقية ⁵²⁷	Hâkka	8
77.	بكر ⁵²⁸	Bakara	68
78.	تابوت ⁵²⁹	Bakara	248

⁵¹⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.137.

⁵¹⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.138.

⁵²⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.139.

⁵²¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.140.

⁵²² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.141.

⁵²³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.141.

⁵²⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.143.

⁵²⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.146.

⁵²⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.146.

⁵²⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.146.

⁵²⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.150.

⁵²⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.154.

79.	تعفف ⁵³⁰	Bakara	273
80.	تخطئه الشيطان ⁵³¹	Bakara	275
81.	تحرير رقبة ⁵³²	Nisâ	92
82.	تمترو ⁵³³	En'âm	2
83.	تعد عيناك عنهم ⁵³⁴	Kehf	28
84.	تبيد ⁵³⁵	Kehf	35
85.	تفتروا على الله كذبا ⁵³⁶	Tâhâ	61
86.	تلفح ⁵³⁷	Mü'minûn	104
87.	تفسير ⁵³⁸	Furkân	33
88.	تبرج ⁵³⁹	Ahzâb	33
89.	تاليات ذكرا ⁵⁴⁰	Sâffât	3
90.	تله ⁵⁴¹	Sâffât	103

⁵³⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.154.

⁵³¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.154.

⁵³² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.156.

⁵³³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.157.

⁵³⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.163.

⁵³⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.163.

⁵³⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.164.

⁵³⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.165.

⁵³⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.166.

⁵³⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.168.

⁵⁴⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.169.

⁵⁴¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.169.

91.	تحيد ⁵⁴²	Kâf	19
92.	تزرعونه ⁵⁴³	Vâkıa	64
93.	تثير الأرض ⁵⁴⁴	Bakara	71
94.	تدلوا بها ⁵⁴⁵	Bakara	188
95.	تكفروه ⁵⁴⁶	Al-i İmrân	28
96.	تركيبهم ⁵⁴⁷	Tevbe	103
97.	تراود ⁵⁴⁸	Yûsuf	30
98.	تريحون ⁵⁴⁹	Nahl	6
99.	تصبحون ⁵⁵⁰	Rûm	17
100.	تحبرون ⁵⁵¹	Zuhruf	70
101.	تدمر كل شيء ⁵⁵²	Ahkâf	25
102.	توقروه ⁵⁵³	Feth	9

⁵⁴² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.171.

⁵⁴³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.172.

⁵⁴⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.176.

⁵⁴⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.176.

⁵⁴⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.177.

⁵⁴⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.178.

⁵⁴⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.178.

⁵⁴⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.178.

⁵⁵⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.180.

⁵⁵¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.180.

⁵⁵² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.180.

⁵⁵³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.180.

103. ⁵⁵⁴ لن تحصوه	Müzzemmil	20
104. ⁵⁵⁵ ثم	Tekvîr	21
105. ⁵⁵⁶ ثلاث	Nisâ	3
106. ⁵⁵⁷ ثقالا	Tevbe	41
107. ⁵⁵⁸ الجاهلين	A'râf	199
108. ⁵⁵⁹ جهد	Mâide	53
109. ⁵⁶⁰ جسد	A'râf	148
110. ⁵⁶¹ جرم	Hûd	22
111. ⁵⁶² جميل	Hicr	85
112. ⁵⁶³ جناحك	Hicr	88
113. ⁵⁶⁴ جنب الله	Zümer	56
114. ⁵⁶⁵ جعل	Zuhruf	3

⁵⁵⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.181.

⁵⁵⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.185.

⁵⁵⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.186.

⁵⁵⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.187.

⁵⁵⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.189.

⁵⁵⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.190.

⁵⁶⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.190.

⁵⁶¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.191.

⁵⁶² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.191.

⁵⁶³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.191.

⁵⁶⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.192.

⁵⁶⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.192.

115. الجاريات يسرا ⁵⁶⁶	Zâriyât	3
116. جلال ⁵⁶⁷	Rahmân	27
117. جزوعا ⁵⁶⁸	Meâric	20
118. جدر ⁵⁶⁹	Haşr	14
119. جنة ⁵⁷⁰	A'râf	184
120. جذع النخلة ⁵⁷¹	Meryem	23
121. حصرت ⁵⁷²	Nisâ	90
122. الحرج ⁵⁷³	Mâide	6
123. حام ⁵⁷⁴	Mâide	103
124. حتما مقضيا ⁵⁷⁵	Meryem	71
125. حرف ⁵⁷⁶	Hac	11
126. حاذرون ⁵⁷⁷	Şuarâ	56

⁵⁶⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.192.

⁵⁶⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.192.

⁵⁶⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.193.

⁵⁶⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.196.

⁵⁷⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.197.

⁵⁷¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.197.

⁵⁷² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.201.

⁵⁷³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.201.

⁵⁷⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.201.

⁵⁷⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.206.

⁵⁷⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.208.

⁵⁷⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.208.

127. حمية ⁵⁷⁸	Feth	26
128. الحاملات وقرآن ⁵⁷⁹	Zâriyât	2
129. حمالة الحطب ⁵⁸⁰	Mesed(Tebbet)	4
130. حجة ⁵⁸¹	Bakara	150
131. الحزن ⁵⁸²	Yûsuf	84
132. حسنى ⁵⁸³	Hadîd	10
133. حذرکم ⁵⁸⁴	Nisâ	71
134. الحنث ⁵⁸⁵	Vâkıa	46
135. خلاق ⁵⁸⁶	Bakara	200
136. خمر ⁵⁸⁷	Bakara	219
137. خيالك ⁵⁸⁸	İsrâ	64
138. خالص ⁵⁸⁹	Zümer	3

⁵⁷⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.209.

⁵⁷⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.209.

⁵⁸⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.210.

⁵⁸¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.211.

⁵⁸² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.212.

⁵⁸³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.213.

⁵⁸⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.214.

⁵⁸⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.214.

⁵⁸⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.217.

⁵⁸⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.217.

⁵⁸⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.219.

⁵⁸⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.221.

139. خفافا و ثقالا ⁵⁹⁰	Tevbe	41
140. دمرنا ⁵⁹¹	A'râf	137
141. دنا ⁵⁹²	Necm	8
142. دنيا ⁵⁹³	Enfâl	42
143. دون ⁵⁹⁴	Yâsîn	74
144. ذرهم ⁵⁹⁵	En'âm	91
145. ذا النون ⁵⁹⁶	Enbiyâ	87
146. الذاريات ⁵⁹⁷	Zâriyât	1
147. ذو ⁵⁹⁸	Bakara	105
148. رجيم ⁵⁹⁹	Âl-i İmrân	36
149. رحبت ⁶⁰⁰	Tevbe	25
150. رهبا ⁶⁰¹	Enbiyâ	90

⁵⁹⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.224.

⁵⁹¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.227.

⁵⁹² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.229.

⁵⁹³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.230.

⁵⁹⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.231.

⁵⁹⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.235.

⁵⁹⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.235.

⁵⁹⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.236.

⁵⁹⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.236.

⁵⁹⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.240.

⁶⁰⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.241.

⁶⁰¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.243.

151. رهط ⁶⁰²	Neml	48
152. راودوه عن ضيفه ⁶⁰³	Kamer	37
153. راضية ⁶⁰⁴	Hâkka	21
154. رهقا ⁶⁰⁵	Cin	6
155. رجع ⁶⁰⁶	Târik	11
156. رددناه أسفل سافلين ⁶⁰⁷	Tîn	5
157. رقود ⁶⁰⁸	Kehf	18
158. رعبا ⁶⁰⁹	Kehf	18
159. رويدا ⁶¹⁰	Târik	17
160. الرقاب ⁶¹¹	Bakara	177
161. ربا ⁶¹²	Bakara	275
162. ربحكم ⁶¹³	Enfâl	46

⁶⁰² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.244.

⁶⁰³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.246.

⁶⁰⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.247.

⁶⁰⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.247.

⁶⁰⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.248.

⁶⁰⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.248.

⁶⁰⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.249.

⁶⁰⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.249.

⁶¹⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.250.

⁶¹¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.250.

⁶¹² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.250.

⁶¹³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.251.

163. رباط الخل ⁶¹⁴	Enfâl	60
164. رحال ⁶¹⁵	Yûsuf	62
165. ركاب ⁶¹⁶	Haşr	6
166. زللت ⁶¹⁷	Bakara	209
167. زاهدين ⁶¹⁸	Yûsuf	20
168. زاهق ⁶¹⁹	Enbiyâ	18
169. الزاجرات ⁶²⁰	Sâffât	2
170. زقوم ⁶²¹	Sâffât	62
171. زنجبيل ⁶²²	Însân	17
172. سبيل الله ⁶²³	Bakara	154
173. سريع الحساب ⁶²⁴	Bakara	202
174. سواء ⁶²⁵	Âl-i İmrân	64

⁶¹⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.251.

⁶¹⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.252.

⁶¹⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.253.

⁶¹⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.254.

⁶¹⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.255.

⁶¹⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.256.

⁶²⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.256.

⁶²¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.256.

⁶²² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.258.

⁶²³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.262.

⁶²⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.262.

⁶²⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.262.

175. سار عوا ⁶²⁶	Âl-i İmrân	133
176. سكتا ⁶²⁷	En'âm	96
177. سائبة ⁶²⁸	Mâide	103
178. سعيد ⁶²⁹	Hûd	105
179. سيدها لدى الباب ⁶³⁰	Yûsuf	25
180. سموم ⁶³¹	Hicr	27
181. ساخرين ⁶³²	Zümer	56
182. سقر ⁶³³	Kamer	48
183. السابحات سبحا ⁶³⁴	Nâziât	3
184. المسابقات سبقا ⁶³⁵	Nâziât	4
185. سم الخياط ⁶³⁶	A'râf	40
186. السنة ⁶³⁷	Enfâl	38

⁶²⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.262.

⁶²⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.264.

⁶²⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.264.

⁶²⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.264.

⁶³⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.265.

⁶³¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.265.

⁶³² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.270.

⁶³³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.271.

⁶³⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.272.

⁶³⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.272.

⁶³⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.276.

⁶³⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.276.

187. سراجا منيرا ⁶³⁸	Ahzâb	46
188. سراجا ⁶³⁹	Kâf	44
189. سيئت ⁶⁴⁰	Mülk	27
190. سنين ⁶⁴¹	Tîn	2
191. شيطان ⁶⁴²	Bakara	36
192. شمائلهم ⁶⁴³	A'râf	17
193. شددنا ملكه ⁶⁴⁴	Sâd	20
194. الشأن ⁶⁴⁵	Rahmân	29
195. شرر ⁶⁴⁶	Mürselât	32
196. شكر ⁶⁴⁷	Sebe'	13
197. صاحب الجنب ⁶⁴⁸	Nisâ	36
198. صاغرون ⁶⁴⁹	Tevbe	29

⁶³⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.282.

⁶³⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.282.

⁶⁴⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.282.

⁶⁴¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.283.

⁶⁴² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.284.

⁶⁴³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.285.

⁶⁴⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.287.

⁶⁴⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.288.

⁶⁴⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.288.

⁶⁴⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.290.

⁶⁴⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.296.

⁶⁴⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.296.

199. صرف الله قلوبهم ⁶⁵⁰	Tevbe	127
200. صبار ⁶⁵¹	İbrâhîm	5
201. صحبة ⁶⁵²	Yâsîn	29
202. صدع ⁶⁵³	Târık	12
203. صم ⁶⁵⁴	Bakara	18
204. صليا ⁶⁵⁵	Meryem	70
205. ضالين ⁶⁵⁶	Fâtîha	7
206. ضيف ⁶⁵⁷	Hicr	51
207. ضير ⁶⁵⁸	Şuarâ	50
208. ضجعا ⁶⁵⁹	Âdiyât	1
209. ضياء ⁶⁶⁰	Yûnus	5
210. ضدا ⁶⁶¹	Meryem	82

⁶⁵⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.296.

⁶⁵¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.296.

⁶⁵² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.298.

⁶⁵³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.303.

⁶⁵⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.304.

⁶⁵⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.305.

⁶⁵⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.307.

⁶⁵⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.307.

⁶⁵⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.308.

⁶⁵⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.309.

⁶⁶⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.310.

⁶⁶¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.310.

211. طرائق ⁶⁶²	Mü'minûn	17
212. طوى ⁶⁶³	Tâhâ	12
213. طفل ⁶⁶⁴	Nûr	31
214. ظعنكم ⁶⁶⁵	Nahl	80
215. ظهريا ⁶⁶⁶	Hûd	92
216. عشي ⁶⁶⁷	Âl-i İmrân	41
217. عن ⁶⁶⁸	Nisâ	172
218. عتوا ⁶⁶⁹	A'râf	166
219. العاملين عليها ⁶⁷⁰	Tevbe	60
220. عمد ⁶⁷¹	Ra'd	2
221. عجولا ⁶⁷²	İsrâ	11
222. عميق ⁶⁷³	Hac	27

⁶⁶² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.313.

⁶⁶³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.317.

⁶⁶⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.317.

⁶⁶⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.318.

⁶⁶⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.320.

⁶⁶⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.324.

⁶⁶⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.325.

⁶⁶⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.325.

⁶⁷⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.326.

⁶⁷¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.327.

⁶⁷² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.327.

⁶⁷³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.329.

223. عتيق ⁶⁷⁴	Hac	29
224. عورات ⁶⁷⁵	Nûr	58
225. عرضنا الأمانة ⁶⁷⁶	Ahzâb	72
226. أولوا العزم من الرسول ⁶⁷⁷	Ahkâf	35
227. عزم الأمر ⁶⁷⁸	Muhammed	21
228. عجوز عقيم ⁶⁷⁹	Zâriyât	29
229. نعقل ⁶⁸⁰	Mülk	10
230. العاصفات عصفا ⁶⁸¹	Mürselât	2
231. عقبة ⁶⁸²	Beled	11
232. العاديات ضبحا ⁶⁸³	Âdiyât	1
233. عتيا ⁶⁸⁴	Meryem	8
234. عزى ⁶⁸⁵	Necm	19

⁶⁷⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.329.

⁶⁷⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.329.

⁶⁷⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.330.

⁶⁷⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.331.

⁶⁷⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.331.

⁶⁷⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.331.

⁶⁸⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.332.

⁶⁸¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.333.

⁶⁸² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.334.

⁶⁸³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.334.

⁶⁸⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.336.

⁶⁸⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.337.

235. عسرى ⁶⁸⁶	Leyl	10
236. عليين ⁶⁸⁷	Mutaffifin	18
237. عماد ⁶⁸⁸	Fecr	7
238. غيب ⁶⁸⁹	Bakara	3
239. النعم ⁶⁹⁰	Âl-i İmrân	153
240. غارمين ⁶⁹¹	Tevbe	60
241. الغرور ⁶⁹²	Âl-i İmrân	185
242. الغيث ⁶⁹³	Lokmân	34
243. غرف من فوقها غرف ⁶⁹⁴	Zümer	20
244. غطاء ⁶⁹⁵	Kehf	101
245. فجر ⁶⁹⁶	Bakara	187
246. فصل طالوت بالجنود ⁶⁹⁷	Bakara	249

⁶⁸⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.337.

⁶⁸⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.341.

⁶⁸⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.341.

⁶⁸⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.342.

⁶⁹⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.342.

⁶⁹¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.343.

⁶⁹² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.347.

⁶⁹³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.347.

⁶⁹⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.347.

⁶⁹⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.349.

⁶⁹⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.351.

⁶⁹⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.351.

247. فظا ⁶⁹⁸	Âl-i İmrân	159
248. فتياكم ⁶⁹⁹	Nisâ	25
249. فاطر السموات والأرض ⁷⁰⁰	En'âm	14
250. فرطنا فيها ⁷⁰¹	En'âm	31
251. فرش ⁷⁰²	En'âm	142
252. فاعلين ⁷⁰³	Enbiyâ	17
253. فهمناها ⁷⁰⁴	Enbiyâ	79
254. فقير ⁷⁰⁵	Hac	28
255. فارغا ⁷⁰⁶	Kasas	10
256. فطور ⁷⁰⁷	Mülk	3
257. الفدية ⁷⁰⁸	Bakara	184
258. الفتنة ⁷⁰⁹	Nûr	63

⁶⁹⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.351.

⁶⁹⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.351.

⁷⁰⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.352.

⁷⁰¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.352.

⁷⁰² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.352.

⁷⁰³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.353.

⁷⁰⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.353.

⁷⁰⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.354.

⁷⁰⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.355.

⁷⁰⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.360.

⁷⁰⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.361.

⁷⁰⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.361.

259. قلیل ⁷¹⁰	Nisâ	66
260. قاهر ⁷¹¹	En'âm	18
261. فاصدا ⁷¹²	Tevbe	42
262. قدمننا ⁷¹³	Furkân	23
263. قمل ⁷¹⁴	A'râf	133
264. قد ⁷¹⁵	Yûsuf	26
265. قرة عين لي ولك ⁷¹⁶	Kasas	9
266. قدر عليه رزقه ⁷¹⁷	Talâk	7
267. قيامه ⁷¹⁸	Bakara	85
268. قسط ⁷¹⁹	Âl-i İmrân	18
269. قطع ⁷²⁰	Hûd	81
270. قطر ⁷²¹	Kehf	96

⁷¹⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.365.

⁷¹¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.365.

⁷¹² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.366.

⁷¹³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.368.

⁷¹⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.373.

⁷¹⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.374.

⁷¹⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.374.

⁷¹⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.375.

⁷¹⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.375.

⁷¹⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.375.

⁷²⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.376.

⁷²¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.377.

271. قَدَد ⁷²²	Cin	11
272. كَيْف ⁷²³	Bakara	28
273. كَهْلَا ⁷²⁴	Âl-i İmrân	46
274. كَأَيْن ⁷²⁵	Âl-i İmrân	146
275. كَفِيلَا ⁷²⁶	Nahl	91
276. كَرْمَنَا بَنِي آدَمَ ⁷²⁷	İsrâ	70
277. كَلِمَةُ الْفَصْلِ ⁷²⁸	Şûrâ	21
278. كَاهِن ⁷²⁹	Tûr	29
279. كَشْفَةٌ ⁷³⁰	Necm	58
280. كَيْدُهُمْ ⁷³¹	Fîl	2
281. كَفَر ⁷³²	Bakara	88
282. كَرْسِيهِ ⁷³³	Bakara	255

⁷²² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.377.

⁷²³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.378.

⁷²⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.379.

⁷²⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.379.

⁷²⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.380.

⁷²⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.380.

⁷²⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.380.

⁷²⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.381.

⁷³⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.381.

⁷³¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.382.

⁷³² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.383.

⁷³³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.383.

283. كسالى ⁷³⁴	Nisâ	142
284. كبتوا ⁷³⁵	Mücâdele	5
285. كبار ⁷³⁶	Nûh	22
286. الكبر ⁷³⁷	Müddessir	35
287. كورت ⁷³⁸	Tekvîr	1
288. لطيف ⁷³⁹	En'âm	103
289. لدن ⁷⁴⁰	Hûd	1
290. لمح البصر ⁷⁴¹	Nahl	77
291. لفيفا ⁷⁴²	Îsrâ	104
292. ليت ⁷⁴³	Kasas	79
293. لولا ⁷⁴⁴	Kasas	82
294. لعل ⁷⁴⁵	Ahzâb	63

⁷³⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.383.

⁷³⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.384.

⁷³⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.384.

⁷³⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.384.

⁷³⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.384.

⁷³⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.388.

⁷⁴⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.389.

⁷⁴¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.389.

⁷⁴² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.389.

⁷⁴³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.389.

⁷⁴⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.390.

⁷⁴⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.390.

295. ⁷⁴⁶ لؤوا رؤوسهم	Münâfikûn	5
296. ⁷⁴⁷ لهب	Mürselât	31
297. ⁷⁴⁸ لدا	Meryem	97
298. ⁷⁴⁹ مناسكنا	Bakara	128
299. ⁷⁵⁰ معروف	Bakara	178
300. ⁷⁵¹ المحيض	Bakara	222
301. ⁷⁵² متاع	Bakara	241
302. ⁷⁵³ مرينا	Nisâ	4
303. ⁷⁵⁴ مبسوطتان	Mâide	64
304. ⁷⁵⁵ منامك	Enfâl	43
305. ⁷⁵⁶ مرصد	Tevbe	5
306. ⁷⁵⁷ مغارات	Tevbe	57

⁷⁴⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.391.

⁷⁴⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.392.

⁷⁴⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.395.

⁷⁴⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.395.

⁷⁵⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.396.

⁷⁵¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.396.

⁷⁵² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.398.

⁷⁵³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.399.

⁷⁵⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.401.

⁷⁵⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.401.

⁷⁵⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.401.

⁷⁵⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.402.

307. مغرماً ⁷⁵⁸	Tevbe	98
308. مردوا على النفاق ⁷⁵⁹	Tevbe	101
309. معزل ⁷⁶⁰	Hûd	42
310. مجيد ⁷⁶¹	Hûd	73
311. مجذوذ ⁷⁶²	Hûd	108
312. مثواه ⁷⁶³	Yûsuf	21
313. معاذ الله ⁷⁶⁴	Yûsuf	23
314. مكين ⁷⁶⁵	Yûsuf	54
315. مد الأرض ⁷⁶⁶	Ra'd	3
316. المثلات ⁷⁶⁷	Ra'd	6
317. متاب ⁷⁶⁸	Ra'd	30
318. موزون ⁷⁶⁹	Hicr	19

⁷⁵⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.402.

⁷⁵⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.402.

⁷⁶⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.402.

⁷⁶¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.402.

⁷⁶² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.402.

⁷⁶³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.402.

⁷⁶⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.402.

⁷⁶⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.402.

⁷⁶⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.403.

⁷⁶⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.403.

⁷⁶⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.403.

⁷⁶⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.403.

319. مسنون ⁷⁷⁰	Hicr	26
320. مواخر فيه ⁷⁷¹	Nahl	14
321. موعظة حسنة ⁷⁷²	İsrâ	125
322. محظور ⁷⁷³	İsrâ	20
323. ملوما محسور ⁷⁷⁴	İsrâ	29
324. مرحا ⁷⁷⁵	İsrâ	37
325. مستور ⁷⁷⁶	İsrâ	45
326. موفور ⁷⁷⁷	İsrâ	63
327. مثبور ⁷⁷⁸	İsrâ	102
328. موبقا ⁷⁷⁹	Kehf	52
329. مصرفا ⁷⁸⁰	Kehf	53
330. مونلا ⁷⁸¹	Kehf	58

⁷⁷⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.403.

⁷⁷¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.403.

⁷⁷² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.403.

⁷⁷³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.403.

⁷⁷⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.403.

⁷⁷⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.404.

⁷⁷⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.404.

⁷⁷⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.404.

⁷⁷⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.404.

⁷⁷⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.404.

⁷⁸⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.404.

⁷⁸¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.404.

331. مجمع البحرين ⁷⁸²	Kehf	60
332. مقام ⁷⁸³	Hac	21
333. مقيلا ⁷⁸⁴	Furkân	24
334. مثل ⁷⁸⁵	Furkân	33
335. مزقناهم كل ممزق ⁷⁸⁶	Sebe'	19
336. مناص ⁷⁸⁷	Sâd	3
337. ماكنون ⁷⁸⁸	Zuhruf	77
338. المسجور ⁷⁸⁹	Tûr	6
339. منضود ⁷⁹⁰	Vâkıa	29
340. منوعا ⁷⁹¹	Meâric	21
341. مهيل ⁷⁹²	Müzzemmil	14
342. مهل ⁷⁹³	Târık	17

⁷⁸² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.405.

⁷⁸³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.405.

⁷⁸⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.406.

⁷⁸⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.406.

⁷⁸⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.408.

⁷⁸⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.409.

⁷⁸⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.409.

⁷⁸⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.410.

⁷⁹⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.412.

⁷⁹¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.414.

⁷⁹² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.415.

⁷⁹³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.415.

343. مأكول ⁷⁹⁴	Fîl	5
344. محيط ⁷⁹⁵	Bakara	19
345. مقتطرة ⁷⁹⁶	Âl-i İmrân	14
346. مقترفون ⁷⁹⁷	En'âm	113
347. مسرف ⁷⁹⁸	A'râf	31
348. متحرفا لقتال ⁷⁹⁹	Enfâl	16
349. المؤلفه قلوبهم ⁸⁰⁰	Tevbe	60
350. مطوعين ⁸⁰¹	Tevbe	79
351. منزلين ⁸⁰²	Yûsuf	59
352. مقرنين ⁸⁰³	İbrâhîm	49
353. مباركة ⁸⁰⁴	Nûr	35
354. منقلب ⁸⁰⁵	Şuarâ	227

⁷⁹⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.416.

⁷⁹⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.418.

⁷⁹⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.419.

⁷⁹⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.423.

⁷⁹⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.423.

⁷⁹⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.423.

⁸⁰⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.424.

⁸⁰¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.424.

⁸⁰² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.426.

⁸⁰³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.427.

⁸⁰⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.429.

⁸⁰⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.430.

355. معوقين ⁸⁰⁶	Ahzâb	18
356. مرجفون ⁸⁰⁷	Ahzâb	60
357. ممسك ⁸⁰⁸	Fâtır	2
358. ممطرنا ⁸⁰⁹	Ahkâf	24
359. المقسمات أمر ⁸¹⁰	Zâriyât	4
360. منهم ⁸¹¹	Kamer	11
361. منشآت ⁸¹²	Rahmân	24
362. المزن	Vâkıa	69
363. مسندة ⁸¹³	Münâfikûn	4
364. مكبا على وجهه ⁸¹⁴	Mülk	22
365. المرسلات عرفا ⁸¹⁵	Mürselât	1
366. الملقیات ذكر ⁸¹⁶	Mürselât	5
367. المدبرات أمر ⁸¹⁷	Nâziât	5

⁸⁰⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.431.

⁸⁰⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.431.

⁸⁰⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.431.

⁸⁰⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.433.

⁸¹⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.433.

⁸¹¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.434.

⁸¹² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.434.

⁸¹³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.435.

⁸¹⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.436.

⁸¹⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.436.

⁸¹⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.437.

⁸¹⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.437.

368. ⁸¹⁸ فالموريات قدحا	Âdiyât	2
369. ⁸¹⁹ فالمغيرات صباحا	Âdiyât	3
370. ⁸²⁰ المهاد	Bakara	206
371. ⁸²¹ معشار	Sebe'	45
372. ⁸²² نحن	Bakara	11
373. ⁸²³ ننسأها	Bakara	106
374. ⁸²⁴ نصير	Bakara	107
375. ⁸²⁵ ننشرها	Bakara	259
376. ⁸²⁶ نقضهم	Nisâ	155
377. ⁸²⁷ نافلة	Îsrâ	79
378. ⁸²⁸ نكروا	Neml	41
379. ونزعنا من كل أمة ⁸²⁹ شهيدا	Kasas	75

⁸¹⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.437.

⁸¹⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.439.

⁸²⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.440.

⁸²¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.442.

⁸²² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.443.

⁸²³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.443.

⁸²⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.444.

⁸²⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.444.

⁸²⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.444.

⁸²⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.445.

⁸²⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.449.

⁸²⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.450.

380. ⁸³⁰ النشأة الأخرى	Necm	47
381. ⁸³¹ نسر	Nûh	23
382. ⁸³² نفر	Cin	1
383. ⁸³³ الناشرات نشر	Mürselât	3
384. ⁸³⁴ النازعات عرفا	Nâziât	1
385. ⁸³⁵ الناشطات نشطا	Nâziât	2
386. ⁸³⁶ نشرح	Şerh (Înşirâh)	1
387. ⁸³⁷ نسفت	Mürselât	10
388. ⁸³⁸ نعمة	Bakara	211
389. ⁸³⁹ واحد	Bakara	163
390. ⁸⁴⁰ وقود	Âl-i İmrân	10
391. ⁸⁴¹ واحدة	Sebe'	46

⁸³⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.452.

⁸³¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.453.

⁸³² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.453.

⁸³³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.454.

⁸³⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.454.

⁸³⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.454.

⁸³⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.455.

⁸³⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.460.

⁸³⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.461.

⁸³⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.463.

⁸⁴⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.463.

⁸⁴¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.468.

392. وسطى ⁸⁴²	Bakara	238
393. وثقى ⁸⁴³	Bakara	256
394. وقر ⁸⁴⁴	Zâriyât	2
395. وطاء ⁸⁴⁵	Müzzemmil	6
396. هل ⁸⁴⁶	Însân	1
397. هزي إليك ⁸⁴⁷	Meryem	25
398. لا ترغ قلوبنا ⁸⁴⁸	Âl-i İmrân	8
399. لا يجليها لوقتها إلا هو ⁸⁴⁹	A'râf	187
400. لا تغلوا في دينكم ⁸⁵⁰	Nisâ	171
401. لا تبذر ⁸⁵¹	İsrâ	26
402. لا أبرح ⁸⁵²	Kehf	60
403. لا تنيا في ذكرى ⁸⁵³	Tâhâ	42

⁸⁴² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.470.

⁸⁴³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.470.

⁸⁴⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.471.

⁸⁴⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.472.

⁸⁴⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.477.

⁸⁴⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.478.

⁸⁴⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.479.

⁸⁴⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.479.

⁸⁵⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.479.

⁸⁵¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.480.

⁸⁵² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.480.

⁸⁵³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.480.

404. لا تنازوا بالألقاب ⁸⁵⁴	Hucurât	11
405. لاثين ⁸⁵⁵	Nebe'	23
406. يرشدون ⁸⁵⁶	Bakara	186
407. يطعمه ⁸⁵⁷	Bakara	249
408. يتدبرون القرآن ⁸⁵⁸	Nisâ	82
409. يلبسكم شيعا ⁸⁵⁹	En'âm	65
410. اليتيم ⁸⁶⁰	En'âm	152
411. يخصفان عليهما من ورق الجنة ⁸⁶¹	A'râf	22
412. اليم ⁸⁶²	A'râf	136
413. يد ⁸⁶³	Tevbe	29
414. اليقين ⁸⁶⁴	Hicr	99
415. يظهره ⁸⁶⁵	Kehf	97

⁸⁵⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.481.

⁸⁵⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.481.

⁸⁵⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.483.

⁸⁵⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.483.

⁸⁵⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.486.

⁸⁵⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.487.

⁸⁶⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.487.

⁸⁶¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.487.

⁸⁶² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.488.

⁸⁶³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.489.

⁸⁶⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.492.

⁸⁶⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.493.

416. ⁸⁶⁶ يرمون المحصنات	Nûr	4
417. ⁸⁶⁷ يعيي	Ahkâf	33
418. ⁸⁶⁸ يأكل لحم أخيه ميتا	Hucurât	12
419. ⁸⁶⁹ يتنازعون فيها كأسا	Tûr	23
420. ⁸⁷⁰ يحموم	Vâkîa	43
421. ⁸⁷¹ يتماسا	Mücâdele	3
422. يحض على طعام المسكين ⁸⁷²	Hâkka	34
423. ⁸⁷³ يغوث ويعوق	Nûh	23
424. ⁸⁷⁴ يتغامزون	Mutaffîfîn	30
425. ⁸⁷⁵ يغشي الليل النهار	A'râf	54
426. ⁸⁷⁶ يجليها لوقتها	A'râf	187
427. ⁸⁷⁷ يصدر الرعاء	Kasas	23

⁸⁶⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.493.

⁸⁶⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.501.

⁸⁶⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.502.

⁸⁶⁹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.503.

⁸⁷⁰ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.503.

⁸⁷¹ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.504.

⁸⁷² Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.504.

⁸⁷³ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.504.

⁸⁷⁴ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.505.

⁸⁷⁵ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.509.

⁸⁷⁶ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.509.

⁸⁷⁷ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.512

428. يقذفون من كل جانب ⁸⁷⁸	Sâffât	8
---------------------------------------	--------	---

3.2.2. Sadece San'ânî'nin Yer Verdiği Kelimeler

Bu kısımda, San'ânî'nin Sicistânî'den farklı olarak eserine aldığı kelimelere yer verilmiştir. Aşağıda tablo oluşturulurken San'ânî'nin kitabındaki sıralama esas alınmış ve bu kelimeler 17 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2: Sadece San'ânî'nin Yer Verdiği Kelimeler

İbare	Bulunduğu Sûre	Âyet Numarası
1. أيام معلومات ⁸⁷⁹	Hac	28
2. أقسط عند ذلك ⁸⁸⁰	Bakara	282
3. فئات أكلها ضعفين ⁸⁸¹	Bakara	265
4. أسلمت وجهي لله ⁸⁸²	Âl-i İmrân	20
5. أنى لك هذا ⁸⁸³	Âl-i İmrân	37
6. وأقاموا الصلاة ⁸⁸⁴	A'râf	170
7. استوى ⁸⁸⁵	Bakara	29

⁸⁷⁸ Sicistânî, *Nüzhetü 'l-Kulûb*, s.513.

⁸⁷⁹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi 'l-Kur'ân*, s.53.

⁸⁸⁰ San'ânî, *Tefsîru Garîbi 'l-Kur'ân*, s.54.

⁸⁸¹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi 'l-Kur'ân*, s.54.

⁸⁸² San'ânî, *Tefsîru Garîbi 'l-Kur'ân*, s.54.

⁸⁸³ San'ânî, *Tefsîru Garîbi 'l-Kur'ân*, s.54.

⁸⁸⁴ San'ânî, *Tefsîru Garîbi 'l-Kur'ân*, s.60.

⁸⁸⁵ San'ânî, *Tefsîru Garîbi 'l-Kur'ân*, s.62.

8.	إِذَا ⁸⁸⁶	Meryem	89
9.	تَفِيضُ ⁸⁸⁷	Mâide	83
10.	زُرْقَاهُ ⁸⁸⁸	Tâhâ	102
11.	غَسَقُ ⁸⁸⁹	Îsrâ	78
12.	كَفْلِينَ مِنْ رَحْمَتِهِ ⁸⁹⁰	Hadîd	28
13.	الْكَبِيرَاءِ ⁸⁹¹	Yûnus	78
14.	الْمُدَّثِّرِ ⁸⁹²	Müddessir	1
15.	وَالْوَتْرِ ⁸⁹³	Fecr	3
16.	لَغِيَةِ ⁸⁹⁴	Ğâşiye	11
17.	يُحَادُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ⁸⁹⁵	Mücâdele	5

⁸⁸⁶ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.96.

⁸⁸⁷ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.117.

⁸⁸⁸ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.181.

⁸⁸⁹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.243.

⁸⁹⁰ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.266.

⁸⁹¹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.295.

⁸⁹² San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.312.

⁸⁹³ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.322.

⁸⁹⁴ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.345.

⁸⁹⁵ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.345.

3.2.3. Müelliflerin Ortak Olarak Verdikleri Açıklamanın Üzerine Sicistânî'nin İlaveleri Bulunan Kelimeler

Burada iki müellifin de eserlerine aldıkları hatta ve hatta aynı açıklamayı yaptıkları ancak bu açıklama üzerine Sicistânî'nin birtakım ilavelerde bulunduğu kelimelere işaret edilecek ve söz konusu ilavelere yer verilecektir.

1. صَابِينَ (Bakara, 62. âyet)⁸⁹⁶

Müelliflerin her ikisi de Bakara sûresinin 62. âyetinde⁸⁹⁷ geçen “sâbiîne” kelimesini “bir dinden çıkıp diğerine girmek” şeklinde açıklamışlardır. Mesela “Falanca din değiştirdi” demek istendiğinde veya birisi bir dinden başka bir dine geçtiğinde yani başka bir dini benimsediğinde bu fiilin kullanıldığını söylemişlerdir. Bu kelimenin, “yıldızlar doğdu” anlamında صَبَاتُ النُّجُوم (sabati'n nucûm) yıldızlar için de kullanıldığını ifade etmişlerdir. Ardından “dışın çıkması” anlamına gelen صَبَا نَابِه (sabee nâbuhu) tabirine işaret etmişlerdir. Bundan sonra her iki müellif de Katâde'den nakledilen şu söze yer vermişlerdir. “Dinler altı tanedir. Bunların beşi şeytanın, biri ise Rahmânındır. Birincisi: Meleklerle ibadet eden Sâbiîlerdir. Bunlar Kâbe'ye yönelerek namaz kılar ve Zebûr'u okurlar. İkincisi: Güneş ve Ay'a tapan/ibadet eden ve bununla birlikte birtakım putlara da ibadet eden Mecûsilerdir. Üçüncüsü: Yahûdîlerdir. Dördüncüsü ise Hıristiyanlardır.”

Sicistânî bunlara ek olarak, İbn Hâleveyh'in İbn Ömer ile olan bir hatırasına yer vermiştir. Onun aktardığına göre, İbn Hâleveyh bir gün İbn Ömer'e, Katâde hakkında “Katâde'nin hafızası da bir tuhaf!” demiştir. O da kendisini onaylayarak, bir gün meclisinde iken Kâtâde'nin şöyle söylediğini nakletmiştir. “Asla bir şeyleri unutan birisi değilim.” Ardından yardımcısına dönüp ayakkabılarını getirmesini isteyen Katâde'nin yardımcısından aldığı cevap ise, “Ayakkabılarınız ayağınızdadır.” olmuştur.⁸⁹⁸

⁸⁹⁶ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.294; San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.208.

⁸⁹⁷ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ

(el-Bakara 2/62)

⁸⁹⁸ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.294.

2. يَخْرُصُونَ (En'âm, 116. âyet)⁸⁹⁹

Her iki müellif de En'âm sûresinin 116. âyetinde⁹⁰⁰ geçen “yahrusûne” ifadesini “varsaymak” olarak açıklamışlardır. San'ânî bununla yetinirken, Sicistânî bu kelimenin “tahmin yürütmek” anlamına geldiğini de eklemiştir. Bunun henüz gerçekleşmemiş bir zannı, kanaati ve düşünceyi ifade ettiğini; dolayısıyla bazen isabet edilip, bazen hata edilebilecek nitelikte bir varsayım manasını taşıdığını dile getirmektedir.⁹⁰¹

3. نَضِيدٌ (Kâf, 10. âyet)⁹⁰²

Kâf sûresinin 10. âyetinde⁹⁰³ geçen “nadîd” kelimesini Sicistânî de San'ânî de “dizilmiş”, “bazısı bazısının yanına dizilmiş olan şey” şeklinde açıklamışlardır. Sicistânî buna ilaveten bu kelimenin, bir şey için kullanılmasının, o şeyin gizlenmiş bir durumda olması halinde mümkün olacağını; başka bir deyişle ancak gizlendiği müddetçe kullanılabileceğini belirtmiştir. Yani açıldığı veya meydana çıktığı takdirde, bir şey için artık “nadîd” kelimesi kullanılamamaktadır.⁹⁰⁴

4. يَعْْمَهُونَ (Bakara, 15. âyet)⁹⁰⁵

Her iki müellif de Bakara sûresinin 15. âyetinde⁹⁰⁶ geçen “ya'mehûn” kelimesini “dalâlete sapmak” şeklinde açıklamışlardır. Mesela رجل عامه/عمه (raculün âmihûn/amehûn) denir. Bu şekilde kullanıldığında, “yoldan çıkmış adam, yoldan sapmış adam” anlamlarına gelir. يَعْْمَهُونَ (ya'mehûn) veya يَعْْمُونَ (ya'mûn), يَضْلُونَ (yudillûn) anlamında olup, “yolunu kaybetmek ve yanılmak” gibi anlamlarını taşır. Bununla beraber, العَمَى (el-amâ) nın gözde, العمه (el-ameh) in ise kalpte olduğunu

⁸⁹⁹ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.487; San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.326.

⁹⁰⁰ وَأَنْ تُطِيعَ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (el-En'âm 6/116)

⁹⁰¹ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.487.

⁹⁰² Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.451; San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, 303.

⁹⁰³ وَالنَّحْلُ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ (Kâf 50/10)

⁹⁰⁴ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.451.

⁹⁰⁵ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.482; San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.323.

⁹⁰⁶ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمْدُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (el-Bakara 2/15)

belirtmiştir.⁹⁰⁷ Yani el-amâ gözün görmemesi, el-ameh ise basiretsizlik şeklinde anlaşılabilir.

5. وَرَأَوْهُمْ مَلَكٌ (Kehf, 79. âyet)⁹⁰⁸

Sicistânî de, San'ânî de Kehf sûresinin 79. âyetinde⁹⁰⁹ geçen “verâehum” kelimesinin “ön” manasına geldiğini söylemişlerdir. “verâe”nin hem “ön”, hem de “arka” manasına gelebildiğini ve bu sebeple ezdâd⁹¹⁰ kelimelerden sayıldığını ifade etmişlerdir. Bundan sonra Sicistânî, Ğulâmu Sa'leb ismiyle tanınan Ebû Ömer'den nakledilen şu söze yer vermiştir. Ona göre, Rabbimizin Bakara sûresinin 91. âyetinde⁹¹¹ yer alan وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ sözü, bu “ondan başkasını inkâr ederler” anlamındadır.⁹¹²

6. يَأْتِلُ (Nûr, 22. âyet)⁹¹³

Her iki müellif de Nûr sûresinin 22. âyetinde⁹¹⁴ geçen “ye'teli” ifadesine “yemin etmek” anlamını verdikten sonra, bu kelimenin **الآلية** (el-eliyye) den ve **يَفْتَعِلُ** (yefte'lu) bâbından geldiğini söylemişlerdir. Sicistânî buna ek olarak, **يَتَالُ** (yetelle) şeklinde de okunduğunu belirtmiştir. Bunun da yine, **الآلية** (el-eliyye) kelimesinden geldiğini ancak bu defa **يَتَفَعِلُ** (yetefe'lu) bâbına sokulduğunu ifade etmiştir. **مَا أَلَوْتُ جَهْدًا** (mâ elevtü cuhden) (Çalışmayı elden bırakmadım.) sözünün de buradan geldiğini belirterek, açıklamayı bitirmiştir.

7. وَالْعَصْرِ (Asr, 1. âyet)

Sicistânî de, San'ânî de Asr sûresinin ilk âyetinde⁹¹⁵ yer alan “asr” kelimesinin “zaman” manasına geldiğini ve bu âyetle Yüce Allah'ın zamana yemin ettiğini ifade

⁹⁰⁷ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.482.

⁹⁰⁸ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.465; San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.312.

⁹⁰⁹ **أَمَّا السَّاعِيَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاجِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلَكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا** (el-Kehf 18/79)

⁹¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süyûtî, *el-Müzhir*, Cilt 1, s.387-402.

⁹¹¹ **وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا تَأْمِنُوا بِمَا نَحْنُ بِأَعْيُنِنَا وَكَيْفَ نُؤْمِنُ بِمَا نَحْنُ بِأَعْيُنِنَا وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ** (el-Bakara 2/91)

⁹¹² Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.465.

⁹¹³ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.495; San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.331.

⁹¹⁴ **وَلَا يَأْتِلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيُغْفَرُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ** (en-Nûr 24/22)

⁹¹⁵ **وَالْعَصْرِ** (el-Asr 103/1)

etmişlerdir. Sicistânî, bu açıklamaya ek olarak, asr kelimesinin “akşam”, “güneşin batışı ile batması arasındaki zaman” ve “ikinci namazı” anlamlarına gelebileceğini de eklemiştir.

3.2.4. Müelliflerin Ortak Olarak Verdikleri Açıklamanın Üzerine San‘ânî’nin İlaveleri Bulunan Kelimeler

Burada iki müellifin de eserlerine aldıkları hatta ve hatta aynı açıklamayı yaptıkları ancak bu açıklama üzerine San‘ânî’nin birtakım ilavelerde bulunduğu kelimelere işaret edilecek ve söz konusu ilavelere yer verilecektir.

1. بِالْجِبْتِ (Nisâ, 51. âyet)⁹¹⁶

Nisâ sûresi 51. âyetinde⁹¹⁷ geçen “cibt” kelimesini her iki müellif de, “Allah’tan başka ibadet edilen her şeye verilen isim” şeklinde açıklamışlardır. Buna ilaveten San‘ânî “cibt” kelimesinin sihir manasına geldiğine işaret etmiştir.⁹¹⁸

2. وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ (Hâkka, 12. âyet)⁹¹⁹

Her iki müellifin Hâkka sûresinin 12. âyetinde⁹²⁰ geçen bu ifadeye verdikleri ortak mana “hafızalı (muhafaza edici) kulaklar algılasın diye” şeklindedir. “İlmi aklımda tuttuğumda, onu ezberlemiş ve muhafaza etmiş olurum.” sözü de aynı anlamdadır. San‘ânî’nin bu açıklamaya ek olarak getirdiği ilavede, bir hadis-i şerif yer almaktadır. O, Hz. Peygamber’in (s.a.s), Hz. Ali’ye söylediği şu sözü nakletmektedir. “Ey Ali! Allah’tan senin kulaklarını böyle kavrayışlı kılmasını diledim.”⁹²¹

3. تَجَسَّسُوا (Hucurât, 12.âyet)⁹²²

⁹¹⁶ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.197; San‘ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur‘ân*, s.140.

⁹¹⁷ (en-Nisâ 4/51) أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحاً مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلاً (en-Nisâ 4/51)

⁹¹⁸ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur‘ân*, s.140.

⁹¹⁹ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.173; San‘ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur‘ân*, s.127.

⁹²⁰ (el-Hâkka 69/12) لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ

⁹²¹ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur‘ân*, s.127.

⁹²² Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.171; San‘ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur‘ân*, s.126.

Hucurât sûresinin 12. âyetinde⁹²³ geçen “tecessesû” kelimesi, لَا تَجَسَّسُوا (lâ tecessesû) şeklinde nehiy lâ-m-ı ile beraber gelse de, her iki müellif de bu kelimeyi, bu harfi dikkate almadan تَجَسَّسُوا şekliyle kitaplarına almışlardır. Her ikisi de, bu kelimenin, “haberleri araştırmak” anlamına geldiğini, hatta casus kelimesinin de buradan geldiğini söylemişlerdir. San’ânî İbn Hâleveyh’in şu sözünü de eklemiştir. Onun aktardığına göre İbn Hâleveyh, “Casus kötü sır sahibidir, namus ise iyi sır sahibidir.” demiştir.⁹²⁴

4. ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ (Mürselât, 30.âyet)⁹²⁵

Sicistânî, Mürselât sûresinin 30. âyetinde⁹²⁶ geçen “şuabin” kelimesini “cehennem dumanı” şeklinde açıklamıştır. San’ânî ise bu manaya ilaveten senediyle beraber bir rivâyet aktarmıştır. Bu rivâyet şöyledir. Ebû Amr’ın Ferrâ’dan, onun da Müberred’den naklettiğine göre, ثَلَاثِ شُعَبٍ (selâsi şuabin) ifadesi hakkında, bunun neden üç (kol) tane olduğu sorulduğunda şöyle denilmiştir. Duman hapsediği yerden çıktığı zaman, sağ, solu ve üst tarafı kaplar. Dördüncü bir taraf yoktur, denilmiştir.⁹²⁷ Gerçekten de duman dağılmaya başladığında sağa, sola ve üste doğru yayılmaya başlar.

Müellif daha sonra ظِلِّ (zıllin) kelimesinin anlamına ilişkin olarak, Zemahşerî’nin *el-Keşşâf*’ta yer verdiği şu bilgiye işaret etmektedir. Cennette kişinin, Tûbâ isimli bir ağacın gölgesinin altında 100 ya da 1000 yıl gidebileceğini nakleden San’ânî, bu kelimenin de gölge manasına geldiğini bu yolla açıklamış olmaktadır.⁹²⁸

5. تَبَتَّلَ إِلَيْهِ (Müzzemmil 8.âyet)⁹²⁹

⁹²³ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنَاهُ وَأَتَوْا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ (el-Hucurât 49/12)

⁹²⁴ San’ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur’ân*, s.126.

⁹²⁵ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.320; San’ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur’ân*, s.227.

⁹²⁶ انْطَلِقُوا إِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ (el-Mürselât 77/30)

⁹²⁷ San’ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur’ân*, s.227.

⁹²⁸ San’ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur’ân*, s.227.

⁹²⁹ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.174; San’ânî, a.g.e., s.128.

Her iki müellif de Müzzemmil sûresinin 8. âyetinde⁹³⁰ yer alan “tebettel ileyhi” ifadesine “kendini adamak, kendini vermek” şeklinde bir mana vermişlerdir. Buna ilaveten San’ânî’ye göre, البتل (el-betl), kendini bir şeye adamanın yahut da kendini bir şeye vermenin en şiddetli halidir. Bilindiği üzere, Hz. Peygamber’in kızı Fatımatü’z-Zehrâ (r.anha), Betûl ismiyle bilinir. O da kendisini ibadete vermesi sebebiyle bu isimle anılmaktadır.⁹³¹

3.2.5. Kelimenin Yazılışı

Bu başlık altında Sicistânî ve San’ânî’nin garîb kabul ederek eserlerine aldıkları kelime veya kelime gruplarının yazılışlarındaki farklılıklara işaret edilecektir. Bunların büyük bir kısmı hemzenin yazılışı ile ilgili olup, bir kısmı da söz ve söz grubunun başında yer atıf harfleri, te’kîd lamları, yemin harfleri vb. gibi unsurların zikredilip zikredilmemesi ile ilgilidir. Bunların örnekleri pek fazladır ancak biz aşağıdaki tablo vesilesiyle birkaç tanesine işaret etmenin yeterli olacağını düşünüyoruz.

Tablo 3: Kelimelerin Yazılışlarındaki Farklılıklar Açısından Nüzhetü’l-Kulûb ve Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân’daki Kelimeler

Nüzhetü’l-Kulûb’ta Yer Alan Şekli	Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân’da Yer Alan Şekli	Bulunduğu Sûre	Âyet Numarası
أَنْذَرْتَهُمْ ⁹³²	أَنْذَرْتَهُمْ ⁹³³	Bakara	6
آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَاسْمَعِيلَ وَاسْحَقَ ⁹³⁴	آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَاسْمَعِيلَ وَاسْحَقَ ⁹³⁵	Bakara	133

⁹³⁰ (el-Müzzemmil 73/8) وَأَذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبْتَئِلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا

⁹³¹ San’ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.128.

⁹³² Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.58.

⁹³³ San’ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.51.

⁹³⁴ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.61.

⁹³⁵ San’ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.52.

أوي اليه اخاه ⁹³⁶	ءاوي اليه اخاه ⁹³⁷	Yûsuf	69
آثرك الله علينا ⁹³⁸	ءاثرك الله علينا ⁹³⁹	Yûsuf	91
أخبتوا الي ربهم ⁹⁴⁰	وأخبتوا الي ربهم ⁹⁴¹	Hûd	23
أسر بأهلك ⁹⁴²	فأسر بأهلك ⁹⁴³	Hûd	81

3.2.6. İbarenin Uzunluğu/Kısalığı

Sicistânî ve San‘ânî’nin ele aldıkları âyetlerde yer alan kelime veya kelime gruplarının ne kadarını alıntılادıkları hususundaki tercihleri de farklılık göstermektedir. Mesela bazen sadece açıklamayı arzu ettikleri ifadelerin bulunduğu âyetten ilgili olan kısmı zikrederken, bazen âyetin tamamını zikredebilmişlerdir. İki eser bu bakımdan incelendiğinde, aşağıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Sicistânî’nin genellikle, açıklamak istediğı kelimenin bulunduğu âyetin sadece ilgili kısmına, San‘ânî’nin ise ilgili âyetin büyük bir kısmına yer verdiği görölmektedir.

Tablo 4: Ele Alınan İbarenin Uzunluğu/Kısalığı Açısından Nüzhetü’l-Kulûb ve Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân’daki Kelimeler

Nüzhetü’l-Kulûb’ta Yer Alan Şekli	Tefsîru Garîbi’l- Kur’ân’da Yer Alan Şekli	Bulun duğı Sûre	Âyet Numarası
--------------------------------------	--	-----------------------	------------------

⁹³⁶ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.80.

⁹³⁷ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.63.

⁹³⁸ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.81.

⁹³⁹ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.63.

⁹⁴⁰ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.77.

⁹⁴¹ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.61.

⁹⁴² Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.78.

⁹⁴³ San‘ânî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, s.62.

نتقنا الجبل ⁹⁴⁴	نتقنا الجبل فوقهم ⁹⁴⁵	A'râf	171
ننصفنه في اليم ⁹⁴⁶	ننصفنه في اليم نسفا ⁹⁴⁷	Tâhâ	97
ن والقلم ⁹⁴⁸	ن والقلم وما يسطرون ⁹⁴⁹	Kalem	1
يحيى ⁹⁵⁰	يحيى الله عليهم ورسوله ⁹⁵¹	Nûr	50

3.2.7. Biçim (Tertip)

Eserler biçim, bir başka deyişle tertip açısından incelendiğinde her iki eserin de alfabetik düzene göre oluşturulduğu dikkatleri çeken ilk husustur. Bununla beraber her iki eserde de harflerin kendi içindeki düzenleniş biçiminde Mushaf tertibine riayet edildiği görülmektedir.

Dikkat çeken bir diğer husus ise San'ânî'nin, eserinde lâmelif'e diğer harflerde olduğu gibi üç ayrı bölümde incelerken, Sicistânî'nin lâmelif'i tek bir başlık altında ele almasıdır.

⁹⁴⁴ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.445

⁹⁴⁵ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.300.

⁹⁴⁶ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.449.

⁹⁴⁷ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.303.

⁹⁴⁸ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.460.

⁹⁴⁹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.309.

⁹⁵⁰ Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.495.

⁹⁵¹ San'ânî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.332.

SONUÇ

Garîbü'l-Kur'ân türü eserlere bakıldığında Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'ye kadar kaleme alınmış olan Garîbü'l-Kur'ânların mushaf tertibine göre tasnif edildiği görülmektedir. Sicistânî'nin *Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ânî'l-'Azîz* adlı eseri ile bu alanda telif edilen eserlerde üslup değişikliğine gidilmiş ve âyet tertibinden alfabetik tertibe geçilmiştir. *Nüzhetü'l-Kulûb* isimli eser bu özelliği bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Sicistânî'nin eserinin hacminin geniş olması ve Emîr es-San'ânî'den daha fazla kelimeye yer vermesi onun daha didaktik bir gaye ile yazıldığını düşündürmektedir. Eserini hocası İbnü'l-Enbârî'ye okuyarak on beş sene gibi uzun bir süre içerisinde tamamlaması ve eserinin mukaddimesinde belirttiği gibi, ezberlemek isteyenlere kolaylık sağlamak amacıyla eserinde alfabetik tertibi benimsediğini söylemesi de bu düşüncüyü desteklemektedir. San'ânî'nin *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân* adlı eseri ise müellifinin müctehid Şîi-Zeydî bir âlim olması hasebiyle önem arz etmektedir. Bu sayede mezhepsel farklılıkların Garîbü'l-Kur'ân türü eserlere etki etmediği anlaşıldığı gibi, ahkâm ayetlerinde garîb kelimelerin pek fazla yer almadığı da ortaya çıkmıştır.

Yapılan bu araştırma neticesinde her iki eser arasında üslup, kelime veya kelime gruplarına verilen manalar ve bunun için kullanılan yöntemler açısından yüksek oranda benzerliklerin bulunduğu; aynı kelimeye zıt manaların verilmesi vb. gibi büyük mana farklılıklarının bulunmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte iki eser arasında, garîb kelimelerin sayısı, şiir ile istişhâda başvurma sıklığı ve kelimelere eserde yer verilme biçimi (kelimenin yazılışı, esere alınan miktarı) vb. konularda az da olsa farklılıklar belirlenmiştir. “es-Sicistânî'nin *Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ânî'l-'Azîz* ve Emîr es-San'ânî'nin *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân* İsimli Eserlerinin Mukayesesi” sonucunda;

Sicistânî ve San'ânî'nin Garîbü'l-Kur'ân'a dair yazdıkları eserlerin özellikle metot ve kaynak bakımından önemli ölçüde benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin, her iki müellif de Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, sahabe ve tâbiûn sözleriyle

tefsiri, eski Arap şiiri istiṣhâd etme gibi birbirine benzer yöntemleri kullanmışlardır. Sicistânî de San'ânî de kıraat farklılıklarına değinmişler ancak her ikisi de çoğunlukla kıraatin sahibini belirtmemişlerdir. Kelimeleri açıklamada âyet, hadis, sahabe-tabiûn kavli, şiir ve Arap dilindeki kullanımı ile istiṣhâd etmişler; dil bilginlerinin görüşlerine yer vermiştir. Özellikle kelimenin aslı-kökü, müfredi-cemisi, çekimi, kalıbı-vezni, edatlarla ilgili açıklamaları, idğâm-i'lâl kaideleri olmak üzere ayrıntılı şekilde lügavî konulara yer vermişlerdir.

Her iki müellifin kaynakları arasında başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere, hadis-i şerifler, sahabe ve tâbiûn sözleri yer almaktadır. Bununla birlikte sık sık meşhur nahiv âlimlerinin ve dil bilginlerinin sözlerine başvurdukları görülmektedir. Ayrıca Arap şiiri ve Arap dilindeki kullanımları (Bu ifadeyle, Arapların bir kelimeyi kullanım biçimi, Araplara ait deyim ve özdeyişler vb. kullanımlar kastedilmektedir.) da sıkça başvurdukları kaynaklar arasındadır. Birbirlerinden farklı olarak zikrettikleri isimler de bulunmakla birlikte, her iki eserde geçen şahıs isimleri büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Her iki müellifin de yoğunlaştığı husus, kelimenin anlamını veya anlamlarını kaydetmeleri ve hiçbir şekilde fikhî ya da kelâmî problem veya tartışmalara girmemeleridir. Onlar yalnızca ele aldıkları kelimeler hakkında, sarf, nahiv, ıstikak vb. yönlerle dair verebildikleri kadar malumata yer vermektedirler.

Müellifler, hacim, kelimenin yazılışı, garîb kabul edilen kelimenin yer aldığı ibarenin tamamının veya ilgili kısmının alınması ve şiirle istiṣhâdın kullanımı (şiir tercihleri ve miktarı) gibi bazı noktalarda ise farklı tercihlerde bulunmuşlardır.

Tespitimize göre, Sicistânî garîb kanaatine vardığı yaklaşık olarak 2840 kelimeyi kitabına almıştır. 28 yerde şiirle, 272 yerde başka bir âyet ile, 7 yerde de hadis ile istiṣhâd etmiştir. San'ânî ise 1845 kelimeyi kitabına almıştır. 43 yerde şiirle, 70 yerde başka bir âyetle, 11 yerde hadis ise hadisle istiṣhâd etmiştir. Her ne kadar, istiṣhâd konusunda Kur'ân-ı Kerîm en güçlü delil sayılsa da, vâkıa olarak şiirle istiṣhâdın da epey fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Her iki eser şiir kullanımı açısından değerlendirildiğinde, San'ânî'nin Sicistânî'ye göre şiire daha fazla başvurduğu anlaşılmaktadır.

Müellifin eserlerinde yer verdikleri kelime sayısına bakıldığında San‘ânî’nin Sicistânî’den daha az kelimeye yer verdiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle kelimelerin garîb kabul edilip edilmemesi açısından San‘ânî’nin Sicistânî’den farklı tercihlerde bulunduğu ve bu konuda biraz daha seçici davrandığı söylenebilir. Nitekim San‘ânî’nin *Tefsîru Garîbi'l-Kur‘ân* adlı eseri, Sicistânî’nin *Nüzhetü'l-Kulûb* isimli eserinden daha küçük bir hacme sahiptir.

Eserlerinde az da olsa Hz. Ali’nin (r.a) rivayetlerine rastlanmaktadır. Sicistânî’nin eserinde 6, San‘ânî’nin eserinde ise 3 yerde Hz. Ali’den yapılan nakillere yer verilmektedir. Hz. Ali (r.a) Şia için büyük bir önem taşımaktadır. Hatta Şia mezhebine mensup âlimler eserlerinde genellikle onun ve Ehl-i-beyt’inin rivayetlerini ön plana çıkarmaktadırlar. Ancak görülmektedir ki San‘ânî Şîî bir âlim olmasına rağmen, bahsedilen bu durum onun eseri için söz konusu olmamıştır. Bu da yukarıda söylediğimiz mezhep dinamiklerinin veya mezhepsel farklılıkların Garîbü’l-Kur‘ân türü eserlerde yer bulamadığı şeklindeki tespitimizi destekler niteliktedir. Hz. Ali (r.a) den gelen rivayetlerin genellikle fikhî konulara dair olduğu bilinmektedir. Bu da ondan gelen rivayetlere eserlerde pek az yer verilmesinin nedenleri arasında sayılabilir.

Her iki müellif de garîb kelimenin şartlarını veya hangi özellikleri taşıyan kelimeleri garîb olarak kabul ettiğini belirtmemiştir. Bu durum, Garîbü’l-Kur‘ân ilminin sınırlarının oldukça geç bir dönemde çizildiğini desteklemekle birlikte eser sahiplerinin bir kelimeyi garîb kabul edip-etmeme noktasında hangi şartları benimsediklerinin anlaşılamamasına sebep olmaktadır.

Söz konusu eserlerde dikkat çeken noktalardan biri de “âmîn” kelimesi gibi Kur‘ân’dan olmayan ifadelere; herhangi bir şekilde bilinmezlik ve yahut da kapalılık niteliği taşımayan ve dolayısıyla izaha muhtaç olmayan harf-i cer ve edatlara dahi yer verilmesidir. İncelediğimiz eserlerdeki kelime sayıları göz önüne alındığında, Kur‘ân-ı Kerîm’deki garîb kelimelerin sayısının azımsanmayacak kadar fazla olması, zihinde birtakım soru işaretlerine sebep olmaktadır. Bu tür kelimelerin sayısı fazla olsa dahi harf-i cerler ve edatlar gibi, herhangi bir kapalılık ve bilinmezlik gibi garîblik tanımına uymayan kelimelerin bu kitaplar içinde ele alınması ilginçtir. Zira bu durumun garîblik konusu ile çeliştiği açıktır. Bunun yanında söz konusu kelimelerin izahı, hem Arap diline dair yapılan sözlük çalışmalarının hem de Garîbü’l-Kur‘ân ilminin temel amacını oluşturmaktadır. Çalışmamızda söz konusu edilen iki eser, Garîbü’l-Kur‘ân

ilmi çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak her iki eserin Lügatu'l-Kur'ân ilmi açısından incelenerek, bu iki ilmin birbirine dönüşme sürecinin daha kapsamlı bir çalışma ile akademik camianın istifadesine sunulması isabetli olacaktır.

KAYNAKÇA

Aktaş, Bayram, “Garîbu’l-Kur’ân İlmi ve Lugatu’l-Kur’ân’la İlişkisi”, *TADER (Tefsir Araştırmaları Dergisi)*, Cilt 5, Sayı 1, (2021), s.218 – 246.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali (458/1066), *el-Câmi‘ li Şuabi’l-Îmân*, (thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâsir), Mektebetü’r-Rüşd, 1.Baskı, Riyad, 2003.

Cerrahoğlu, İsmail, “Sicistani”, *DİA*, İstanbul, 2009.

Cevâlîkî, Ebû Mansûr Mevhub b. Ahmed b. Muhammed (ö. 540/1145), *el-Muarreb mine’l-Kelâmi’l-A’cemi alâ Hurûfi’l-Mu‘cem*, (thk. F. Abdürrahîm), Dâru’l-Kalem, 1.Baskı, Dimeşk, 1990.

Cevherî İsmâil b. Hammâd (ö. 400/1009’dan önce), *es-Sihah Tâcü’l-luga ve Sihahi’l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 4.Baskı, Beyrut, 1990.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2016.

_____, *Tefsir Usulü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 36.Baskı, İstanbul, 2015.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (745/1344), *Tuhfetü’l-erîb bimâ fi’l-Kurân mine’l-garîb*, (thk. Semîr el-Meczûb), Mektebetü’l-İslâmî, 1.Baskı, Beyrut, 1983.

Enbârî, Ebû’l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh (577/1181), *Nüzhetü’l-Elibbâ fi Tabakâti’l-Üdebâ*, (thk. İbrâhîm es-Sâmerîrâî), Mektebetü’l-Menâr, 3.Baskı, Ürdün, 1985.

Habeşî, Abdullah Muhammed, *Mesâdiru’l-Fikri’l-İslâmî fi’l-Yemen*, el-Mecme‘u’s-Sekâfî, Abudabi, 2004.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (175/791), *Kitâbü'l-'Ayn*, (thk. Abdülhamîd Hendâvî), Dâru'l-Kütübî'l- 'İlmiyye, 1.Baskı, 2003.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (235/849), *el-Musannef li İbn-i Ebî Şeybe*, (thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdülazîz Ebû Habîb eş-Şüserî), Dâru Künûzi İşbilyâ, 1.Baskı, Riyad, 2015.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (395/1004), *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Daru'l-Fikr, Özel Basım, ts., ys.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (852/1449), *Tebîrü'l-Müntebih bi Tahrîri'l-Müştebih* (thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Ali Muhammed el-Bicâvî), el-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l- 'Âmme, ys., 1967.

İbn Hayr, Ebû Bekir Muhammed b. Ömer el-İşbîlî (575/1179), *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî* (Fehresetü mâ revâhü 'an Şüyûhihî mine'd-Devâvîni'l-Musannefe fî Durûbi'l-'İlm ve Envâ'i'l-Ma'ârif) (thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Mahmûd Beşşâr Avvâd), Darû'l-Garbi'l-İslâmî, 1.Baskı, Tunus, 2009.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîdel-Kazvînî (ö. 273/887), es-Sünen, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad.

İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetullâh b. Ali el-İclî (475/1082), *el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb 'ani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif mine'l-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Ensâb* (thk. Nâyif Abbâs), Darû'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, ts.

İbn Reşîk el-Kayrevânî, Ebû Alî el-Hasen el-Ezdî el-Mesîlî (ö. 456/1064), *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih ve Nakdih*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd), Dârûl-Cîl, 5.baskı, Beyrut, 1981.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), (thk. Hasan Ziyâeddîn İtr), *Fünûnü'l-Efnân fî Uyûni Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1.Baskı, 1987.

_____, *Nüzhetü'l-'Ayuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, (thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî), Müessesetü'r-Risâle, 3.Baskı, Beyrut, 1987.

İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed (ö. 328/940), *Kitâbü İzâhi'l-Vakf ve'l-İbtidâ' fî Kitâbillâhi Azze ve Celle* (thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân), Mecma'ul Lüğati'l Arabiyye, Dımaşk, 1971.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm (ö. 385/995 [?]), *el-Fihrist*, Daru'l Marife, Beyrut, ts.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1233), *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1980.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb (502/1108), *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru's-Şâmiyye, 4.Baskı, Beyrut, 2009.

Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullâh (1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, ys., ts.

Kara, Osman, “Ferâhî'nin Müfredâtü'l-Kur'ân'ı Ve Garîbu'l-Kur'ân İlmindeki Yeri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (2012), s.189-216.

Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed (437/1045), *el-'Umde fî Garîbi'l-Kur'ân*, (tlk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı), Müessetü'r-Risâle, 1.Baskı, Beyrut, 1981

Kehhâle, Ömer Rızâ (1905-1987), *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*, Mektebetü'l-Mesnâ ve Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut-Lübnan, 1957.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî (1886-1962), *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Me'âcim ve'l-Meşyahât ve'l-Müselâlat*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 3.Baskı, 1982.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (437/1045), *Tefsîru'l-Müşkil min Garîbi'l-Kur'âni'l-'Azîm ale'l-Îcâz ve'l-İhtisâr*, (thk. Hüdâ et-Tavîl el-Mar'aşlî), Dâru'n-Nûru'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 1988.

Mütercim Âsım Efendi (1235/1819), *el-Okyânüsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l Muhît Tercümesi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları:1, 1.Baskı, İstanbul, 2013.

Muhammed Ahmed Câdelmevlâ Bek Cadelmevlâ (1363/1944) vd., *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 2.Baskı, 1946

Râfîî, Mustafâ Sâdık b. Abdirrezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkâdir (1881-1937), *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Müessesetü'l-Hindâvî, Kahire, 2013.

Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (764/1363), *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât* (thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafâ), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1.Baskı, Beyrut-Lübnan, 2000.

San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl (1182/1768), *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk), Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, Beyrut, 2000.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr (562/1166), *el-Ensâb*, (thk. Abdurrahmân el-Muallimî el-Yemânî vd.), Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1.Baskı, Haydarâbâd, 1977.

Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ ed-Dımaşkî (1856-1932), *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-'Arabiyye ve'l-muarrebe*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, ts.

Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz (Uzeyr) el-Uzeyzî (330/941), *Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'âni'l-'Azîz*, (thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî), Darû'l-Ma'rife, Özel Basım, Beyrut, 2013.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî (911/1505), *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), el-Mektebetü'l-Asriyye, 1.Baskı, Lübnan, ts.

_____, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Vizâretü's-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâfi ve'd-Da'veti ve'l-İrşâd, Suudi Arabistan.

_____, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luğa ve Envâihâ*, (thk. Muhammed Ahmed Câdelmevlâ Bek, Ali Muhammed Bicâvî, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Mektebetü Dari't Tûrâs, 3.baskı, Kahire, ts.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî (1250/1834), *el-Bedrü't-Tâli' bi-mehâsini Men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'*, Dâru'l Kitâbi'l İslâmî, Kahire, ts.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî (ö. 1158/1745), *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, (thk. Ali Dahrûc), Mektebetu Lübnan, 1.Baskı, Beyrut, 1996.

Tılıb, Abdülhamîd Seyyid, *Garîbü'l Kur'ân Ricâlühü ve Menâhicühüm min İbn Abbâs ilâ Ebî Hayyân*, Kuveyt, 1986.

Yesûî, Rafail Nahle, *Kâmûsu'l-Müterâdifât ve'l-Mütecânîsât*, Matbaatü'l-Katolikiyye, Beyrut, 1957.

Yolcu, Mehmet, "Râgıb El-İsfahânî Ve El-Müfredât Fî Garîbi'l-Kur'ân'ı", *Hikmet Yurdu*, Yıl 1, Sayı 1, (2008)

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaut, İbrâhîm ez-Zeybek), Müessesetü'r-Risâle, 1.Baskı, Beyrut, 1983.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî (794/1392), *el-Burhân fî ulûmi'l Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Mektebetü Dâri't-Tûrâs, 3.Baskı, Kahire, 1984.

Zeyd b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib (122/740), *Garîbü'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Cevâd el-Hüseynî el-Celâlî), Dâru'l-Va'yi'l-İslâmî, Beyrut, ts.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımaşkî (1893-1976), *el-A 'lâm Kâmûsu Teracîm*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 15.Baskı, Beyrut-Lübnan, 2002.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-*

